

**Ս.Ա. Փամբուլխյան, Յու.Գ. Մարմարյան,
Չ.Ս. Փամբուլխյան, Ի.Կ. Ոսկանյան**

ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՅՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

**ԼԱԲՈՐԱՏՈՐ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ՁԵՌՆԱՐԿ**

ԵՐԵՎԱՆ 2019

ՀՏԴ 636.3(072)
ԳՄԴ 46.6
Ո 391

Երաշխավորված է տպագրության
ՀԱԱՀ գիտական խորհրդի կողմից

Մասնագիտական խմբագիր՝
Խմբագիր՝
Գրախոսող՝

Յու.Գ. Մարմարյան
Լ. Մուրադյան
Յ.Յ. Մկրտչյան

Ո 391 Ոչխարաբուծություն և այծաբուծություն: Լաբորատոր-
գործնական աշխատանքների ձեռնարկ / Ս.Ա. Փամ-
բուլխյան, Յու.Գ. Մարմարյան, Չ.Ս. Փամբուլխյան,
Ի.Կ. Ոսկանյան. - Եր.: ՀԱԱՀ, 2019.- 104 էջ

Ձեռնարկում ներկայացված են ոչխարների և այծերի բրդի հիմնական
ֆիզիկատեխնիկական ու տեխնոլոգիական առանձնահատկությունները, ոչ-
խարենու և այծենու չափերը որակին ներկայացվող պահանջները, ոչխար-
ների և այծերի համարակալման, բուխտավորման, խուզի կարգը:

Ձեռնարկը նախատեսված է «Ոչխարաբուծություն և այծաբուծու-
թյուն» առարկան ուսումնասիրող գյուղատնտեսական մասնագետների, ու-
սանողներին, ինչպես նաև արտադրության մասնագետների և շահագրգիռ
անձանց համար:

ՀՏԴ 636.3(072)
ԳՄԴ 46.6

ISBN 978-9939-77-057-4

- © Փամբուլխյան Ս.Ա., 2019
- © Մարմարյան Յու.Գ., 2019
- © Փամբուլխյան Չ.Ս., 2019
- © Ոսկանյան Ի.Կ., 2019
- © Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան, 2019

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

Ոչխարաբուծությունը Հայաստանի Հանրապետությունում հնուց ի վեր եղել է անասնաբուծության առաջավոր ճյուղերից մեկն է և գյուղատնտեսական արտադրությունում ունի մեծ տեսակարար կշիռ: Բազմակողմանի մթերատվության շնորհիվ այն դարեր շարունակ եղել է բնակչությանը սննդամթերքով և հագուստով բավարարելու գլխավոր աղբյուրը: Ոչխարի միսը և կաթը կարևոր տեղ են գրավել սննդամթերքի մեջ, իսկ ոչխարի բրդից, ոչխարենու պատրաստված հագուստը լավագույնն է եղել բոլոր տարիքի մարդկանց համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում ոչխարաբուծության զարգացման գլխավոր բազան լեռնային արոտավայրերի ընդարձակ տարածությունների առկայությունն է, որոնք առավել արդյունավետ և լիարժեք են օգտագործվում ոչխարների կողմից: Այստեղից հետևում է, որ ապագայում ևս ոչխարաբուծությունը պետք է զարգանա:

Մինչև 1988 թ. հանրապետությունում կար 2,5-3 մլն գլուխ ոչխար, մոտ 30,7 հազար այծ, իսկ այդ ճյուղի արտադրությունը կազմում էր գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 10 %-ը, անասնաբուծական մթերքի արտադրության 20-22 %-ը:

Տարեկան արտադրվում էր 17-18 հազար տոննա ոչխարի միս, որը հանրապետությունում արտադրվող մսի 20 %-ն է, իսկ բրդի տարեկան համախառն արտադրանքը կազմում էր 4,1 - 4,5 հազար տոննա:

Ոչխարի կաթի տարեկան արտադրությունն այդ տարիներին կազմում էր 20-25 հազար տոննա:

Հանրապետությունում մեծածավալ աշխատանքներ են իրականացվել տեղական կոպտաբուրդ ցածր մթերատու ոչխարների (մազեխ, բոզախ, դարաբաղ) ցեղերի և խառնածինների վերափոխման ուղղությամբ: Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ բարձրմթերատու ցեղերի հետ դրանց տրամախաչելու միջոցով հանրապետությունում ստեղծվեցին կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների հոտեր, իսկ բալբաս ցեղի բազայի վրա՝ հայկական կիսակոպտաբուրդ ոչխարների Նոր ցեղ՝ Ներցեղային «Արագածի» և «Մարտունու» տիպերով:

հնչպես կիսանրբագեղմ, այնպես էլ հայկական կիսակոպտաբուրդ ոչխարներն, ունեն մթերատվության բարձր ցուցանիշներ և լավ են հարմարված Հայաստանի լեռնային արոտային պայմաններին:

Կիսանրբագեղմ ոչխարների բրդատվությունը 2,8-3,7, իսկ առանձին դեպքերում 4,0 և ավելի կգ է: 100 մաքու հաշվով ստացվում է 110-120 գառ: Յուրաքանչյուր մաքուց լակտացիայի ընթացքում կարելի է ստանալ 65-70 կգ ապրանքային կաթ՝ առանց վնասելու դրանց բրդատվությունը, պտղատվությունն ու պտղի նորմալ աճը:

Հայաստանի գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատարածությունների 60 %-ը կամ ավելի քան 800 հազար հեկտարը կազմում են բնական արոտավայրերն ու խոտհարքները (Յու.Մարմարյան, Ոչխարաբուծության տեղեկագիր 1996 թ.), բացի այդ՝ ոչխարների համար որպես արոտավայրեր կարելի է օգտագործել, այսպես կոչված, «ոչ օգտագործելի» հողատարածությունների զգալի մասը, որոնք տեղակայված են բարձր լեռնային գոտում՝ մեծ թեքությունների վրա:

Ոչխարաբուծության միջոցով կերային այդ ռեսուրսը կարելի է առավել արդյունավետ օգտագործել և դրա հաշվին արտադրել մեծ քանակությամբ սննդամթերք՝ միս, կաթ, ինչպես նաև թանկարժեք բուրդ:

Ոչխարների գլխաքանակի հետագա աճի և մթերատվության բարձրացման հնարավորությունները ներկայումս ոչ լիարժեք են օգտագործվում:

Աշխարհի ամենազարգացած ոչխարաբուծական երկրներն են Ավստրալիան, Նոր Չելանդիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը, Արգենտինան և այլն: Աշխարհում ոչխարների ընդհանուր գլխաքանակի 29 %-ը գտնվում է Ասիայում, 18-19 %-ը՝ Օվկանիայում, 16 %-ը՝ Աֆրիկայում, 12 %-ը՝ Եվրոպայում, 11 %-ը՝ Ամերիկայում, իսկ մնացածը՝ այլ տարածքներում (Յու. Մարմարյան և ուրիշներ, Անասնաբուծության հիմունքներ, 2001թ.):

Աշխարհում տարեկան արտադրվում է մոտ 1,7 մլն տոննա բուրդ, այդ թվում՝ 36-38 % նուրբ, 40-42 % կիսանուրբ և 18-20 % տարասեռ:

Բրդի հիմնական արտադրողներ են Ավստրալիան՝ 27-30 %, Նոր Զելանդիան՝ 15-16 %, Ռուսաստանի Դաշնությունը՝ 17-18 %, Արգենտինան՝ 5-6 % և այլն: Այդ երկրներում ոչխարների ընդհանուր գլխաքանակը կազմում է աշխարհի ոչխարների ընդհանուր գլխաքանակի մոտ 40 %-ը, բայց դրանք արտադրում են աշխարհում արտադրված բրդի մոտ 60-70 %-ը: Մեկ ոչխարի հաշվով աշխարհում տարեկան արտադրվում է 1,5 կգ լվացված բուրդ՝ այն դեպքում, երբ Նոր Զելանդիան արտադրում է 3,8 կգ, Ավստրալիան՝ 3,2 կգ, Արգենտինան՝ 2,7 կգ: Այսօր աշխարհում հայտնի է ոչխարների մոտ 603 ցեղ, ընդ որում՝ դրանք, ըստ մթերատվության ուղղվածության և առանձին աշխարհամասերի, խիստ տարբեր են՝ կախված բրդածածկի բնույթից և գույնից: Եվրոպական երկրների համար բնորոշ է բազմացեղայնությունը, օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիան ունի 50, Իտալիան՝ 37, Ֆրանսիան՝ 36, Բուլղարիան՝ 16, իսկ Ռուսաստանը՝ 60 ցեղ: Յուրաքանչյուր 100 մարդու հաշվով աշխարհում բուծվում է 30 գլուխ ոչխար՝ այն դեպքում, երբ Նոր Զելանդիայում՝ 2160, Ավստրալիայում՝ 1500, Մոնղոլիայում՝ 1000, Ռուսաստանում՝ 53, Հայաստանում՝ 20 գլուխ:

Աշխարհում մեկ ոչխարի հաշվով տարեկան արտադրվում է 4-8 կգ միս: Ավստրալիան այս ցուցանիշով գրավում է առաջին տեղը:

Ոչխարաբուծությունն այսօր զարգանում է բրդի ու մսի արտադրության ուղղությամբ, սակայն առավել արդյունավետ է համակցված արտադրությունը: Եվրոպական երկրներում ոչխարաբուծության առաջնային ողղվածությունը մսի արտադրությունն է:

ՈՉՒՄԱՐՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կենսաբանական առանձնահատկությունները կազմում են մորֆոֆիզիոլոգիական հատկությունների համալիր, որով պայմանավորվում են միջավայրում կենդանու գոյատևումը և բնորոշ մթերատվությունը:

Կենսաբանական հատկությունները ձևավորվում են Էվոլյուցիայի ընթացքում և արտահայտվում են ժառանգական կայունությամբ:

յամբ. դրանք դժվար է փոխել, ուստի անհրաժեշտ է հաշվի առնել կիրառվող տեխնոլոգիաների գործընթացներում: Ըստ Եուրոյան՝ ոչխարների ռացիոնալ կերակրումը, պահվածքը, խնամքը, օգտագործումը պայմանավորված են դրանց կենսաբանական առանձնահատկությունների իմացությամբ:

Ընտանի ոչխարների կարևոր հատկություններից է տարբեր բնակլիմայական պայմաններին լավ հարմարվելը: Այդ հատկության շնորհիվ հնարավոր է դարձել ստանալ ոչխարների բազմաթիվ ցեղեր և բուծել դրանք տարբեր Եկոլոգիական գոտիներում:

Չնայած անատոմիաֆիզիոլոգիական լուրջ փոփոխություններին՝ ընտանի ոչխարները հիմնականում պահպանել են տեսակային արժեքավոր հատկությունները՝ արոտային պայմաններին հարմարվածությունը, բացառությամբ ճահճայինից (բոլոր տեսակի արոտներում լավ արածում են): Գյուղատնտեսական կենդանիների համար պիտանի բույսերի 800 տեսակներից ոչխարներն ուտում են 520-ը, տավարը՝ 460-ը, ձիերը՝ 416-ը:

Ոչխարները շարժուն և դիմացկուն կենդանիներ են, կարող են անցնել մեծ տարածություններ, ուտել տափաստանային, անապատային, կիսաանապատային, լեռնային և բարձրադիր արոտների բույսեր: Դա պայմանավորված է ոչխարների ֆիզիոլոգիական և անատոմիական առանձնահատկություններով. դրանց գլխի դիմային մասը սեպածն է, ատամները՝ սուր, թեք դրվածքի, շրթունքները՝ բարակ և շարժուն, ինչի շնորհիվ կարողանում են բույսերը կտրել շատ ներքևից և կեր գտնել անգամ ամենաաղքատ արոտավայրում: Բացի այդ՝ ոչխարներն ունեն պինդ կճղակներով, ամուր և ուժեղ ոտքեր: Ոչխարների արոտային պահվածքն անհրաժեշտ է կիրառել ամենուր, որտեղ կան նպաստավոր պայմաններ: Նույնիսկ ձմռանը արածեցումը նպաստում է ոչխարների առողջության ամրապնդմանը, մթերատվության բարձրացմանը և կերի տնտեսմանը:

Ոչխարները լավ են յուրացնում կոպիտ և հյութալի կեր, ինչը պայմանավորված է մարսողական օրգանների կառուցվածքով. դրանց աղիքի երկարությունը 30-35 անգամ գերազանցում է իրանի երկարությունը, մինչդեռ (տավարինը 20 անգամ , ձիերինը՝ 15, խոզերինը՝ 12):

Ոչխարները վաղահաս կենդանիներ են. դրանց սեռական հասունացումը սկսվում է 5 ամսականից, սակայն առաջին անգամ կարելի է զուգավորել 18 ամսականում: Վաղ զուգավորումը կանխում է օրգանիզմի աճն ու զարգացումը: Մաքիների հղիությունը տևում է 5 ամիս (140-155 օր), ինչը հնարավորություն է տալիս տարեկան ստանալ երկու ծին:

Ոչխարները բազմակտուց կենդանիներ են, սակայն ունեն բազմացման սեզոնայնություն (բացառությամբ ռոմանովյան և ֆիննական լանդրաս ցեղերի): Սովորաբար սեռացանկությունը դրսևորվում է աշնանը՝ սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին:

Նորմալ կերակրման և խնամքի պայմաններում 100 մաքուց մեկ ծնի ընթացքում ստացվում է 120-130 գառ, իսկ ռոմանովյան ցեղի ոչխարներից՝ 300-350 գառ:

Ոչխարներն ունեն արտահայտված տնտեսական վաղահասություն: Օրինակ՝ գառնենին ստացվում է 1-3 օրական գառներից, բարձրարժեք ոչխարենին և միսը՝ 7-8, իսկ տեխնոլոգիապես լիարժեք բուրդը՝ 12 ամսական մատղաշից: Ընտանի ոչխարներն ապրում են մինչև 18 տարի, սակայն տնտեսական օգտագործումը 6-7 տարի է:

Կերակրման և ջրելու անբարենպաստ պայմաններում ոչխարների մի շարք ցեղեր ծախսում են պոչի և դմակի ճարպը: Այդ առանձնահատկությունը ոչխարներին հնարավորություն է տալիս հաղթահարել հատկապես ձմեռային՝ մսուրային շրջանը:

Չնայած ոչխարները լավ են հարմարվում տարբեր կլիմայական պայմաններին, այնուամենայնիվ որոշ ցեղեր չեն դիմանում բարձր խոնավությանը, միջանցիկ քամիներին, թաց արոտներին, միջավայրի բարձր ջերմաստիճանին: Այսպես՝ ռոմանովյան ոչխարները լավ են բուծվում մեղմ կլիմայական գոտիներում և չեն դիմանում հարավային ու տափաստանային պայմաններին: Կարակուլյան ցեղի ոչխարներն, ընդհակառակը, լավագույն մթերատվություն են ցուցաբերում Միջին Ասիայում, Ղազախստանի հարավային մարզերում և այլուր: Ոչխարների ցեղային այս առանձնահատկությունները պետք է հաշվի առնել Հայաստանի տարբեր էկոլոգիական գոտիներում ոչխարաբուծությունը կազմակերպելիս:

Ոչխարների մոտ լավ են զարգացած լսողությունը, տեսողությունը և հոտառությունը, սակայն թույլ է զարգացած բարձրագույն նյարդային համակարգը: Դրանց հատուկ է հոտի բնագոյը, զգայուն են ստրեսային գործոնների նկատմամբ:

Ջերմային ստրեսն արգելակում է մաքիների սեռացանկությունը, իսկ արևի ճառագայթները բացասական ազդեցություն են գործում արտադրող խոյերի սերմնահեղուկի քանակի և որակի վրա: Բացասաբար են անդրադառնում նաև գլխաքանակի չափից ավելի խտությունը ոչխարանոցներում, կոպիտ վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ, միջոցառումների բարձր հաճախականությունը, գնումները և այլն:

Ընտանի ոչխարներն Էվոլյուցիայի ընթացքում ձեռք են բերել մի շարք կենսաբանական հատկություններ, որոնք միաժամանակ տնտեսապես օգտակար են: Ի տարբերություն վայրի ոչխարների՝ ընտանի ոչխարներն ունեն ճարպապոչ, դմակ, հիմնականում միատարր, խիտ և երկար բուրդ, բարձր պտղատվություն և վաղահասություն: Անասնաբույժ մասնագետների խնդիրն է օգտագործել և զարգացնել, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ փոխել կամ առաջ բերել կենսաբանական նոր հատկություններ, ֆիզիոլոգիական պրոցեսներն օրգանապես կապել տեխնոլոգիականի հետ:

ԲՐԴԱԹԵԼԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՎ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բուրդն ունի սպիտակուցային ծագում: Սպիտակուցները դրանք կազմում են զանգվածի մոտ 90 %-ը, մնացածը ոչ սպիտակուցային նյութեր են: Բրդի սպիտակուցները կերատիններ են: Բրդի մեջ տարբերում են A և C կերատիններ, ընդ որում՝ A-ն կազմում է բրդի թեփուկային ամբողջ շերտը, իսկ C-ն՝ կեղևային և միջուկային շերտերը: Կերատին C-ն A-ից տարբերվում է նրանով, որ պարունակում է թիրոզին ամինաթթու: Ընդհանրապես բնական բրդի մեջ պարունակվում է մոտ 19 ամինաթթու. գլյուտամինաթթու՝ 16 %, ցիստին՝ 10 %, մյուսներն ավելի ցածր տեսակարար կշիռ ունեն, իսկ ծծումբը (S) ամբողջությամբ գտնվում է ցիստինի մեջ: Կերատիններն ունեն ամֆոտեր հատկություն (թթվային և հիմնային): Բրդի ամրությունը պայմանավորված է ծծմբի առկայությամբ: Մինչև հիմա բրդի կառուցվածքի բանաձևը հայտնի չէ, բայց, որպես օրինակ, ընդունված է հետևյալ բանաձևը. $[C_{47}H_{157}N_5SO_{15}]$:

Բուրդը կազմված է հետևյալ տարրերից. C - 49,8-52, միջինը՝ 50,9 %, H_2 - 6,36-7,37, միջինը՝ 6,86, N_2 - 15,7-20,8, միջինը՝ 8,25, O_2 - 17,1-24,0, միջինը՝ 20,55, S - 2,0- 5,0 ,միջինը՝ 3,5 %: Բուրդն աչքի է ընկնում հետևյալ քիմիական հատկություններով.

1. Խիտ հիմքերի մեջ բուրդն ամբողջովին տարալուծվում է:
2. Թույլ թթուների ազդեցությամբ բուրդը չի փոփոխվում, իսկ խիտ թթուներում այն տարալուծվում է:

Նշված հատկություններն օգտագործում են բրդաթելերը բուսական խառնուրդներից մաքրելու ժամանակ: Ազոտական թթվի ազդեցությամբ բրդի կերատինը (C) դեղնում է, քացախաթթվի ազդեցությամբ՝ ամբողջովին սևանում : Բրդի կերատինն ունի ճյուղավորված մակրոմոլեկուլների կառուցվածք. մոլեկուլային զանգվածը կազմում 70000, տեսակարար կշիռը՝ 1,28–1,30 գ/սմ³: Նոսրացրած հիմքերը տաքացնելիս ամբողջությամբ տարալուծում են բուրդը:

Բրդի հիգրոսկոպիկությունը կոնդիցիոն պայմաններում (օդի ջերմաստիճանը՝ 20 °C, հարաբերական խոնավությունը՝ 65 %) կազմում է 15-17 %: Օդի բարձր խոնավության պայմաններում բրդի

մանրաթելերը կարող են կլանել 45-50 % խոնավություն: Այն դանդաղ է կլանում խոնավությունը և դանդաղ է չորանում: Չափից ավելի չորացած բուրդը կոշտանում է, այդ պատճառով խորհուրդ է տրվում բուրդը չորացնել 60-70 °C-ից ոչ բարձր ջերմաստիճանի պայմաններում: Ջրի ու գոլորշու ազդեցությամբ բրդաթելերի ծավալը մեծանում է և փափկում, ավելանում է դեֆորմացիան (ձևափոխում): 110 °C-ից բարձր ջերմաստիճանի պայմաններում խոնավ բրդի մշակման դեպքում տեղի է ունենում հումքի կառուցվածքի խանգարում, ծավալի մեծացում, նստեցում, կոպտության բարձրացում, ամրության նվազում: Եթե բրդի տաքացման աստիճանը չի գերազանցում 110 °C-ը, ապա պաղեցնելիս դրա նախկին հատկությունները վերականգնվում են:

Բրդի ֆիզիկատեխնիկական հատկություններն են բարակությունը, ոլորվածությունը, ամրությունը, ձգունությունը, Էլաստիկությունը, հիգրոսկոպիկությունը, գույնը, փայլը և այլն: Բրդից ստացվող գործվածքի քանակը և որակը պայմանավորված են դրա բարակությամբ: Բրդի **բարակությունը** ներառում է հետևյալ մեծությունները՝ բրդաթելի ընդլայնական կտրվածքի մակերեսը և տրամագիծը: Բրդաթելի բարակությունը շատ փոփոխական է՝ ի տարբերություն բնական այլ թելերի: Այն կարող է տատանվել 10-160-200 մկմ սահմաններում՝ այն դեպքում, երբ մետաքսն ունի 12,0-15,7 մկմ, բամբակը՝ 16,5 – 26,5 մկմ, վուշը՝ 16,0-31,0 մկմ բարակություն: Այդ պատճառով սելեկցիայի արդյունքում պետք է ստեղծվեն այնպիսի ոչխարներ, որոնց բրդի բարակության տատանման միջակայքն ավելի փոքր լինի: Բրդաթելի բարակությունը միահավասարեցված է, եթե դրա ծայրահեղ տարբերակները միջին թվաբանականը չեն գերազանցում 1,5-3,0 %-ով: Բրդաթելի բարակության փոփոխականությունը կախված է մի շարք գործոններից (տարիք, սեռ, ցեղ, կերակրման ու խնամքի պայմաններ, տարվա եղանակ, կենդանու ֆիզիոլոգիական վիճակ և այլն): Մատղաշ կենդանիների բուրդն ավելի բարակ է, քան լիատարիքներիը, բայց վերջիններիս մոտ 6-7 տարեկանից հետո բուրդը սկսում է բարակել: Արտադրող խոյերի բուրդն ավելի հաստ է, քան մյուս սեռատարիք խմբերինը: Տարվա եղանակի ազդեցությունը բրդի բարակության վրա պայմանավորված է կե-

րակրման մակարդակով. բուրդն ավելի ինտենսիվ է աճում մսուրա-
յին շրջանում, բայց կենդանիների հաճախակի թերսնումը բացասա-
բար է ազդում աճի վրա: Բրդի բարակությունը պայմանավորված է
նաև կենդանու մաշկի հաստությամբ. քանի որ մաշկի հաստությունը
տարբեր մարմնամասերում տարբեր է, բնականաբար մարմնի տար-
բեր մասերից ստացված բրդի հաստությունը տարբեր կլինի: Ամենա-
հաստ բուրդը ստացվում է ոչխարի ազդրի ու պարանոցի, ամենա-
բարակը՝ փորի ու կրծոսկրի հատվածներից: Բրդի բարակությունն
արտահայտում են որակներով (թվերով): **Որակը** մեկ ֆունտ կամ
453,6 լվացած բրդից ստացված թելերի կծիկների (կաժ) թիվն է, յու-
րաքանչյուր կծիկի երկարությունը՝ 512 մ (միատարր բրդի դեպ-
քում): Բրդի բարակության յուրաքանչյուր որակը ըստ առկա դասա-
կարգման, ունի միկրոմետրերով արտահայտված համապատասխան
սահմաններ (աղ. 1) :

Աղյուսակ 1

Միատարր բրդի հաստության դասակարգումը

Բրդի որակը	Բրդի բարակության սահմանները, մկմ	Բրդի որակը	Բրդի բարակության սահմանները, մկմ
80	14,5-18,0	48	31,1-34,0
70	18,1-20,5	46	34,1-37,0
64	20,6-23,0	44	37,1-40,0
60	23,1-25,0	40	40,1-43,0
58	25,1-27,0	36	43,1-55,0
56	27,1-29,0	32	55,1-67,0
50	29,1-31,0	-	-

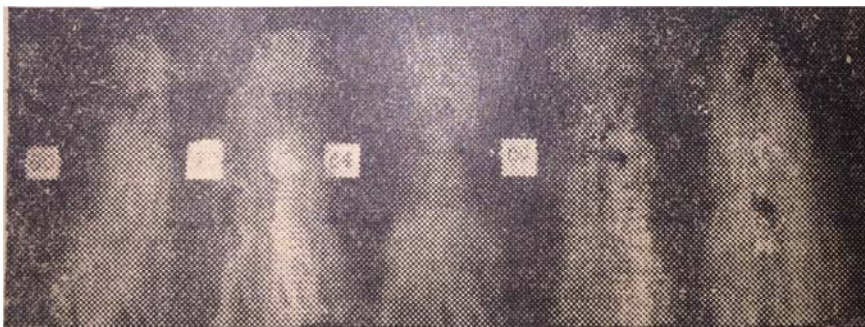
ԲՐԴԱԹԵԼԻ ԲԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Գոյություն ունի բրդաթելի բարակության որոշման երկու
եղանակ՝ գործնական և լաբորատոր:

Գործնական եղանակը կիրառվում է միատարր բրդի դասա-
կարգման և տեսակավորման, ինչպես նաև ոչխարների համալիր
գնահատման (բոնիտավորման) ժամանակ: Բրդի բարակությունն

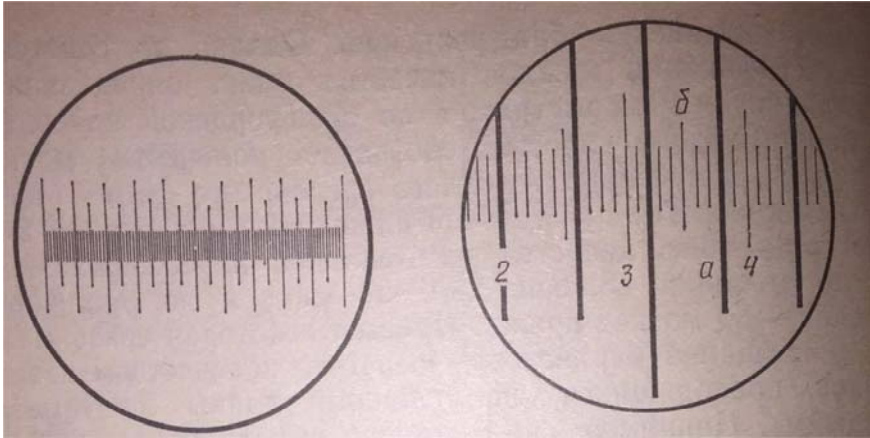
այս եղանակով որոշվում է աչքաչափով՝ խուզված բրդի գեղմում կամ ոչխարի վրա: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է վերցնել մի փոքր փունջ, տարածել բրդաթելերն այնպես, որ հնարավոր լինի տեսնել յուրաքանչյուր բրդաթելը: Թելերը պետք է համեմատել Էտալոնային նմուշի հետ, որի բարակությունը նախապես որոշվել է մանրադիտակի միջոցով (նկ. 1), այնուհետև տվյալ գեղմը կամ ոչխարի բրդածածկն ըստ բարակության դասել համապատասխան որակին, որն արտահայտված է թվերով: Գործող դասակարգման հիմքում ընկած է միատարր բրդի բրադֆորդյան դասակարգումը. այս եղանակով միևնույն կշռով, բայց տարբեր բարակությամբ բրդից ստացվում են որոշակի երկարությամբ, տարբեր քանակությամբ կծիկներ, որոնցից յուրաքանչյուրի երկարությունը 512 մ է:

Բրդի բարակության որոշման գործնական եղանակին տիրապետելու համար անհրաժեշտ է ունենալ մեծ փորձ:

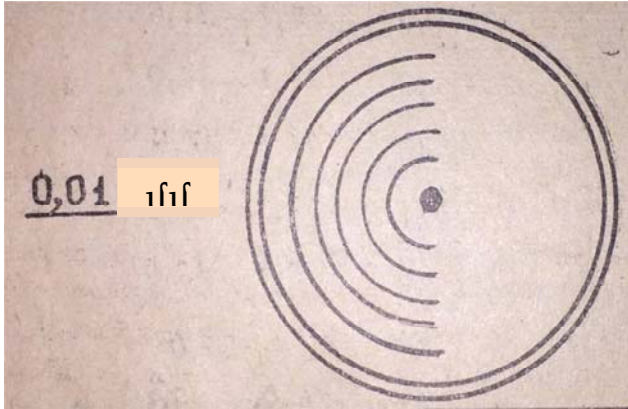
**Նկ. 1. Տարբեր որակի բրդի բարակության
Էտալոնային նմուշ:**

Լաբորատոր եղանակով բրդի բարակությունը որոշում են մանրադիտակով՝ միկրոքանոնի օգնությամբ, որը տեղադրվում է մանրադիտակի կամ լանոմետրի օկուլյարում (նկ. 2):

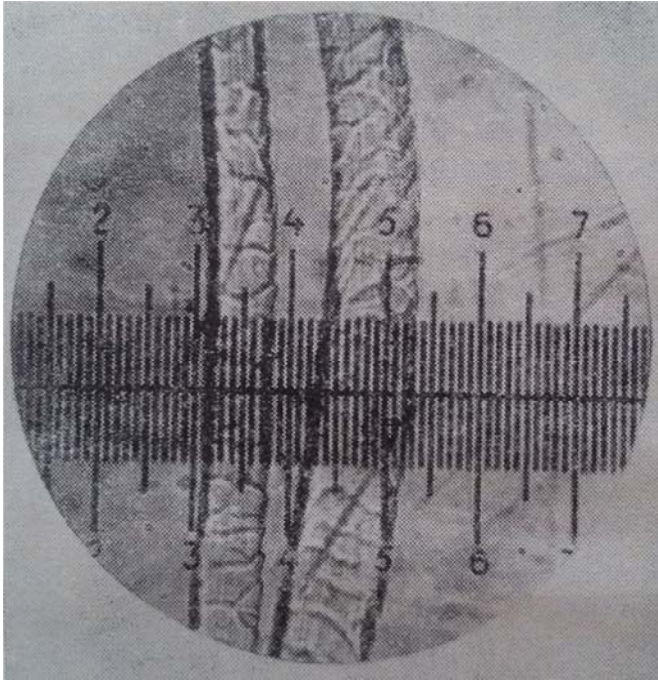
Նկ. 2. Օկուլյարային միկրոմետր, դրա մեկ բաժանմունքի արժեքի որոշումը:

Մինչև բրդի բարակության որոշումը անհրաժեշտ է որոշել օկուլյարային միկրոքանոնի յուրաքանչյուր բաժանմունքի մեծությունը՝ արտահայտված միկրոմետրերով: Այդ նպատակով օգտագործում են օբյեկտիվային միկրոմետր (նկ. 3), որը տեղադրում են մանրադիտակի առարկայական սեղանի վրա, մանրադիտակի 400 անգամ խոշորացմամբ համեմատում են օկուլյարային և օբյեկտիվային միկրոմետրերի բաժանմունքները: Պետք է հիշել, որ մանրադիտակի տեսադաշտում օբյեկտիվային միկրոմետրի բաժանմունքները խոշոր են, իսկ օկուլյարային միկրոմետրինը՝ մանր (նկ. 2): Երբ համատեղվում է օկուլյարային և օբյեկտիվային միկրոմետրերի բաժանմունքների ցանցը, հաշվում են, թե օկուլյարային միկրոմետրի քանի բաժանմունք է տեղավորվում օբյեկտիվային միկրոմետրի 3-4 բաժանմունքներում: Օրինակ, եթե օբյեկտիվային միկրոմետրի 4 բաժանմունքներում ($4 \cdot 10 = 40$ միկրոմետր) տեղավորվում է օկուլյարային միկրոմետրի 12 բաժանմունք, ապա օկուլյարային միկրոմետրի յուրաքանչյուր բաժանմունքի արժեքը կազմում է 3,33 միկրոմետր ($40 : 12 = 3,33$): Հետագայում այս արժեքն օգտագործվում է բրդի բարակությունը միկրոնների միջոցով արտահայտելու համար:

Նկ. 3. Օբյեկտիվային միկրոմետր

Երբ որոշված է օկուլյարային միկրոմետրի բաժանմունքի արժեքը, կարելի է արդեն որոշել բրդի հաստությունը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է լվացված (մաքուր) բրդից վերցնել բրդաթելի երեք փորձանմուշ (հիմնական, ստուգիչ և պահեստային) ու ստանալ պատրաստուկ. առարկայական ապակու վրա կաթեցնել 1-2 կաթիլ գլիցերին, հիմնական փորձանմուշի տարբեր մասերից (հիմքից, մեջտեղից և ծայրամասից) բուրդը հավասարաչափ ու մանր (0,4-0,5 մմ կտրտել գլիցերինի կաթիլի մեջ, բրդաթելերի կտորները խառնել ասեղով և ծածկել ծածկապակիով: Բրդի պատրաստուկը պետք է տեղադրել մանրադիտակի առարկայական սեղանի վրա և մանրադիտակի 400 անգամ խոշորացմամբ որոշել 200 բրդաթելի բարակությունը. այդ նպատակով օկուլյարի շրջման միջոցով օկուլյարային միկրոմետրը տեղադրում են մանրադիտակի տեսադաշտում գտնվող բրդաթելին ուղղահայաց և հաշվում՝ միկրոմետրի քանի բաժանմունք է կազմում տվյալ բրդաթելն իր բարակությամբ: Յուրաքանչյուր փորձանմուշում կարելի է կատարել 100 բրդաթելի բարակության չափում:

Նկ. 4. Բրդաթելի բարակության որոշումը:

Չափումներից ստացված տվյալների գրանցումը տեսողում և հետագա մշակումը կատարվում են ընդունված կենսաչափական եղանակներով, ցանկալի է՝ արտադրյալների եղանակով: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է կազմել վարիացիոն ցանց (աղ. 2): Ինչպես նշվեց, բրդի բարակությունը որոշելու համար կատարվում է 100 կամ 200 բրդաթելի չափում: Բրդաթելերի բաշխումն ըստ բարակության դասերի կատարվում է շտրիխների կամ փակերի միջոցով: Ստացված տվյալները վերածվում են թվերի և գրանցվում հաճախականության սյունակում (P):

* - P-ն յուրաքանչյուր դասի հաճախականությունն է,

a-ն՝ յուրաքանչյուր դասի շեղումը պայմանական միջինից (A):

Վարիացիոն ցանց

Բրդի բարակության դասերն ըստ օկուլյարային միկրոմետրի բաժանմունքների	P	a	Pa	Pa ²
2	2	-4	-8	32
3	6	-3	-18	52
4	8	-2	-16	32
5	20	-1	-20	20
A 6	29	0	0	0
7	22	1	22	22
8	10	2	20	40
9	2	3	6	18
10	1	4	4	16
	n = 100	-	ΣPa = -10	ΣPa ² = 234

Հաճախականության գումարը պետք է համապատասխանի չափված բրդաթելի քանակին (աղ. 2): Այս օրինակում 100 բրդաթելի բարակության միջին թվաբանականը որոշելու համար պետք է օգտվել հետևյալ բանաձևից.

$$M = A \pm K \frac{\sum Pa}{n},$$

որտեղ A-ն պայմանական միջին դասն է. քննարկվող օրինակում ընդունված է 6:

K-ն՝ միջդասային տարբերությունը (տվյալ օրինակում հավասար է 1), ΣPa-ն՝ սյունակի գումարը, n - ը՝ չափած բրդաթելերի քանակը (տվյալ օրինակում հավասար է 100):

Աղյուսակի տվյալները տեղադրելով բանաձևի մեջ՝ կստացվի

$$M = 6 + 1 \times \frac{10}{100} = 6,0,1 = 5,9,$$

այսինքն՝ M = 5,9 միկրոքանոնի բաժանմունք:

Քանի որ արդեն հայտնի է, որ մեկ բաժանմունքի արժեքը կազմում է 3,33 մկմ, ապա չափված 100 բրդաթելի միջին բարակությունը կկազմի $3,33 \cdot 5,9 = 19,65$ միկրոմետր: Ուսումնասիրվող վարիացիոն շարքը բնութագրելու համար անհրաժեշտ է որոշել նաև միջին քառակուսիների տատանումը. (σ).

$$\sigma = K \cdot \sqrt{\frac{\sum Pa^2}{n} - \left(\frac{Pa}{n}\right)^2} = 1 \cdot \sqrt{\frac{234}{100} - \left(\frac{-10}{100}\right)^2} = \sqrt{2,34 - 0,1} = \sqrt{2,24} = 1,5 \text{ մկմ:}$$

Բազմապատկելով σ - ի արժեքը միկրոքանոնի բաժանմունքի արժեքով՝ կստանանք $(3,33 \cdot 1,5) = 4,99$ միկրոմետր: Այնուհետև անհրաժեշտ է որոշել փոփոխականության գործակիցը՝

$$c = \frac{\sigma}{M} \cdot 100 = \frac{4,99}{19,65} \cdot 100 = 25,39 \%:$$

Ինչքան փոքր է փոփոխականության գործակիցը, այնքան միահավասար է այն ըստ բրդաթելի բարակության: Այս օրինակում բուրդն ըստ բարակության բավական միահավասար է: Անհրաժեշտ է որոշել նաև միջին թվաբանականի սխալը՝

$$m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} = \frac{4,99}{\sqrt{100}} = \frac{4,99}{10} = 0,499 \text{ մկմ:}$$

Բրդի բարակության վերաբերյալ ստացված տվյալները կարելի է ներկայացնել հետևյալ աղյուսակի ձևով.

n	Lim	$M \pm m$	σ	C
100	6,66-33,3	$19,65 \pm 0,199$	4,99	25,39

Բրդի երկարությունը: Տարբերում են բրդի բնական և իսկական երկարություններ: Բնական երկարությունը շտապելի կամ ծամիկի երկարությունն է՝ առանց ոլորքները հարթեցնելու, իսկ իսկական երկարությունը՝ ոլորքները հարթեցված, բայց չձգած վիճակում: Բրդի բնական երկարությունը կարևոր սելեկցիոն և տեխնոլոգիական հատկություն է: Այն որոշվում է ոչխարների բոնիտավորման, բրդի դասակարգման և տեսակավորման ժամանակ: Ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ բրդի բնական երկարությունը չափվում է կենդանու կողմասում. գեղմը բացում են կողերին ուղղահայաց և առաջացած «կարի» մեջ քանոնով չափում շտապելի երկա-

րութիւնը հիմքից (մաշկի մակերեսից) մինչև ծայրը: Եթե չափում են ոչ միատարր բրդի ծամիկի երկարութիւնը, ապա պետք է հիմքից առանձին չափել աղվամագային և քստամագային գոտիների երկարութիւնները: Այս դեպքում գրանցումները կատարում են կոտորակի ձևով՝ համարիչում գրելով քստամագի երկարութիւնը, իսկ հայտարարում՝ աղվամագինը (օրինակ՝ 16/7 սմ): Բրդի դասակարգման ժամանակ անհրաժեշտ է գեղմի հիմնական հատվածներից (կողամաս, մեջք, թիակ) վերցնել բրդի փոքր փնջեր և, հիմքերը դնելով քանոնի ծայրին (0 նիշին), առանց բուրդը ձգելու չափել երկարութիւնը: Բրդի բնական երկարութիւնը չափում են 0,5 սմ ճշգրտությամբ:

Բրդի իսկական երկարութիւնը չափում են 0,1 սմ ճշգրտությամբ՝ հետևյալ կերպ. պետք է վերցնել լվացած բրդի փորձանմուշ, դնել միլիմետրային թղթի վրա՝ այնպես, որ շտապելի հիմքը համընկնի միլիմետրային թղթի «0» նիշի հետ: Շտապելը և թուղթը հարկավոր է ծածկել 5-10 սմ չափի ապակիով, ձախ ձեռքով պահելով ապակին՝ աջ ձեռքով լավիտի (պինցետ) օգնությամբ զգուշությամբ ուղղել յուրաքանչյուր բրդաթելը մինչև ոլորքների հարթվելը: Այն կետում, որտեղ ոլորքները վերանում են, պետք է ֆիքսել բրդաթելի երկարութիւնը: Այս եղանակով որոշում են 200 բրդաթելի երկարութիւնը և տվյալները մշակում բրդի բարակության որոշման եղանակով՝ վարիացիոն ցանցի օգնությամբ:

Բրդի երկարութիւնը կարևոր ֆիզիկատեխնիկական, սելեկցիոն հատկութիւն է: Բրդաթելի երկարութիւնը հաստատուն մեծութիւն չէ և կախված է ոչխարների ցեղից, սեռից, տարիքից, կերակրման մակարդակից, խնամքից և անհատականութիւնից: Նրբագեղմ ոչխարների բրդաթելերն ամենակարճն են. դրանց երկարութիւնը տատանվում է 6-9 սմ և ավելի սահմաններում: Կիսանրբագեղմ, մսաբրդատու ոչխարները, ինչպես նաև կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ որոշ ցեղեր ունեն շատ երկար (30-40 սմ), ոչ միատարր բրդաթելեր: Ըստ բրդաթելի բնական երկարության՝ արդյունաբերութիւնում բուրդը բաժանում են երկու խմբի՝ սանրվածքային կամ կամվոլային (երկարութիւնը՝ 7 սմ և ավելի) և մահուդային (երկարութիւնը՝ 7 սմ-ից ոչ ավելի): Սանրվածքային բրդից պատրաստում են թանկարժեք (բոստոն, կովերկոտ, շնիոտ և այլն), իսկ մահուդա-

յին բրդից՝ մահուդային և տրիկոտաժային (ծածկոցներ, շալեր, վերմակներ, տեխնիկական մահուդ, տրիկոտաժ և այլն) գործվածքներ:

Բրդի ոլորվածությունը: Բրդաթելը ոչ թե ուղիղ գծի պես է, այլ ոլորված է այս կամ այն չափով: Ոլորվածությունը բրդաթելի շեղումն է մտավոր ուղիղ առանցքից այս կամ այն կողմ: Ըստ այդմ՝ ոլորվածքների տեսակները լինում են տարբեր և ունենում են տարբեր մեծություններ: Առավել լավ է արտահայտված աղվամազի ոլորվածությունը:

Քստամազն և անցողիկ մազն ունի ավելի խոշոր ոլորքներ (ալիքաձև ոլորվածություն), իսկ ծածկող մազը ոլորքներ չունի: Բրդաթելի ոլորվածությունը որոշակիորեն պայմանավորված է բրդի տեխնիկական այլ հատկություններով: Ըստ աղեղի հիմքի ու բարձրության հարաբերակցության տարբերում են Նորմալ, տափակ, բարձր, սեղմված, օղակաձև ոլորքներ: Որքան Նուրբ է բուրդը, այնքան մանր են ոլորքները, և հակառակը: Ցանկալի է բրդաթելի Նորմալ և տափակ ոլորվածությունը, իսկ մարկիրտային և «թելիկ» ոլորվածության ձևերը՝ անցանկալի: Նորմալ են այն ոլորքները, որոնց ոլորք առաջացնող աղեղի բարձրությունը հավասար է հիմքի երկարությանը, իսկ տափակի դեպքում աղեղի հիմքի երկարությունը գերազանցում է բարձրությունը: Բրդի ոլորվածության ձևերը փոխանցվում են ժառանգաբար, ուստի բրդի արատավոր ոլորքներով (օղակ, մարկիրտային, «թելիկ») ոչխարներին անհրաժեշտ է խոտանել: Բրդի ոլորվածությունը բնութագրվում է ոչ թե առանձին բրդաթելերով, այլ ամբողջ շտապելով կամ ծամիկով:

Բրդաթելի ձգունությունը: Արտաքին ուժի ազդեցությամբ իսկական երկարությունից մինչև կտրվելը լրացուցիչ ձգվելու և երկարելու հատկությունն է: Այն որոշվում է ուժաչափի միջոցով՝ կտրվելու երկարության և իսկական երկարության տարբերությամբ, արտահայտված տոկոսներով: Նուրբ բրդի ձգունությունը կազմում է 33-35 %, կիսանրբինը՝ 37-46 %, բամբակի թելինը՝ 6,9-7,2 %, Նեյլոնինը՝ 8,7-8,9 %: Բրդաթելի այդ հատկությունը մեծ նշանակություն ունի և նպաստում է գործվածքների դժվարամաշությանը:

Բրդաթելի առաձգականությունը: Բրդի վրա ազդող ուժը չեզոքացնելուց հետո նախկին ձևի վերականգնման ունակությունն

Է: Առաձգականություն չունեցող թելերն անվանվում են բամբակե, թուլացած կամ մեռած:

Բրդաթելերի դյուրաձևությունը: Արտաքին ուժի ազդեցությամբ փոխված ձևի պահպանումն է:

Բրդաթելի էլաստիկությունը: Սկզբնական ձևի վերականգնման ժամանակամիջոցն է: Էլաստիկությամբ են պայմանավորված գործվածքների որակական հատկությունները՝ ամրությունը, դժվարամաշությունը, նախկին տեսքի երկար պահպանումը:

Բրդաթելի հիգրոսկոպիկությունը և խոնավությունը: Հիգրոսկոպիկությունը խոնավություն կլանելու հատկությունն է: Խոնավության հաշվին բրդի զանգվածը կարող է ավելանալ մոտ 50%-ով: Բրդաթելն ունի նաև խոնավություն պահպանելու

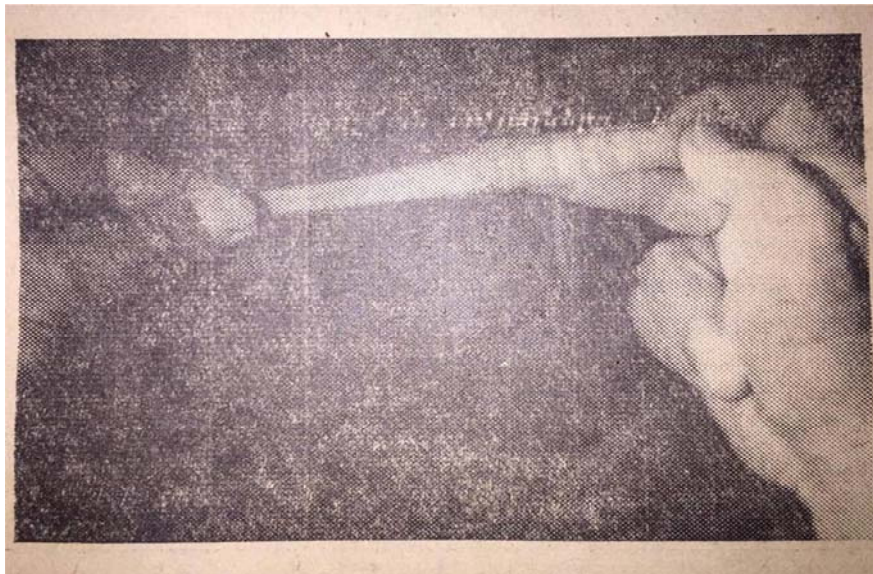
հատկություն, որի անջատումն ավելի դանդաղ է ընթանում, քան կլանումը:

Բրդաթելի խոնավությունը բրդի մեջ պարունակվող ջրի քանակությունն է (առանց բրդաթելի քիմիական կազմում առկա ջրի): Լվացված բրդի խոնավության սահմանված նորման միատարր բրդի համար 17 % է, իսկ ոչ միատարր բրդի համար՝ 15 %:

Բրդի գույնը: Կախված է կեղևային շերտում կուտակված մելանին գուևանյութի (պիգմենտ) խտությունից: Միատարր բուրդը սովորաբար սպիտակ է, իսկ տարասեռ բուրդը լինում է տարբեր գույնի: Տեխնոլոգիական տեսանկյունից առավել արժեքավոր է սպիտակ բուրդը:

Բրդաթելի ամրությունը: Կարևոր տեխնոլոգիական հատկություն է և որոշվում է գործնական (Էքսպերտային) ու լաբորատոր եղանակներով: Գործնական եղանակը կիրառվում է բրդի դասակարգման և տեսակավորման ժամանակ: Այս եղանակով ամրությունը որոշելու համար հարկավոր է վերցնել բրդի շտապելի փունջ՝ 0,5 սմ -ից ոչ բարակ, դրա ծայրամասերը սեղմել երկու ձեռքերի մատներով (բութով և ցուցամատով), ձգել և աջ ձեռքի միջին մատով հարվածել փնջին (նկ. 5): Եթե բուրդն ունի նորմալ ամրություն, ապա այն չի կտրվում և արձակում է լարային գործիքի բութ ձայն, իսկ եթե բրդի ամրությունը թույլ է, ապա առաջին հարվածից կտրվում է: Լաբորատոր եղանակով բրդի ամրությունը որոշվում է ուժաչափի (ՃԱ-

3M) միջոցով: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է վերցնել լվացած բրդի նմուշ, բրդաթելերը սանրելուց հետո առանձնացնել 3-4 մգ զանգվածով 50 փունջ՝ 25 մմ երկարությամբ, այնուհետև յուրաքանչյուր փունջն ուժաչափի վրա փորձարկելուց հետո գրանցել սլաքի ցուցումը, որի ժամանակ փունջը կտրվել է:

Նկ. 5. Բրդի ամրության որոշումը:

Փորձարկված (կտրված) փնջերը հավաքում են բաժակի մեջ և փորձարկումն ավարտելուց հետո բոլոր 50 փնջերը միասին կշռում տորգին կշեռքի վրա՝ 1 մգ ճշգրտությամբ:

Բրդի ամրությունը որոշում են հետևյալ բանաձևով.

$$L = \frac{Kln}{P},$$

որտեղ L -ը բրդի ամրությունն է, կմ, K -ն՝ փորձարկված փնջերի ուժաչափի սլաքի միջին ցուցանիշը, կգ, I -ը՝ փորձարկված

փնջերի երկարությունը, մմ, ուժ՝ փորձարկված փնջերի քանակը, P-ն՝ փորձարկված (կտրված) փնջերի ընդհանուր զանգվածը, մգ:

Օրինակ՝ կատարվել է կիսանուրբ բրդի 50 փնջի փորձարկում և ստացվել են հետևյալ տվյալները. $K=1,4$, $P=190$, $l=25$, $n=50$: Տվյալները տեղադրվել են բանաձևի մեջ՝

$$L = \frac{1,4 \cdot 25 \cdot 50}{190} = 9,21 \text{ կմ:}$$

Բրդաթելի ամրությունը բրդաթելերի դիմադրողականությունն է կտրող ուժի նկատմամբ, որն արտահայտվում է գրամներով կամ կիլոգրամներով: Այն շատ կարևոր ֆիզիկատեխնիկական ու տեխնոլոգիական հատկությունն է: Դրանով է պայմանավորված բրդաթելի կայունությունը՝ սկզբնական մշակման ու մանելու ժամանակ, ինչպես նաև արտադրանքի դժվարամաշությունն օգտագործելիս: Բրդի ամրությունը պայմանավորված է ոչխարի ցեղով, ֆիզիոլոգիական վիճակով, համակազմվածքով, անհատականությամբ, կերակրման ու խնամքի պայմաններով և այլ գործոններով: Տարբերում են բրդաթելի բացարձակ և հարաբերական ամրություններ: Բրդաթելի կտրող ուժը (արտահայտված գրամներով) անվանում են բացարձակ ամրություն, իսկ դրա և բրդաթելի ամրությանը՝ հարաբերակցությունը հարաբերական ամրություն: Բրդաթելի ամրությունը պայմանավորված է դրա հաստությամբ. որքան հաստ է, այնքան ամուր է:

Այն բրդաթելը, որն ունի միջուկային շերտ և հաստանում է այդ շերտի, շնորհիվ ունի ցածր ամրություն (քստամազ, չոր և մազ, մեռած մազեր):

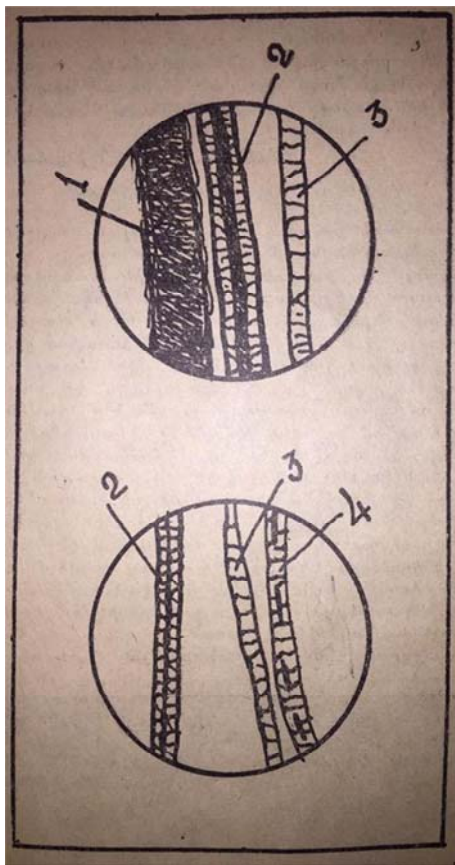
Լաբորատոր պայմաններում ուժաչափի միջոցով որոշված փնջի ամրությունը կոչվում է ամրության «կտրման երկարություն» և արտահայտվում է կիլոմետրերով: Որքան մեծ է այդ ցուցանիշը, այնքան բուրդն ամուր է: Բուրդն ամուր է, եթե դրա ամրության «կտրման երկարությունը» նուրբ բրդի դեպքում կազմում է՝ 7,0-7,5 կմ, կիսանրբի, 8,0-8,5, կիսակոպիտի, 9,0, կոպիտի դեպքում՝ 9,0,0 – 10 կմ:

ԲՐԴԱԹԵԼԻ ՄՈՐՖՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ՀՅՈՒՄԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ (ԲԶԶԱՅԻՆ) ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Բրդի առանձին թելիկները կազմված են ցողունից, արմատից, պտկիկից և սոխուկից: Պտկիկը բրդաթելը սնուցող այն օրգանն է, որը հարուստ է արյան անոթներով և նյարդային վերջույթներով: Սոխուկը մազարմատի ծայրն է, որը հարում է բրդաթելի պտկիկին: Տարբեր տիպի բրդաթելեր ունեն բնորոշ և յուրահատուկ հյուսվածքային կառուցվածք: Բոլոր տիպի բրդաթելերի արտաքին մասը թեփուկային շերտն է, որը կազմված է եղջրացած, տափակ, ձկան թեփուկների նման բջիջներից: Թեփուկներն ունեն տարբեր մեծություն և ձև: Աղվամազի մոտ թեփուկներն օղակաձև են, և յուրաքանչյուր թեփուկ, պատելով բրդաթելը, առաջացնում է օղակ: Մյուս տիպի բրդաթելերի մոտ թեփուկներն ունեն ոչ ճիշտ բազմանկյունների ձև և օղակ չեն առաջացնում: Թեփուկային շերտը բրդաթելի ներքին շերտերը պաշտպանում է արտաքին միջավայրի տարբեր վնասակար ազդեցություններից: Բրդաթելի թեփուկային շերտի տակ գտնվում է կեղևային շերտը, որը կազմված է եղջրացած իլիկաձև բջիջներից: Այդ բջիջների մեծությունից և կառուցվածքից են կախված բրդի ամրությունը, առաձգականությունը և դյուրաձևությունը:

Աղվամազի և անցողիկ մազի հիմնական մասը կազմում է կեղևային շերտը: Քստամազի մոտ այս շերտը համեմատաբար թույլ է զարգացած, իսկ մեռած մազի մոտ կազմում է դրա ընդլայնական կտրվածքի մակերեսի միայն 1/3 մասը: Բրդաթելի կեղևային շերտում են գտնվում նաև բրդի բնական գույնը պայմանավորող մելանին պիգմենտային հատիկները: Քստամազը, մեռած, չոր և համեմատաբար հաստ անցողիկ մազերն ունեն նաև միջուկային շերտ: Այս շերտը ձգվում է բրդաթելերի ամբողջ երկարությամբ: Քստամազի, մեռած և չոր մազերի մոտ այն անընդհատ է, իսկ համեմատաբար հաստ անցողիկ մազի մոտ՝ ընդհատվող (կտրտված): Միջուկային շերտը բրդի տեխնիկական և տեխնոլոգիական հատկությունների վրա բացասաբար է անդրադառնում:

Միջուկային շերտը կազմված է ոչ խիտ դասավորված բջիջներից, որոնք լցված են օդով: Տարբեր տիպի բրդաթելերի հյուսվածաբանական կառուցվածքի առանձնահատկությունները պատկերված են նկար 6-ում:

**Նկ. 6. Տարբեր տիպի բրդաթելերի
հյուսվածաբանական կառուցվածքը.**

1 - մեռած մազ, 2 - քստամազ, 3 - աղվամազ, 4 - անցողիկ մազ:

ՈՋԽԱՐԻ ՄԱՇԿԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԱՃԸ

Ոջխարի մաշկն ունի բարդ ձևաբանական կառուցվածք: Այն կատարում է պաշտպանական, ջերմափոխանակման ֆունկցիա, մասնակցում է նյութափոխանակությանը: Մաշկը կազմված է վերնամաշկից (Էպիդերմիս), բուն մաշկից (դերմա) և ենթամաշկային շերտից: Վերնամաշկն արտաքին և ամենաբարակ շերտն է, սակայն այս շերտի բջիջները եղջրացած են, կազմված են շարակցական հյուսվածքներից: Էպիդերմիսը կազմված է բջիջների մի քանի շերտերից: Վերին շերտերի բջիջները տափակ են, հարթ, ունեն ուղղանկյան տեսք: Էպիդերմիսն ունի 3-4 այդպիսի շերտ, որոնց տակ գտնվում է մալպիգյան կամ ծլային շերտը: Վերջինս նախորդ շերտերից տարբերվում է գլանաձև կառուցվածքով: Էպիդերմիսի դերը բրդագոյացման մեջ շատ մեծ է, քանի որ մազարմատների առաջացումը սկսվում է այս շերտից: Բուն մաշկը կազմված է երկու շերտերից՝ պտկիկային և ցանցային, ընդ որում՝ բուն մաշկի մեջ պտկիկային շերտի հաստությունը կազմում է դրա հաստության 70 %-ը: Այս շերտում են գտնվում մազարմատները, ճարպային գեղձերն ու քրտնագեղձերը, նյարդային հանգույցների ռեցեպտորները և արյունատար անոթների վերջնամասերը: Բուն մաշկի հաստությունը խիստ փոփոխական է և կախված է մի շարք գործոններից: Ենթամաշկային շերտը կազմված է փուփր շարակցական հյուսվածքից, որի մեջ կուտակվում է ճարպ: Անբարենպաստ պայմանների ժամանակ այդ ճարպն օգտագործվում է որպես էներգիայի աղբյուր: Ըստ ոջխարների մթերատվության ուղղվածության, ցեղի, սեռի, տարիքի՝ ոջխարի մաշկի հաստությունը տատանվում է 1,8-3,2 մմ սահմաններում: Ամենաբարակ մաշկը նրբագեղմ ոջխարներինն է:

Բրդաթելերի առաջացումը և զարգացումը (աճը): Նորածին գառն ամբողջովին ծածկված է լինում մազերով: Մազառաջացումը կատարվում է պտղի զարգացման սաղմնային շրջանում: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բրդաթելերը գոյանում են սաղմնային զարգացման 50-70 օրական փուլում: Սկզբնական շրջանում մազակալվում է պտղի գլուխը, հետո ոտքերը, այնուհետև ամ-

բողջ մարմինը: Մազառաջացումը սկսվում է բջիջների կիսման եղանակով: 50-70 օրական սաղմի մաշկի մալպիգյան շերտում առաջանում է գրգռման կետ, ինչի հետևանքով տեղի է ունենում սննդարար նյութերի ինտենսիվ հոսք դեպի այդ կետը: Արդյունքում բջիջները սկսում են ավելի ինտենսիվ զարգանալ: Այս պրոցեսին զուգընթաց գոյանում են նաև ճարպային գեղձերը և քրտնագեղձերը, ինչպես նաև մազը բարձրացնող մկանները: Այդ շերտում դրանք միայն գոյանում են, որից հետո այդ գոյացությունն իջնում է դեպի բուն մաշկը և տեղավորվում է պտկիկային շերտի որոշակի հատվածում: Ընդհանրապես, որքան բարակ է բրդաթելը, այնքան արմատը մաշկին մոտ է գտնվում, ինչը պայմանավորված է գենոտիպով: Տարբերում են երկու տեսակի ֆոլիկուլներ (մազագոյացություն)՝ առաջնային և երկրորդային, որոնք տարբերվում են թե առաջացման ժամկետներով, թե առաջացող մազի տիպով, ընդ որում՝ սաղմնային զարգացման մինչև 110-120 օրական հասակը, այն դեպքում, երբ երկրորդային ֆոլիկուլները սկսում են զարգանալ 70-80 օրականից հետո և, ըստ գիտնականների մի մասի կարծիքի, երկրորդային ֆոլիկուլները հիմնականում զարգանում են գառի ծնվելուց հետո:

Առաջնային ֆոլիկուլներից աճում և զարգանում են առավել հաստ, կոշտ ու կոպիտ բրդաթելեր: Ոչխարի մաշկի մեջ ֆոլիկուլները դասավորված են խմբերով: Յուրաքանչյուր խմբի մեջ, որպես կանոն, լինում է մեկ (երբեմն՝ մինչև 3) առաջնային ֆոլիկուլ, ընդ որում՝ կարող են լինել մազային խմբեր, ոչ թե մեկ՝ այլ 2-3 առաջնային ֆոլիկուլ: Այս դեպքում մեկ ֆոլիկուլը կենտրոնական է, մյուսները՝ կողային: Սովորաբար ոչխարների բրդատվությունը գնահատում են այդ (աֆ/եֆ) ֆոլիկուլների հարաբերակցությամբ: Պարզվում է, որ որքան շատ է երկրորդային ֆոլիկուլների թիվը մազախմբերում, այնքան բարձր է բրդատվությունը (հավասար այլ պայմաններում): Պետք է նշել, որ այս հարաբերակցությունը ժառանգական հատկություն է, կայուն կերպով փոխանցվում է սերունդներին և ունի բարձր համահարաբերակցական կապ ($r=0,7-0,8$): Մազարմատները տեղավորված են 350-400 մկմ տարածության վրա: Այդ հարաբերակցությունն առաջնային և երկրորդային ֆոլիկուլներում խիստ փոփոխական է. նրբագեղմ ոչխարների մոտ՝ 17-18, այն դեպքում,

երբ կոպտաբուրդ ոչխարների մոտ՝ 3-4, իսկ կիսանրբագեղմների մոտ՝ դրանց միջինը: Առաջնային ֆոլիկուլների ձևավորումը մաշկի ծլային շերտում սկսվում է սաղմի զարգացման 50-70 օրականում և վերջնականապես ավարտվում է

զարգացման 4-րդ ամսվա վերջին: Առաջնային ֆոլիկուլները գտնվում են մաշկի ավելի խորը, երբեմն՝ ցանցային շերտում: Դրանց կից գտնվում են ճարպային, քրտնային գեղձերը և հարթ մկանը: Տարասեռ բրդածածկով ոչխարների առաջնային ֆոլիկուլից զարգանում է քստամազ, իսկ նրբագեղմ ոչխարների մոտ՝ կոշտ աղվամազ:

Երկրորդային ֆոլիկուլները սաղմի մաշկում առաջանում են 70-90 օրականից, որոնց միայն մի մասն է հասցնում բրդաթելեր տալ սաղմնային շրջանում: Երկրորդային ֆոլիկուլին կից առաջանում է միայն ճարպային գեղձ: Երկրորդային ֆոլիկուլները գտնվում են մաշկի մակերեսին մոտ՝ վերնամաշկի տակ, և ունեն խիստ ոլորված մազային հեշտոց, որոնցից առաջանում են ավելի բարակ բրդաթելեր՝ աղվամազեր: Երկրորդային ֆոլիկուլները մի քանի անգամ ավելի շատ են առաջնային ֆոլիկուլներից, իսկ դրանց հարաբերությունը (ե\$/ա\$) կարող է ծառայել որպես բրդատվության չափանիշ: Ետսաղմնային շրջանում՝ մինչև մատղաշի 12-15 ամսականը, ֆոլիկուլների աճը շարունակվում է, սակայն ոչ բոլոր ֆոլիկուլներից են բրդաթելեր առաջանում, իսկ բավարար և լիարժեք կերակրման ու խնամքի պայմաններում աճում են դրանց 85-95 %-ը, իսկ անբավարար կերակրման պայմաններում դրանք կարող են ներծծվել:

Բրդաթելերի դասավորվածությունը մաշկում միանման չէ. նրբագեղմ ոչխարների բրդաթելերը դուրս են գալիս 90° անկյան տակ, կոպտաբուրդ ոչխարներինը՝ 45° : Բրդաթելերի այդպիսի դասավորության շնորհիվ նրբագեղմ ոչխարներն անձրևի և ձյան տակ շուտ են թրջվում և հիվանդանում, իսկ կոպտաբուրդ ոչխարները քիչ են տուժում մթնոլորտային տեղումներից: Բուրդն անհավասարաչափ է աճում՝ կախված բազմաթիվ այլ պայմաններից: Նրբագեղմ ոչխարների բուրդը համեմատաբար դանդաղ է աճում՝ ամսական 0,5-1,0 սմ, կիսանրբագեղմներինը և տարասեռ բրդածածկով ոչխարներինն ավելի արագ՝ 1-3 սմ: Խոնավ, շոգ և գերծանրաբեռնված ոչ-

խարանցներում բրդաթելերի աճն արգելակվում է: Տարբեր բրդաթելերի «կյանքի» տևողությունը միանման չէ: Կոպտաբուրդ ոչխարները ենթարկվում են սեզոնային բրդաթափության (գարնանը): Այս դեպքում աղվամազը և քստամազը մահանում ու թափվում են, իսկ եթե ոչխարներին ժամանակին չեն խուզում, տեղի է ունենում բրդի զգալի կորուստ: Սելեկցիայի շնորհիվ նրբագեղմ ու կիսանրբաագեղմ ոչխարների բուրդը սեզոնային բրդաթափության չի ենթարկվում, սակայն դրանց մոտ նկատվում է տարիքային բրդաթափություն: Դիտվում է նաև մշտատև (պերմանենտ), անընդհատ բրդաթափություն՝ մահացած բրդաթելերի անջատումով, որը գրեթե աննկատ է և գործնական նշանակություն չունի: Առավել մեծ տնտեսական վնաս է հասցնում ախտաբանական բրդաթափությունը, երբ բուրդը թափվում է ոչխարի առանձին մարմնամասերից կամ ամբողջ գեղմն անջատվում է մաշկից: Ախտաբանական բրդաթափություն կարող է առաջանալ կրծաբորբի, ծաղիկ հիվանդության, քոսի, թունավորումների, թերկերակրման, միակողմանի ծղոտով կերակրման, ոչխարներին սառը, տաք, խոնավ գոմերում պահելու հետևանքով: Այս դեպքում բրդաթելերը կամ լիովին անջատվում են մաշկից, կամ բարակվում:

ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ոչխարների բրդածածկում տարբերում են բրդաթելերի հետևյալ տեսակները՝ աղվամազ, քստամազ, անցողիկ կամ միջանկյալ մազ, մեռած մազ, չոր մազ, ծածկող մազ, շնամազ կամ պեսիգա:

Աղվամազն ամենաբարակ, մանր ոլորքներով և համեմատաբար ամուր բրդաթելն է, որի հաստությունը 10-30 մկմ է, երկարությունը՝ 5-10 սմ: Տարասեռ բրդածածկով ոչխարների (բացառությամբ՝ ռոմանովյան ցեղի) բրդում աղվամազը գրավում է ստորին մասը և արտաքինից չի երևում: Տեխնիկական և տեխնոլոգիական հատկություններով աղվամազն առավել արժեքավոր բրդաթել է: Նրբագեղմ ոչխարների ամբողջ բրդածածկը կազմված է աղվամազից:

Քստամազը քիչ ոլորված, երբեմն ուղիղ, ալիքաձև, կոպիտ, հաստ բրդաթել է, հիմնականում աղվամազից երկար, տարասեռ բրդերում գրավում է բրդի վերին մասը՝ առաջացնելով ծամիկներ կամ հյուսիկներ: Քստամազի հետ լինում են նաև մյուս տեսակի բրդաթելերը, և գրեթե չկա բրդածածկ, որը կազմված լինի միայն քստամազից: Այն իջեցնում է բրդի տեխնոլոգիական հատկությունները: Քստամազի հաստությունը տատանվում է 30-120 մկմ, երկարությունը՝ 10-30 սմ սահմաններում:

Անցողիկ կամ միջանկյալ մազը ըստ, երկարության, հաստության, ոլորվածության, տեխնոլոգիական հատկությունների, գրավում է միջանկյալ դիրք աղվամազի և քստամազի միջև: Տեխնիկական հատկություններով այն գերազանցում է քստամազին: Հաստությամբ որքան մոտ է աղվամազին, այնքան որակով նման է վերջինիս: Ոչխարների տարասեռ բրդածածկում անցողիկ մազը լինում է աղվամազի և քստամազի հետ խառը, իսկ կիսանրբագեղմ ոչխարների բրդածածկը գրեթե ամբողջությամբ բաղկացած է անցողիկ մազից:

Մեռած մազը քստամազի տարատեսակ է, որը շատ կոպիտ է, փշրվող, փայլից զուրկ, չներկվող: Ի տարբերություն մնացած բրդաթելերի՝ մեռած մազը ծալելիս կոտրվում է, չի ձգվում, շուտ քայքայվում է և իջեցնում բրդյա գործվածքների որակը: Բրդում մեռած մազը հանդիպում է խառնուրդի ձևով, ոչ մեծ քանակությամբ, հատկապես կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ ոչխարների բրդածածկում: Մեռած մազը շատ հաստ է՝ 120-240 և ավելի մկմ, իսկ երկարությունը՝ 5-7 սմ սահմաններում:

Չոր մազը ևս քստամազի տարատեսակ է, տեխնոլոգիական հատկություններով այն քստամազի և մեռած մազի միջև գրավում է միջանկյալ դիրք: Չոր մազը հիմնականում առաջանում է ճարպաքրտինքի պակասության կամ բացակայության դեպքում, ինչը ոչխարների վատ կերակրման խնամքի ու պահվածքի հետևանք է: Այն լինում է հատկապես կոպտաբուրդ ոչխարների բրդածածկում:

Ծածկող մազը շատ կոպիտ, կոշտ, ուղիղ, ուժեղ փայլով բրդաթել է, հաստությամբ և կառուցվածքով նման է քստամազին: Ի տարբերություն մնացած բրդաթելերի՝ շատ կարճ է (3-5 սմ): Ծածկող

մազն ունի որոշակի ուղղություն: Դրանք ծածկում են մեկը մյուսին: Ծածկող մազը լինում է ոչխարների ականջների, վերջավորությունների ներքևի մասերի, դեմքի վրա և, որպես կանոն, չի խուզվում:

Շնամազը մինչև մեկ տարեկան նրբագեղմ գամների բրդածածկի՝ առավել երկար, հաստ և ոլորված բրդաթելն է: Մեկ տարեկանից հետո շնամազը թափվում է, և դրա փոխարեն աճում է սովորական աղվամազ:

Կեմպ անվանում են նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարների բրդածածկում հանդիպող կոպիտ, ջարդվող, սպիտակ, չներկվող քստամազի նման բրդաթելը: Այն արատավորում է բուրդը և փոխանցվում է ժառանգաբար:

Բրդի խմբերը: Ըստ բրդաթելերի կազմի՝ բուրդը բաժանվում է երկու խմբի՝ միատարր և ոչ միատարր:

Միատարր է կոչվում այն բուրդը, որը կազմված է միայն մեկ բրդաթելից, և անգեն աչքով դիտելիս երևում են բրդաթելի միանման հատկությունները՝ երկարությունը, բարակությունը, ոլորվածությունը և այլն:

Միատարր բուրդ ստացվում է նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից կամ դրանց խառնածիններից:

Ոչ միատարր է կոչվում այն բուրդը, որը կազմված է մի քանի տեսակի բրդաթելերից, որոնք ակնհայտ տարբերվում են իրենց հատկություններով: Այն ստացվում է կիսակոպտաբուրդ ու կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից և ցածր սերնդի խառնածիններից:

Միատարր բուրդը տեխնոլոգիապես և տնտեսապես ավելի արժեքավոր հումք է, քան ոչ միատարր բուրդը, քանի որ դրանից պատրաստվում է նուրբ և հարթ մանվածք: Ոչ միատարր բրդից ստացվում է ավելի կոպիտ և ոչ հարթ մանվածք: Միատարր բուրդը լինում է նուրբ և կիսանուրբ, իսկ ոչ միատարրը՝ կոպիտ և կիսակոպիտ: Նուրբ բուրդը կազմված է աղվամազից, որի միջին բարակությունը 10-25 մկմ է (60 որակից ոչ կոպիտ), բրդաթելերի ոլորքների քանակը մեկ սմ երկարության վրա տատանվում է 5-13-ի սահմաններում, բուրդը խիտ է, պարունակում է բավարար քանակությամբ ճարպաքստինք: Տեխնոլոգիական հատկություններով նուրբ բուրդն ամենաբարձրարժեքն է, որից պատրաստում են բարձրորակ գործ-

վածքներ: Մեկ կգ նուրբ բրդից կոպիտ բրդի համեմատ ստացվում է մոտավորապես երեք անգամ ավելի նուրբ գործվածք:

Կիսանուրբ բուրդը հիմնականում կազմված է անցողիկ բրդաթելերից կամ կոշտացած, 22-40 մկմ բարակությամբ աղվամազից: Բրդաթելերի միջին բարակությունը 25,1- 37,0 մկմ է, երկարությունը՝ 8-ից մինչև 20-25 սմ: Կիսանուրբ բուրդը ստանում են կիսանրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից և կիսանուրբ բրդածածկով խառնացեղերից: Առավել արժեքավոր են այդ բրդի կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի տարատեսակները:

Կիսակոպիտ բուրդը կազմված է աղվամազից, անցողիկ մազից և քիչ քանակությամբ քստամազից. դրանց հարաբերակցությունը պայմանավորված է ոչխարների ցեղով: Այսպիսի բրդաթելի հետևանքով տարասեռ բրդում առաջանում են մանր փնջեր (ծամիկներ): Կոպիտ բրդից կիսակոպիտ բուրդը տարբերվում է աղվամազի բարձր պարունակությամբ, փափկությամբ, ճարպաքրտինքի մեծ պարունակությամբ, քստամազի բարակությամբ: Կիսակոպիտ բուրդն արժեքավոր հումք է գորգերի, կիսակոպիտ գործվածքների, տրիկոտաժի արտադրության համար:

Կոպիտ բուրդը ստացվում է կոպտաբուրդ ցեղերի և ցածր սերնդի խառնացեղ ոչխարներից: Այն կազմված է աղվամազից, քստամազից և անցողիկ մազից, հաճախ պարունակում է քստամազի տարատեսակներ (մեռած և չոր մազեր): Այսպիսի բրդի բրդաթելերի հարաբերակցությունը հաստատուն չէ և կախված է ոչխարի ցեղից, տարիքից, համակազմվածքի տիպից, սեռից և տարվա եղանակից: Տեխնիկական հատկություններով կոպիտ բուրդը զգալի չափով զիջում է մյուս բրդերին: Կոպիտ բրդի որակը գնահատվում է դրա բրդաթելերի հարաբերակցությամբ, առավել արժեքավոր է այն կոպիտ բուրդը, որի մեջ աղվամազը շատ է:

Ճարպաքրտինք: Ոչխարի մաշկում առկա են միլիոնավոր ճարպային ու քրտնային գեղձեր, որոնք մշտապես գործում և արտադրում են իրենց արտազատուկները՝ ճարպն ու քրտինքը: Մաշկի վերին մասում ճարպն ու քրտինքը մտնում են քիմիական ռեակցիայի մեջ՝ վերածվելով ճարպաքրտինքի, որը պահպանում է բրդաթելի ֆիզիկատեխնիկական և տեխնոլոգիական հատկությունները: Ընդ

որում՝ ճարպաքրտիները բավական երկար ժամանակ պաշտպանում է բուրդը նաև խուզելուց հետո (անգամ տարիների ընթացքում): ճարպաքրտիները նպաստում է նաև գեղմի առաջացմանը, ինչի հետևանքով մեխանիկական խառնուրդները չեն կարողանում ներթափանցել գեղմի մեջ: ճարպաքրտիների քանակը բրդի մեջ պետք է լինի օպտիմալ, որի բացակայության կամ սակավության դեպքերում բուրդը չորանում է, կոշտանում, կորցնում ամրությունը և վատ է օգտագործվում: Մեծ քանակության դեպքում բավական մեծ ծախսեր են պահանջվում բուրդը լվանալու համար, իջնում է մաքուր բրդի ելքը: ճարպաքրտիները գնահատվում է մի շարք որակական ցուցանիշներով՝ յոդային թիվը, թթվային թիվը, եթերային թիվը և օճառացման թիվը: Բացի դրանից՝ որոշվում է նաև ճարպաքրտիների հալման ջերմաստիճանը:

Յոդային թիվը ճարպաքրտիների մեջ երեք հազեցած ճարպաթթուների ամլայությունն է (օլեինաթթու, լինոլեաթթու, պալմիտինաթթու) և այլն:

Թթվային թիվը ճարպաքրտիների մեջ ազատ ճարպաթթուների տեսակարար կշիռն է:

Եթերային թիվը ճարպաքրտիների մեջ եթերային յուղերի քանակն է:

Օճառացման թիվը ճարպաքրտիների մեջ ազատ և չհազեցած ճարպաթթուների միջին մոլեկուլային կշիռն է: ճարպաքրտիների հալման ջերմաստիճանը տարբեր ցեղերի ոչխարների մոտ տատանվում է 36-39° սահմաններում:

Սովորաբար տարբերում են սպիտակ, բաց մոխրագույն, դեղնագույն, նարնջագույն և շագանակագույն ճարպաքրտիներ: Առավել ցանկալի են բաց գույները, ցածր յոդային թիվը և բարձր հալման ջերմաստիճանը: ճարպաքրտիների տեսակարար կշիռը ոչխարի լվացած, բայց չճարպագեղծված բրդի մեջ խիստ տարբեր է: Առավել շատ ճարպաքրտիներ պարունակում է նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից ստացված բուրդը: ճարպաքրտիների մեջ ճարպայուղի քանակությունը նրբագեղմ ոչխարների մոտ կարող է տատանվել 20-25 %, կիսակոպտաբուրդ ոչխարների մոտ՝ 17-20 % սահմաններում: ճարպաքրտիները գնահատում են նաև ըստ լվացվե-

լիության աստիճանի: Առավել ցածրորակ են հեշտ լվացվողները. այդպիսի բուրդը շուտ է կորցնում իր որակական արժեքը: ճարպաքրտինքից ստանում են օճառ, որով լվանում են բուրդը, օգտագործում են որպես պարարտանյութ: Կոսմետիկայում օգտագործում են նաև ճարպաքրտինքի մեջ պարունակվող լանոլինը:

ԲՐԴԻ ԳԵՂՄԸ ԵՎ ԴՐԱ ՏԱՐԵՐԸ

Գեղմը ոչխարի խուզից ստացված բուրդն է, որի փնջիկները իրար հետ կապված են շտապելներով կամ ծամիկներով և առաջացնում են մեկ ամբողջականություն: Ըստ պետական ստանդարտի՝ գեղմային են նաև բրդի այն կտորները, որոնք ստացվում են խուզի ժամանակ և դրանց զանգվածը միատարր ու տարասեռ բրդի դեպքում՝ համապատասխանաբար 150 և 100 գրամից ավելի է: Գեղմն ունի իր արտաքին ու ներքին տարրերը, ըստ որոնց կարելի է բնութագրել ոչխարի բրդածածկը ու գնահատել այն: Սովորաբար միատարր բրդածածկով ոչխարների գեղմն ունի շտապելային կառուցվածք, տարասեռ բուրդն ունեն ծամիկային կառուցվածք, կիսանուրբ բուրդը՝ շտապելային կամ շտապելածամիկային: Գեղմը լինում է փակ կամ բաց (նկ. 7): Փակ է այն գեղմը, որն ունի բավարար խտություն, և մեխանիկական խառնուրդները թափանցում են մինչև 0,5-1 սմ խորությամբ:

A

B

Նկ. 7. Գեղմի կառուցվածքը.

A - փակ, B - բաց:

Բաց է այն գեղմը, որի բուրդը համեմատաբար նոսր է, և մեխանիկական խառնուրդները թափանցում են մինչև ոչխարի մաշկը: Բացի վերը նշվածից՝ միատարր նուրբ բրդածածկով ոչխարների մոտ տարբերվում են նաև գեղմի ներքին շտապելները (տարրերը) (նկ. 7): Գեղմի ներքին կառուցվածքը բնորոշվում է շտապելում բրդաթելերի միահավասարվածությամբ, ինչպես նաև ճարպաքրտինքի համեմատաբար բարձր պարունակությամբ: Այսպիսի գեղմը կազմված է շտապելներից: Կիսակոպիտ, կոպիտ, ինչպես նաև համեմատաբար հաստ (50, 48, 46) որակի բուրդ ունեցող կիսանուրբ բրդաածածկով ոչխարների գեղմը բաց է, ինչն առաջացնում է բրդածածկի ոչ բավարար խտություն, թույլ արտահայտված ոլորվածություն, բրդաթելերի՝ ըստ երկարության և բարակության ոչ միահավասարություն, ինչպես նաև ճարպաքրտինքի համեմատաբար ցածր պարունակություն: Միատարր բրդածածկով ոչխարների գեղմը բացելիս կարելի է տարբերել ներքին շտապելիկների երեք ձևեր՝ գլանաձև, կոնաձև, ձագարաձև:

Ներքին շտապելի ձևերը բնորոշում են ոչխարների բրդածածկի քանակական և որակական հատկանիշները:

Գլանաձև շտապել ունեցող ոչխարներին բնորոշ են ամուր համակազմվածքը, բրդի բարձր խտությունը և միահավասարությունը, բարձր բրդատվությունը:

Ձագարաձև շտապելը բնորոշ է նոսր բրդածածկ, ճարպաքրտինք և ոչ միահավասար բուրդ ունեցող ոչխարներին:

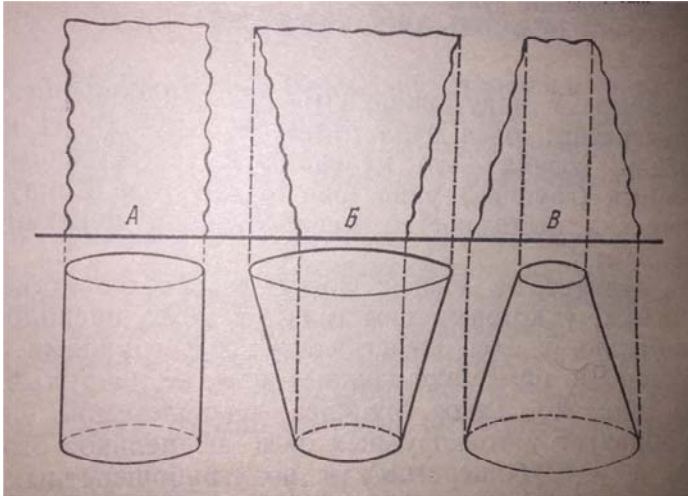
Կոնաձև շտապել ունեցող ոչխարների բուրդը նոսր է, բրդաթելերը, ըստ երկարության, բարակության և ոլորվածության, ոչ միահավասար են:

Ոչխարների գեղմում տարբերում են «հիմնական» և «ստորին» տեսակի բուրդ: Հիմնական տեսակի բուրդը գտնվում է ոչխարի կողմասերի, թիակների, ազդրերի, մեջքի, մնդավի և գավակի հատվածներում: Բրդի ստորին տեսակներն են՝ պոկած բուրդը, ոտնաբուրդը և գնչիկային բուրդը:

Պոկած բուրդը ստացվում է գեղմի ծայրամասերից՝ գոմաղբից և մեզից կեղտոտված բրդի կտորների պոկումից:

Ունաբուրդը ստացվում է ոչխարների վերջավորությունների ներքևի մասի խուզից, ինչպես նաև ոչ ճիշտ խուզից գոյացած կարճ բրդաթելերի կտորներից:

Գնչիկային բուրդը ստացվում է ոչխարի հետևի մասի՝ գոմաղբից կեղտոտված բրդի մանր կտորների խուզից:

Նկ. 8. Ներքին շտապելների ձևերը.
A- գլանձև, B- ձագարաձև, B- կոնաձև:

ԲՐԴԻ ՄԱՔՈՒՐ ԵԼՈՒՆՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Տարբեր մթերատվություն ունեցող ոչխարներից ստացված մեկ միավոր բնական քաշով բրդից ստացվում է տարբեր քանակի մաքուր բուրդ: Բրդի մաքուր ելունքը կախված է ոչխարի ցեղից, սեռից, հասակից, կերակրման ու պահվածքի պայմաններից: Այն որոշվում է լվացման միջոցով: Լվացված ու չորացված բրդի քանակի (զանգվածի) հարաբերությունը հավասար է բնական բրդի քանակին (մինչև բրդի լվանալը)՝ արտահայտված տոկոսներով: Նոր խուզված բրդի մեջ, բացի ճարպաքրտինքից, կան նաև աղբի մնացորդներ (խառնուրդներ)՝ գոմաղբ, փոշի, բուսական տարբեր մնացորդներ, ուստի բրդի զանգվածը, որն իր մեջ ճարպաքրտինքի և մեխանիկա-

կան այլ խառնուրդների հետ միասին, կոչվում է ֆիզիկական քաշ: Բրդի այն զանգվածը, որը ստացվում է նման խառնուրդները բրդից հեռացնելուց հետո, կոչվում է բրդի մաքուր զանգված կամ լվացած բուրդ: Բրդի մաքուր ելունքը կարող է ստացվել կեղտոտ բրդի 20-80 %-ի սահմաններում, որը պայմանավորված է, ինչպես վերևում նշվեց, ոչխարների ցեղով, մթերաատվության ուղղությունով, կերակրման ու խնամքի պայմաններով, սեռով, տարիքով, գեղմի կառուցվածքով, աղտոտվածությամբ և այլ գործոններով: Սովորաբար միանման խնամքի ու կերակրման պայմաններում ամենացածր բրդի մաքուր ելունք են ապահովում նրբագեղմ ոչխարները՝ 30-50 %, կիսանրբագեղմները՝ 50-65 %, կոպտաբուրդ ոչխարները՝ 60-75 %: Եթե տարասեռ բրդածածկով ոչխարներին խուզում են նաև աշնանը, ապա աշնանային խուզից ստացված բրդի մաքուր ելունքն ավելի բարձր է լինում, քան գարնանայինը:

Բրդի մաքուր ելունքը որոշելու համար տվյալ բրդից վերցվում է նմուշ: Այդ նպատակով պետք է գեղմը փռել ցանցավոր սեղանի վրա՝ շտապելները կամ ծամիկները դեպի վերև: Գեղմի վրա պետք է դնել հատուկ այդ նպատակի համար պատրաստված, հաստ մետաղալարերով 48 քառակուսիների (անցքերի) բաժանված մետաղյա ցանց, որի երկարությունը պետք է լինի 1,9 մետր, լայնությունը՝ 1,6 մետր: Մետաղյա ցանցն ամբողջությամբ պետք է ծածկի գեղմը: Յուրաքանչյուր քառակուսու անցքից աջ ձեռքի երեք մատներով գեղմից զգուշությամբ վերցնում են բրդի փոքրիկ փնջեր: Յուրաքանչյուր գեղմից վերցրած նմուշի ընդհանուր զանգվածը պետք է լինի 100-200 գրամ: Վերցված նմուշները կշռվում են մեկ գրամի ճշտությամբ և դրվում են հատուկ տոպրակում, նմուշի հետ տոպրակի մեջ պետք է դնել նաև հաշվարկային քարտ, որի մեջ գրանցվում է գեղմի համարը, բրդի բնույթը, գեղմի դասը, նմուշի զանգվածը և նմուշառման ամիսը, ամսաթիվը և տարին: Եթե բրդի մաքուր ելունքը որոշվելու է «ԳՊՈՇ-2» հատուկ ապարատի միջոցով, ապա վերցրված նմուշի զանգվածը պետք է լինի 200 գրամ: Վերցրված նմուշները պետք է հերթով վանալ չորս տարաներում: Առաջին տարայի մեջ լցնում են 30 լիտր 45°C սոդայի ու օճառի լուծույթ, երկրորդ և երրորդ տարաներում՝ 15-ական լիտր նույն լուծույթից՝ 48-50°C,

իսկ չորրորդ տարայում՝ 30 լիտր 45°C մաքուր ջուր: Բուրդը լվանալու համար օգտագործվող լուծույթը պատրաստելիս անհրաժեշտ է 60 լիտր ջրի մեջ լուծել 120 գրամ լվացքի սոդա և 180 գրամ տնտեսական օճառ: Յուրաքանչյուր տարայում բրդի նմուշը պետք է լվանալ 5-10 րոպե, որից հետո լվացած բրդի նմուշը մետաղյա զամբյուղով տեղափոխել տարայից տարա, տեղափոխելիս նմուշը զամբյուղի մեջ ձեռքով պետք է սեղմել, որպեսզի ջուրը քամվի: Յուրաքանչյուր տարայի լուծույթը կարելի է օգտագործել մեկ կգ բրդից ոչ ավելի լվանալու համար: Բրդի լվացման ժամանակ յուրաքանչյուր նմուշի մեջ դնում են մետաղյա պիտակ՝ պայմանական համարով: Բուրդը պետք է լվանալ զգուշությամբ, որպեսզի պահպանվի շտապելի կամ ծամիկի նախնական տեսքը (ձևը): Բուրդը լվանալուց հետո մաքուր ելունքը որոշում են «ԳՊՈՇ-2 M» կամ «ԼԿ-52A» ապարատների միջոցով:

«ԳՊՈՇ-2M» ապարատը գործածելիս դրա ճնշումը պետք է հասցնել 100 մթնոլորտի և պահել այդ կետում երկու րոպե, որից հետո ճնշումը իջեցնել, բրդի սեղմված նմուշը հանել ապարատից և անմիջապես կշռել տեխնիկական կշեռքով: Բրդի մաքուր ելունքը որոշել սեղմված նմուշի զանգվածով՝ օգտագործելով ապարատին կցված աղյուսակները: Եթե այդպիսի աղյուսակ չկա, ապա հաշվարկի համար օգտագործել հատուկ գործակիցներ, որոնք բազմապատկվում են սեղմված (քամված) բրդի նմուշի զանգվածով: Ըստ Ֆ.Ա. Գրեխովի և Մ.Ֆ. Լեվիի՝ միատարր բրդերի համար այդ գործակիցը կազմում է 0,41535, իսկ ոչ միատարր բրդերի համար՝ 0,4025: Բրդի մաքուր ելունքը կարելի է որոշել նաև բանաձևի օգնությամբ՝ հաշվի առնելով, որ լվացա ու քամված (սեղմված) նուրբ և կիսանուրբ բրդերի մեջ միջին հաշվով մնում է 29, իսկ կիսակոպիտ ու կոպիտ բրդերի նմուշներում՝ 30 % խոնավություն, այսինքն՝ մշտական չոր զանգվածը 100 միավորի հաշվով համապատասխանաբար կազմում է 71 և 70 գրամ: Հաշվարկը կատարվում է հետևյալ կերպ. ընդունենք՝ 200 գրամ միատարր բուրդը լվանալուց և ապարատի միջոցով սեղմելուց հետո նմուշի զանգվածը կազմել է 98 գրամ: Այդ բրդի չոր զանգվածը կկազմի՝ $X = \frac{98 \times 71}{100} = 69,6$ գրամ, 98 - 100 %, X - 71 %:

Բրդի մաքուր ելունքը հաշվարկելու համար օգտագործում են հետևյալ բանաձևը.

$$n = \frac{u(100 + K)}{A},$$

որտեղ Π – ն՝ բրդի մաքուր ելունքն է, %,

Լ- ն՝ բրդի նմուշի բացարձակ չոր զանգվածը , գ

Ա- ն՝ նմուշի սկզբնական (մինչև լվանալը) զանգվածը, գ ,

Կ- ն՝ բրդի կոնդիցիոն խոնավությունը, %, (միատարր բրդի դեպքում այն հավասար է 17 %, ոչ միատարր բրդի դեպքում՝ 15 %):

Ստացված տվյալները տեղադրելով բանաձևի մեջ՝ կստացվի՝ 40,7 %՝ միատարր բրդի դեպքում, իսկ ոչ միատարր բրդի դեպքում՝ 69 %: Քանի որ բրդի արժեքը սահմանված է 1 կգ 100 % մաքուր ելունքի հաշվով, ապա ստացված ամբողջ բրդի արժեքը կախված է բրդի մաքուր ելունքի տոկոսից: Օրինակ, եթե մեկ կգ 1-ին դասի նուրբ բրդի արժեքը 100 % մաքուր ելունքի դեպքում կազմում է 3000 դրամ, ապա

40,7 % ելունքի դեպքում կկազմի՝ $(3000 \times 40,7) = 1221$ դրամ:
100

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ որքան բարձր լինի բրդի մաքուր ելունքը, այնքան բարձր կլինի վաճառվող բրդի փաստացի արժեքը: Բրդի մաքուր ելունքի տոկոսը կարելի է բարձրացնել ոչ-խարների կերակրման, պահվածքի ու խնամքի պայմանները լավացնելու և տոհմասելեցիոն աշխատանքները ճիշտ կատարելու դեպքում:

ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԽՈՒՉԻ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ ՈՒ ԴՐԱ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

Ոչխարների խուզը շատ կարևոր արտադրական գործընթացներից է. այն համեմատվում է գյուղատնտեսության բերքահավաքի հետ, որով որոշվում է տվյալ տնտեսության կամ ոչխարի հոտի արդյունավետությունը: Խուզը ոչխարաբուծության ամենապատասխանատու արտադրական գործընթացներից մեկն է, քանի որ պատրաստվող գործվածքի որակական ցուցանիշները ևս պայմանավորված են խուզի հաջողությամբ: Խուզը հաջող անցկացնելու համար

պետք է որոշել խուզի ժամկետները: Նրբագեղմ ու կիսանրբագեղմ բրդածածկով ցեղերին ու դրանց խուզում են տարին մեկ անգամ՝ գարնանը, իսկ կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ բրդածածկով ոչ-խարներին՝ տարին երկու և ավելի անգամ: Ընթացիկ տարում ծնված գառներին կարելի է խուզել մինչև մեկ տարեկան հասակը (8-9 ամսական), եթե բուրդն ունի համապատասխան երկարություն (3-4 սմ): Խոյերի և ոչխարների խուզի տեղը և ժամկետները ճիշտ որոշելու համար պետք է հաշվի առնել տվյալ տարվա բնակլիմայական ու տնտեսական պայմանները: Խուզը պետք է սկսել այն ժամանակ, երբ արդեն եղանակը կայուն տաքացել է. մեր հանրապետությունում սովորաբար դա համընկնում է մայիսի կեսերից հունիսի կեսերը ընկած ժամանակահատվածին: Ոչխարը խուզելու համար բուրդը պետք է «հասունանա», սրա էությունն այն է, որ գարնանը նորմալ աճի ու զարգացման պայմաններում բուրդը սկսում է աճել, ու գոյանում է համապատասխան քանակի ճարպաքրտինք: Բրդի «չհասունանալու» դեպքում գեղմը լինում է չոր և դժվար է խուզվում: Հայաստանի Հանրապետության տարբեր գոտիներում պայմանականորեն ընդունելի են խուզի հետևյալ ժամկետները. Արարատյան հարթավայրում՝ ապրիլի 15-30-ը, Նախալեռնային գոտում՝ մայիսից հունիս, Սիսիանի տարածաշրջանում՝ հունիսի 20-25-ը, լեռնային գոտում՝ հունիս-հուլիս, Չանգեզուրի հարավային մասերում՝ մայիս-հունիս և Սևանի ավազանում՝ հունիս-հուլիս ամիսներին: Աշնանային խուզը պետք է կազմակերպել այնպես, որ մինչև ցրտերը սկսվելը ոչխարի բրդի աճը կազմի 2-3 սմ: Որպես կանոն ամբողջ աշխարհում ոչխարների խուզը կատարվում է մեքենայացված եղանակով, որի առավելությունն այն է, որ բարձր է արտադրողականությունը, և յուրաքանչյուր մեկ գլուխ ոչխարի հաշվով 200 գրամ և ավելի բուրդ է ստացվում՝ համեմատած ձեռքով խուզի հետ: Մեքենայական խուզի դեպքում որակյալ խուզողը բուրդը կտրում է մաշկին հավասար, ինչը ձեռքի մկրատով խուզելիս գրեթե հնարավոր չէ: Մեքենայական եղանակով խուզը կազմակերպելիս մեկ լավ խուզողը աշխատանքային օրվա ընթացքում կարող է խուզել 120-150 և ավելի գլուխ ոչխար, այն դեպքում, երբ ձեռքով խուզելիս ընդամենը՝ 20-30 գլուխ:

Տարբերում են նոր-գելանդական, օրենքուրգյան խուզի մեթոդներ, որոնք արագացված եղանակներ են. այս դեպքում մեկ ոչխարի խուզը տևում է 2-3 րոպե: Յուրաքանչյուր խուզից հետո անհրաժեշտ է խուզված ոչխարներին լողացնել հակաքոսային լուծույթներով կամ նորագույն ախտահանիչներով:

ՈՉԽԱՐԻ ԲՐԴԻ ՏԵՍԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Քանի որ արտադրության և արդյունաբերության պայմաններում բրդի վերամշակումը կատարվում է ըստ բրդի տեխնոլոգիական ու ֆիզիկատեխնիկական հատկությունների, բրդի գնումների (մթերումների) ժամանակ բուրդը պետք է բաժանված լինի դասերի և ենթադասերի: Բրդի դասակարգումը կատարվում է տնտեսությունում անմիջապես խուզի ժամանակ, իսկ տեսակավորումը՝ արդյունաբերության պայմաններում: Տեսակավորումը և դասակարգումն իրարից տարբերվում են նրանով, որ դասակարգման ժամանակ ոչխարի գեղմն ամբողջությամբ, ըստ դրա հիմնական հատվածների ցուցանիշների և ստանդարտների պահանջների, խմբավորվում է այս կամ այն դասի մեջ:

ՆՈՒՐԲ ԲՐԴԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Նուրբ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն ՊSUS - 7763-71-ի: Նուրբ բուրդը բնութագրվում է ըստ բրդաթելերի բարակության և երկարության, միահավասարվածության, լավ արտահայտված համաչափ փոքր ոլորվածության և ճարպաքրտինքի բավարար քանակության: Բրդի բարակությունը՝ 14,5-25 մկմ (60 որակ և բարձր):

Նուրբ բուրդը ստացվում է նրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից, ինչպես նաև նրբագեղմ X կոպտաբուրդ նուրբ բրդածածկով խառնածիններից: Նուրբ բուրդը հիմնականում սպիտակ է, շատ քիչ հանդիպում են նաև խառնածնային բնույթի տարբեր գույների գեղմեր: Նրբագեղմ ոչխարներին խուզում են տարին մեկ անգամ՝ գարնանը: Խուզի ժամանակ ստացվում է երեք խմբի բուրդ՝ գեղմային, կտոր-

տանքային և ստորին: Գեղմային է այն բուրդը, որը ունի իրար հետ շաղկապված ու մի ամբողջություն կազմող շտապելներ: Գեղմային բուրդ են նաև խուզի ժամանակ գեղմից տարբեր պատճառներով անջատված մաքուր բրդի այն կտորները, որոնց զանգվածը 150 գրամ և ավելի է: Կտորտանքային են խուզի ընթացքում գեղմից պոկված մաքուր բրդի այն կտորները, որոնց զանգվածը 150 գրամից պակաս է: Կտորտանքային բուրդը իրացվում է առանձին, (առանց դասի և դրության բաժանվելու): Ստորին տեսակի բրդերը ստացվում են ոչխարների վերջավորությունների, հետևի մասի խուզից և գեղմի ծայրամասերի՝ գոմաղբով ու մեզով կեղտոտված բրդի կտորները անջատելուց (գեղմից առանձնացնելուց): Նուրբ բրդի ստորին տեսակներն են՝ պոկած բուրդը, ոտնաբուրդը և գնջիկային բուրդը:

Նուրբ բուրդը լինում է մերինոսային և ոչ մերինոսային: Մերինոսային գեղմային նուրբ բուրդը ստացվում է նրբագեղմ ցեղերի ոչխարներից և բնութագրվում է գեղմի շտապելային կառուցվածքով, փափկությամբ, էլաստիկությամբ, ըստ բրդաթելերի բարակության և երկարության միահավասարությամբ, լավ արտահայտված ոլորվածությամբ և ճարպաքրտինքի բավարար քանակությամբ: Բրդի բարակությունը ոչ կոպիտ՝ քան 60 որակ, միջինը՝ 25,0 միկրոմետրից ոչ ավելի, իսկ գեղմի ծայրամասերում, պարանոցի և ազդրերի հատվածներում բուրդը կազմում է 58 որակ: Բրդի գույնը սպիտակ է:

Ոչ մերինոսային գեղմային նուրբ բուրդը բնութագրվում է գեղմի շտապելային կառուցվածքով, շտապելում և գեղմում բրդաթելերի, ըստ երկարության ու բարակության, բավարար և ոչ բավարար միահավասարվածությամբ, թույլ արտահայտված ոլորվածությամբ: Բրդաթելերի բարակությունը գեղմի հիմնական հատվածներում 60 որակից ոչ կոպիտ է, իսկ գեղմի ծայրամասերում՝ միատարր: Որոշ խառնացեղային ծագում ունեցող ոչխարների գեղմում թույլատրվում է մեռած և չոր մազերի առկայություն: Ըստ գույնի՝ ոչ մերինոսային նուրբ բուրդը լինում է սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր: Սպիտակ են թե ներքին, թե արտաքին մակերեսից սպիտակ գեղմերը, որոնցում բացակայում են գունավոր բրդաթելերը:

Կախված ճարպաքրտինքի և մեխանիկական խառնուրդներից՝ չլվացած սպիտակ բուրդը կարող է ունենալ տարբեր երանգ-

ներ՝ բաց մոխրագույն, մոխրագույն, շագանակագույն, սև և այլն: Այս բրդերի գույնը սպիտակ է, սակայն դրանց մեջ հանդիպում են գունավոր բրդաթելեր:

Մերինոսային նուրբ գեղմային բուրդը բաժանվում է դասերի և ենթադասերի, ըստ գեղմի հիմնական զանգվածի կամ մակերեսի (65 %-ից ոչ պակաս) բրդաթելերի երկարությունից ու բարակությունից (**աղ. 3**): Բրդի դասը տրվում է դրա երկարության, իսկ ենթադասը՝ բարակության համար: Բրդի հիմնական զանգվածում 40 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցող գեղմերը համարվում են կարճացված, որոնք, ըստ բարակության ու դրության, չեն բաժանվում: Ոչ մերինոսային գեղմային բուրդը, Ըստ գեղմի հիմնական զանգվածի կամ մակերեսի (ոչ պակաս, քան 55 %) բրդաթելերի երկարության և բարակության, բաժանվում է դասերի ու ենթադասերի (**աղ. 4**): Գեղմի հիմնական զանգվածում 40 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցողները համարվում են կարճացված և դասակարգման չեն ենթարկվում:

Մերինոսային գեղմային բրդի դասերի բնութագրումը

Դասերը	Ենթա-դասերը	Գեղմի բնութագիրը
Բարձր կամ ընտիր		Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 70 մմ երկարություն, բարակությունը 64 որակի է (20,6 - 23,0 մկմ և բարձր): Մնացած բուրդը 60 որակից ոչ կոպիտ է: Բուրդն ամուր է, առանց <<բաղցի>> բարակության, էլաստիկ է, բավարար քանակի ճարպաքրտինքով, բուսական աղտոտվածությունը բացակայում է: Ոչխարի մնդավի հատվածի բրդի մեջ առկա է հեշտ անջատվող բուսական մնացորդների առկայության (խոտի, ծղոտի):
1	1	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, բարակությունը՝ 64 որակի և բարձր, մնացած բուրդը ոչ պակաս, քան 60 որակ:
1	2	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 65 մմ երկարություն, բարակությունը՝ 60 և 60/ 64 որակ, ոչխարի պարանոցի և ազդրերի հատվածների բուրդը կազմում է 58 որակ:
2	1	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, բարակությունը՝ 64 որակ և բարձր, մնացած բուրդը 60 որակից ոչ կոպիտ :
2	2	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 55 մմ երկարություն, բարակությունը՝ 60 և 60/ 64 որակ, ոչխարի պարանոցի և ազդրերի հատվածների բուրդը կազմում է 58 որակ:
3	-	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի ոչ պակաս, քան 40 մմ երկարություն, բարակությունը՝ 60 որակ և բարձր, ոչխարի պարանոցի և ազդրերի հատվածի բուրդը կազմում է 58 որակ:

Ոչ մերիտոսային գեղմային բրդի դասերի բնութագիրը

Դասերը	Ենթա-դասերը	Գեղմի բնութագիրը
1	1	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի 65 մմ ոչ պակաս երկարություն, բարակությունը՝ 64 որակ և բարձր, մնացած բոլորը միատարր է:
1	2	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի 65 մմ ոչ պակաս երկարություն, բարակությունը՝ 60 և 60/64 որակ, մնացած բոլորը միատարր է:
2	1	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի 55 մմ ոչ պակաս երկարություն, բարակությունը՝ 64 որակ և բարձր, մնացած բոլորը միատարր է:
2	2	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի 55 մմ ոչ պակաս երկարություն, բարակությունը՝ 60 և 60/64 որակ և բարձր, մնացած բոլորը միատարր է:
3	-	Բրդի հիմնական զանգվածն ունի 40 մմ ոչ պակաս երկարություն, բարակությունը՝ 60 որակ և բարձր, մնացած բոլորը միատարր է:

Կիսանուրբ, կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդի դասակարգումը

Կիսանուրբ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն ՊՏՍՏ–5091-82-ի: Միատարր կիսանուրբ բուրդ ստացվում է կիսանրբագեղմ ցեղերից և նրբագեղմ X

կոպտաբուրդ, կիսանրբագեղմ X կոպտաբուրդ, նրբագեղ X կիսանրբագեղմ, կիսանուրբ բրդածածկով խառնացեղ ոչխարներից:

Կիսանուրբ բուրդը բնութագրվում է բրդաթելերի միատարրությամբ, բրդի բարակության 58, 56, 50 և 48 որակներով, գեղմի շտապելային կամ շտապելածամիկային կառուցվածքով: ՈՒՆի թույլ արտահայտված ոլորվածություն և ճարպաքտինքի ցածր քանակություն նուրբ բրդի համեմատությամբ: Կիսանուրբ բուրդը խուզվում է տարին մեկ անգամ՝ գարնանը: Խուզի ժամանակ ստացվում է

գեղմային, կտորտանքային, կարճացված և ստորին տեսակի բուրդ: Ըստ գույնի՝ կիսանուրբ բուրդը լինում է՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր (բնութագրումը

նույնն է, ինչ որ նուրբ բրդի համար): Հաշվի առնելով գեղմի հիմնական զանգվածում բրդաթելերի երկարությունը և բարակությունը՝ (մակերեսը կամ զանգվածը ոչ պակաս, քան 55 %) կիսանուրբ բուրդը բաժանվում է հետևյալ դասերի (**աղ. 5**)

Աղյուսակ 5

Կիսանուրբ բրդի բնութագիրը

Դասերը	Գեղմի բնութագիրը
1	Բրդաթելերի բարակությունը՝ 58-50 որակի, երկարությունը՝ 70 մմ և բարձր, գեղմում կարող են հանդիպել մեռած և չոր մազեր, գեղմի ծայրամասերի բուրդն ունի ոչ միատարր, ծամիկային կառուցվածք:
2	Բրդաթելերի բարակությունը՝ 58-50 որակի, երկարությունը՝ 70 մմ և բարձր, գեղմում հանդիպում են մեռած և չոր մազեր, գեղմի ծայրամասերի՝ հատկապես ազդրերի հատվածի բուրդն ունի ոչ միատարր, ծամիկային կառուցվածք:

Կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդերը դասակարգվում են՝ համաձայն տեխնիկական պայմանների՝ ТУ-61-5-3-74: Ոչխարներին խուզում են տարեկան մեկ անգամ՝ գարնանը, և այս տեսակի բուրդ ստացվում է երկարաբուրդ և կարճաբուրդ կիսանրբագեղմ ցեղերի ու ցեղախմբերի ոչխարներից (կուլբիշևյան, տյանշանյան, հյուսիսկովկասյան, ռուսական երկարաբուրդ, պեչորյան, գորկովյան, լատվիական, լիտվական, Էստոնական, ինչպես նաև այն խառնացեղերից, որոնց բրդածածկը բավարարում է կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդերին ներկայացվող պահանջները):

Կրոսբրեդային բուրդը բնութագրվում է գեղմի միատարրությամբ, շտապելային և շտապելածամիկային կառուցվածքով, ջահային փայլով կամ առանց փայլի, առաձգականությամբ, միջին և խոշոր, լավ կամ թույլ արտահայտված ոլորվածությամբ: Գեղմի հիմնա-

կան զանգվածում բրդաթելերի բարակությունը 58 որակ է և ցածր, բրդի գույնը՝ միայն սպիտակ:

Կրոսբրեդային տիպի բուրդը բնութագրվում է միատարրությամբ, գեղմի շտապելային և շտապելածամիկային կառուցվածքով, առաձգականությամբ, էլաստիկությամբ, թույլ արտահայտված փայլով, ճարպաքրտինքի ցածր քանակությամբ, մանր, միջին և խոշոր թույլ արտահայտված ոլորվածությամբ: Բրդի բարակությունը 58-48 որակ է: Բրդի գույնը՝ սպիտակ. կարող են հանդիպել գունավոր բրդաթելեր: Կրոսբրեդային բուրդը դասակարգվում է գեղմային, կտորտանքային և ստորին տեսակների, իսկ կրոսբրեդային տիպինը՝ գեղմային, կտորտանքային, կարճացված և ստորին տեսակների: Կրոսբրեդային բուրդը, ըստ գեղմի հիմնական զանգվածի բրդի երկարության և բարակության, բաժանվում է դասերի ու ենթադասերի (աղ. 6): Այն գեղմերը, որոնց բրդի երկարությունը 55 մմ-ից պակաս է, համարվում են կարճացված բրդեր:

Կրոսբրեդային տիպի բրդերը դասակարգման ժամանակ բաժանվում են երկու դասերի (աղ.7):

Այն գեղմերը, որոնց բրդի երկարությունը 55 մմ-ից պակաս է համարվում են կարճեցված:

Գեղմային մերինոսային, ոչ մերինոսային նուրբ, կիսանուրբ խառնացեղային, կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդերը յուրաքանչյուր դասի ու ենթադասի շրջանակում, ըստ դրության (կախված աղբոսվածության աստիճանից և բնույթից, «քաղցի» բարակության առկայությունից, ամրությունը և բնական գույնը կորցնելուց) բաժանվում են նորմալ, կրատուկային-աղբոսված, արատավոր և կրատուկային-աղբոսված-արատավոր խմբերի:

Կրոսբրեդային բրդի դասերի բնութագրումը

Դասերը	Ենթադասերը	Գեղմի բնութագրումը
1	1	Բրդի երկարությունը՝ 110 մմ և ավելի, բարակությունը՝ 58-50 որակ, մնացած բոլորը միատարր է:
1	2	Բրդի երկարությունը՝ 110 մմ և ավելի, բարակությունը 48 որակ և ցածր, մնացած բոլորը՝ միատարր, գեղմի ծայրամասերում առկա է ոչ միատարր բուրդ՝ ոչ ավելի, քան գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 5 %-ի չափով:
2	1	Բրդի երկարությունը 90-110 մմ է, բարակությունը՝ 58-50 որակ, մնացած բոլորը միատարր է:
2	2	Բրդի երկարությունը՝ 90-110 մմ է, բարակությունը 48 որակ և կոպիտ, մնացած բոլորը միատարր է, գեղմի ծայրամասերում առկա է ոչ միատարր բուրդ՝ ոչ ավելի, քան գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 5 %-ի չափով:

Կրոսբրեդային տիպի բրդի բնութագիրը

Դասերը	Գեղմի բնութագիրը
1	Բրդի երկարությունը՝ 80 մմ և բարձր, բարակությունը՝ 58-46 որակ, մնացած բոլորը՝ միատարր, գեղմի ծայրամասերում առկա է ոչ միատարր բուրդ՝ ոչ ավելի, քան գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 5 %-ի չափով:
2	Բրդի երկարությունը 55-80 մմ, բարակությունը 58-46 որակ, գեղմի ծայրամասերում առկա է ոչ միատարր բուրդ՝ ոչ ավելի, քան գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 5 %-ի չափով:

Նորմալ գեղմային բուրդը պետք է լինի ամուր, ունենա ճարպաքրտինքի բավարար քանակություն, կարող է ներառել բու-

սական հեշտ անջատվող աղբ (անկախ գեղմում նրա գտնվելուց), ինչպես նաև գեղմի ծայրամասերում դժվար անջատվող բուսական աղբ (կրատուկ), տարբեր մասերում (պարանոց, ազդր, որովայն) աղբի առկայությունը՝ գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 10 %-ից ոչ ավելի: Այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերը կորցրել են բնական գույնը իրենց երկարության ավելի քան 1/3 չափով, համարվում են դեղնած:

Կրատուկային-աղբոտված գեղմային բրդերը բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ հեշտ անջատվող բուսական աղբը կազմում է գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 10-30 %-ը, կամ էլ դժվար անջատվող բուսական աղբը կազմում է ոչ ավելի, քան 15 %: Երկրորդ խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ բուսական հեշտ կամ դժվար անջատվող աղբի քանակը գերազանցում է առաջին խմբի համար սահմանված չափանիշները: Արատավոր գեղմային բուրդը բաժանվում է երկու խմբի: Առաջին խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերն ունեն «քաղցի» բարակություն շտապելի հիմքում կամ ծայրամասում: Երկրորդ խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց բրդաթելերն ունեն «քաղցի» բարակություն շտապելի միջին մասում կամ միաժամանակ հիմքում և ծայրամասում, ինչպես նաև կորցրել են բնական գույնը և ամրությունը: Կրատուկային-աղբոտված-արատավոր գեղմերի խմբում են դասվում առաջին և երկրորդ խմբի կրատուկային աղբոտվածության և միաժամանակ առաջին և երկրորդ խմբի արատներ ունեցող գեղմերը:

Բոլոր դասերի, ենթադասերի և դրության (աղբոտվածության աստիճանի) մերինոսային բրդերը, որոնք աղբոտված են գունավոր բրդաթելերով կամ բրդի գունավոր միատարր կտորներով, պատկանում են գունավոր բրդաթելերով աղբոտված մերինոսային գեղմերի շարքին, իսկ կոպիտ բրդաթելերով կամ կոպիտ բրդի կտորներով աղբոտվածները՝ կոպիտ, մազով աղբոտված մերինոսային գեղմերի շարքին: Բոլոր դասերի, ենթադասերի և դրության ոչ մերինոսային Նուրբ բուրդը, որն աղբոտված է կողմնակի կոպիտ բրդով, պատկանում է կոպիտ, մազով, ոչ մերինոսային գեղմերի շարքին, իսկ այն բուրդը, որն աղբոտված է գունավոր բրդով, դասվում է բաց մոխրագույն գեղմերի շարքին: Նուրբ և ոչ մերինոսային բրդում պատահա-

կան գունավոր կամ կոպիտ բրդաթելերի առկայության պատճառով գեղմը չի համարվում գունավոր կամ կոպիտ բրդաթելերով աղբոտված: Գեղմերում պետք է չլինի չլվացվող ներկերով ներկված, ինչպես նաև թելով, պարանով կամ գործվածքի կտորներով աղբոտված բուրդ:

Նուրբ բրդի ստորին տեսակներն են պոկած բուրդը, ոտնաբուրդը և գնջիկային բուրդը: Պոկած բուրդը ստացվում է գեղմի ծայրամասերից՝ գոմաղբով և մեզով կեղտոտված բրդի կտորների պոկումից: Ոտնաբուրդը ստացվում է ոչխարների վերջավորությունների ներքևի մասի խուզից, ինչպես նաև ոչ ճիշտ խուզելուց գոյացած կարծ բրդաթելերի կտորներից: Գնջիկային բուրդը ստացվում է ոչխարի հետևի մասի՝ գոմաղբով կեղտոտված բրդի մանր կտորների խուզից: Դասակար-գումից դուրս մնացած կիսանուրբ բրդի տեսակներն են պոկած բուրդը և կյունկերը. պոկված բրդի և ոտնաբրդի բնութագրումը համապատասխանում է նուրբ բրդի նույն ստորին դասերի տեսակներին, իսկ կյունկերի բնութագրումը՝ նուրբ բրդի գնջիկային բրդի բնութագրմանը:

Գեղմային, կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բուրդ դասերի և ենթադասերի բրդերում թույլատրվում է պատահական մեռած մագերի և գունավոր բրդաթելերի առկայությունը: Գունավոր բրդաթելերով աղբոտված կրոսբրեդային բուրդը դասվում է կրոսբրեդային տիպի բրդերի շարքը:

40 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցող նուրբ և կիսանուրբ բուրդը, ինչպես նաև 55 մմ-ից պակաս երկարություն ունեցող կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդերը համարվում են կարծացված, դասակարգման չեն ենթարկվում և իրացվում են առանձին:

Կիսակոպիտ և կոպիտ գեղմային բրդի դասակարգումը

Կիսակոպիտ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն գործող ստանդարտի: Կիսակոպիտ բուրդը ստացվում է կիսակոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից, ինչպես նաև նրբագեղմ X կոպտաբուրդ և կիսանրբագեղմ X կոպտաբուրդ խառնացեղ ոչ միատարր բրդածածկով ոչխարներից: Ոչ միատարր կիսակոպիտ բուրդը խուզ-

վում է տարին երկու անգամ՝ գարնանն ու աշնանը: Գարնանային խուզից ստացվում է գեղմային, կտորտանքային և ստորին տեսակի բուրդ: Ըստ գույնի՝ կիսակոպիտ բուրդը բաժանվում է սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր խմբերի (բնութագրումը նույնն է, ինչ որ կիսանուրբ բրդի համար):

Դասակարգման ժամանակ կիսակոպիտ բրդի դասը տրվում է՝ ըստ գեղմի հիմնական մասերում բրդաթելերի բարակության, աղվամազի, անցողիկ կամ միջանկյալ մազի ու քստամազի հարաբերության և մեռած մազի առկայության (գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 55 %-ից ոչ պակաս չափով): Կիսակոպիտ բրդի դասերի բնութագիրը ներկայացված է աղյուսակ 8-ում:

Կիսակոպիտ բրդի դասերի բնութագիրը

Բրդի անվանումը	Բրդի բնութագիրը	Դասը	Դասի բնութագրումը
Բալբաս ու հայկական կիսակոպտաբուրդ ցեղերի	Ծամիկները փափուկ են, ալիքաձև, միջին երկարության, պարունակում են զգալի քանակությամբ աղվամազ և անցողիկ մազ, քիչ քանակությամբ բարակ քստամազ, էլաստիկ է, հաճախ թույլ փայլով, գույնը՝ սպիտակ կամ բաց մոխրագույն:	1	Ծամիկները միջին երկարության են, մանր և միջին ալիքայնությամբ, հիմնականում կազմված են աղվամազից ու անցողիկ մազից և քիչ քանակությամբ բարակ քստամազից:
		2	Ծամիկները համեմատաբար երկար են և կոշտ, քան առաջին դասում, խոշոր ալիքաձևությամբ, հիմնականում կազմված են անցողիկ մազից և քիչ քանակությամբ աղվամազից: Պատահում են մեռած և չոր մազեր:
Կիսակոպիտ խառնացեղային	Ծամիկները կազմված են աղվամազից, անցողիկ մազից և քստամազից: Հանդիպում են մեռած և չոր մազեր: ճարպաքրտինքը ավելի շատ է, քան ելքային կոպտաբուրդ ոչխարների բրդում: Բրդի գույնը՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր:	1	Ծամիկները հիմնականում կազմված են աղվամազից և երկար անցողիկ կամ միջանկյալ մազից, ինչպես նաև քիչ քանակությամբ բարակ քստամազից, որոնք, դուրս գալով գեղմի մակերես, առաջացնում են բարակ ծամիկներ: Կարող են հանդիպել մեռած ու չոր մազեր: Բուրդը կազմված է զգալի քանակությամբ բարակ քստամազից և ավելի շատ, քան առաջին դասում, անցողիկ մազից ու աղվամազից:
		2	Ծամիկներն ավելի խոշոր են ու կոշտ, քան առաջին դասում: Բրդում կան մեռած ու չոր մազեր:

Ըստ դրության (աղբոտվածության աստիճանի) կիսակոպիտ բուրդը բաժանվում է նորմալ, կրատուկային աղբոտված, արատավոր և կրատուկային-աղբոտված արատավոր խմբերի (բնութագիրը նույնն է, ինչ որ նուրբ և կիսանուրբ բրդերի համար):

Կիսակոպիտ կտորտանքային բրդի շարքին են դասվում են բրդի այն մաքուր կտորները, որոնց զանգվածը 100 գրամից պակաս է: Կիսակոպիտ բրդի ստորին տեսակներն են՝ կլոկը և կլունկերը:

Կլոկը գոմաղբով և մեզով կեղտոտված բրդի կտորներն են, որոնք բրդի դասակարգման ժամանակ պոկվում են գեղմի ծայրամասերից:

Կլունկերը գոմաղբով և մեզով կեղտոտված բրդի փոքր կտորներն են, որոնք խուզվում են ոչխարի հետևի մասից: Ոչխարների աշնանային խուզից և ընթացիկ տարվա ծնված գառների խուզից ստացված բուրդը գեղմ չի առաջացնում, դասերի չի բաժանվում, ըստ գույնի լինում է՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր, ըստ դրության՝ նորմալ և կրատուկային-աղբոտված: Կիսակոպիտ բրդի մեջ չի թույլատրվում չլվացվող ներկերով ներկված բրդի կտորների, թելի, պարանի և այլ իրերի առկայություն:

Կոպիտ բրդի դասակարգումը կատարվում է համաձայն գործող ստանդարտի: Կոպիտ բուրդը ստացվում է կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարներից: Այն խուզվում է տարին երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը: Ըստ գույնի կոպիտ բուրդը լինում է՝ սպիտակ, բաց մոխրագույն և այլն (բնութագրումը նույնն է, ինչ որ մյուս բրդերինն էր):

Կոպտաբուրդ ոչխարների գարնանային խուզից ստացված բուրդը լինում է՝ գեղմային, կտորտանքային և ստորին տեսակների:

Կոպիտ բուրդը, ըստ գեղմի հիմնական մասերի տարբեր բրդաթելերի հարաբերության, բաժանվում է դասերի (**աղ. 9**): Կոպիտ բուրդը, ըստ դրության, լինում է նորմալ, կրատուկային-աղբոտված և արատավոր: Նորմալ են համարվում այն գեղմերը, որոնց մեջ բուսական, հեշտ անջատվող աղբը, անկախ դրա տեղադրվածությունից, ինչպես նաև դժվար անջատվող բուսական աղբը չեն գերազանցում գեղմի մակերեսի կամ զանգվածի 10 %-ը:

Կրատուկային-աղբոտված գեղմերը բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խմբին դասվում են այն գեղմերը, որոնց հեշտ անջատվող աղբով աղբոտվածությունը կազմում է գեղմի մակերեսի

կամ զանգվածի 10-30 %-ը, իսկ դժվար անջատվող աղբով աղբոտվածությունը կազմում է մինչև 15 %: Երկրորդ խմբում դասվում են այն գեղմերը, որոնց մեջ հեշտ կամ դժվար անջատվող աղբի քանակը գերազանցում է առաջին խմբի համար սահմանված նորմաները: Արատավոր են համարվում այն գեղմերը, որոնց մեջ պարունակվում է զգալի քանակությամբ (գեղմի ներսի մակերեսի 50 %-ի չափով) թեփ: Կոպիտ կտորտանքային բրդերի շարքին են դասվում բրդի մաքուր կտորները, եթե դրանց զանգվածը պակաս չէ 100 գրամից:

Կոպիտ բրդի ստորին տեսակներն են կլոկը և գնչիկայինը: Կլոկը ստացվում է գոմաղբով և մեզով կեղտոտված գեղմի ծայրամասերից պոկած բրդի կտորներից: Գնչիկային բուրդը ստացվում է գեղմի հետևի մասից, որն ուժեղ կերպով աղբոտված է գոմաղբով ու մեզով: Ըստ գույնի՝ կոպիտ բուրդը կարող է լինել սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր: Ըստ դրության՝ նորմալ կրատուկային, արատավոր և կրատուկային-աղբոտված:

Ըստ գեղմում բրդաթելերի հարաբերության՝ գեղմի աղբոտվածության աստիճանի և այլ հանգամանքների՝ կոպիտ բուրդը բաժանվում է երեք դասերի:

Կոպիտ բրդի դասերի բնութագիրը

Բրդի անվանումը և բնութագիրը	Դասերը	Դասերի բնութագիրը
Մազեխ և բոզախ ցեղերի ոչխարներից ստացվող բուրդը կազմված է համեմատաբար հաստ աղվամազից, անցողիկ կամ միջանկյալ մազից և քստամազից, բրդի մեջ հանդիպում են մեռած և չոր մազեր, բրդի գույնը՝ բաց մոխրագույնից, բաց շագանակագույնից մինչև մուգ շագանակագույն, սև և այլ գույների:	1	Բուրդը փափուկ է, աղվամազը գերազանցում է քստամազին, ծամիկները փոքր են, գեղմում հանդիպում են պատահական մեռած ու չոր մազեր:
	2	Բուրդն ունի լավ արտահայտված ծամիկային կառուցվածք, ծամիկներն ավելի խոշոր են, քան առաջին դասում, չոր ու մեռած մազեր հանդիպում են ավելի շատ, քան առաջին դասում:
	3	Գեղմն ունի խիստ արտահայտված ծամիկային կառուցվածք, քստամազը գերազանցում է աղվամազին, գեղմում առկա են չոր ու մեռած մազեր:
Ղարաբաղյան ցեղի ոչխարներից ստացված բուրդը կազմված է կոպիտ ողիղ քստամազից, մեռած և չոր մազերից, միջին հաստության, քիչ քանակությամբ աղվամազից ու անցողիկ մազից: Բուրդը լինում է տարբեր գույների, այն պարունակում է մեծ քանակությամբ թեփ:		Դասերի չի բաժանվում

Բրդի արատներն ու թերությունները, պայքարը դրանց դեմ

Ոչխարաբուծությունը թեթև արդյունաբերությանը պետք է մատակարարի ֆիզիկական, քիմիական և տեխնոլոգիական բավարար հատկություններով օժտված բարձրարժեք բուրդ: Բարձրորակ հումքը նպաստում է ոչխարաբուծական տնտեսությունների և տեքստիլ ձեռնարկությունների արդյունաբերության արդյունավետության բարձրացմանը, ապահովում որակով արտադրանքի թողարկումը: Ներկայումս արտադրվող բուրդը գերծ չէ թերություններից ու արատներից: Բրդի արատները հիմնականում ոչխարների կերակրման, խնամքի, պահվածքի, խուզի, նշադրման, հակաքոսային լողացումների տեխնոլոգիայի, հիվանդությունների և բրդի պահպանման կարգի խախտման հետևանք են: Բրդի հիմնական թերություններն են բրդի աղբոտվածությունը բուսական խառնուրդներով, «քաղցի» բարակությունը, սեղմվածքները, ամրության անկումը և մեխանիկական այլ հատկությունների նվազումը, բնական գույնի ու փայլի կորուստը, մանր բրդի, ներկերի և քոսով վարակված բրդի առկայությունը: Բուրդը աղբոտվում է հեշտ և դժվար անջատվող բուսական աղբերով: Հեշտ անջատվող խառնուրդներն են ծղոտի, խոտի և այլ բույսերի տարբեր մանր մասերի կտորները, որոնք հեշտ անջատվում են բրդի դասակարգման, տեսակավորման և լվացման ժամանակ: Դժվար անջատվող խառնուրդներին են պատկանում կռատուկները (փշերի հասուն սերմերը) և փետրախոտը: Այս խառնուրդները բրդից անջատելու համար անհրաժեշտ է բուրդը ենթարկել մեխանիկական կամ քիմիական մշակման: Բրդի քիմիական մշակումը բացասաբար է անդրադառնում բրդի մեխանիկական ու տեխնոլոգիական հատկությունների վրա, որի ժամանակ բրդի թեփուկային ու կեղևային շերտերը մասնակի վնասվում են, դրանց ամրությունը ընկնում է 25-30 %-ով, այդ պատճառով բրդյա գործվածքների գնման գները իջնում են 5-10 %-ով: Բուրդը աղբոտվածությունից պաշտպանելու համար անհրաժեշտ է արոտավայրերում կիրառել ագրոտեխնիկական համալիր միջոցառումներ: Անհրաժեշտ է ճիշտ

կիրառել ոչխարների արածեցման տեխնիկան և մսուրային շրջանում կերակրումն ու խնամքը:

Ոչխարների թերսնման և հիվանդությունների ժամանակ բուրդը կորցնում է ամրությունը: Ոչխարների խնամքի ու պահվածքի ընթացքում բուրդը աղբոտվում է նաև գոմաղբով, մեզով, հողով և այլն: Բրդի գործարանային վերամշակումից հետո

այն ունենում է դեղնավուն երանգավորում, որի սպիտակեցման համար օգտագործում են ծծմբական գազ կամ քլոր: Բրդի կտորտանքներն առաջանում են ոչխարի խուզի ժամանակ, երբ խուզողը ոչխարի մարմնի միևնույն տեղում մկրատը երկու անգամ է անցկացնում: Անհրաժեշտ է խուզը կատարել ոչխարի մաշկին հնարավորինս մոտ: Բուրդն արատավորվում է նաև այն դեպքում, երբ խուզի ժամանակ խուզողը բրդի հետ կտրում է ոչխարի մաշկը: Ոչխարներին պետք է խուզել զգուշությամբ՝ պահպանելով խուզի կանոնները:

Քոսով վարակված ոչխարներից ստացված բուրդը ցածրորակ է: Բրդի նորմալ աճը այս դեպքում վատանում է, որի հետևանքով այն կարճ ու բարակ է մնում: Ոչխարի մաշկում քոսի առկայության դեպքում բրդի մեջ ճարպաքրտինքը պակասում է, վատանում է դրա կազմը, ճարպաքրտինքը կորցնում է բուրդը պաշտպանելու հատկությունները: Յաճախ պատահում է, որ քոսով ուժեղ վարակված ոչխարները կորցնում են ամբողջ գեղմը: Քոս հիվանդությունը առաջացնում են իքսոդային (արոտավայրային) տզերը, որոնք բազմանում են ոչխարների մարմնի վրա. դրանք արոտներում և ոչխարանոցներում կարող են ապրել 1,5-3 ամիս: Ոչխարներին հիվանդություններից զերծ պահելու համար անհրաժեշտ է ժամանակին անցկացնել կանխարգելիչ միջոցառումներ, օգտագործել ժամանակակից դեղամիջոցներ՝ համաձայն անասնաբուժական ծառայության կանոնակարգի:

Յաճախ անհրաժեշտ է լինում տեխնոլոգիական տարբեր աշխատանքների ժամանակ ոչխարներին նշավակել տարբեր քսանյութերով, դժվար լվացվող ներկերով, որի պատճառով հնարավոր չէ գործարանային սովորական մեթոդներով լվանալ բուրդը: Այդ պատճառով այդպիսի բուրդը հատուկ մշակվում է և հետագայում օգտա-

գործվում է որպես ցածրարժեք հումք: Անհրաժեշտ է ոչխարներին նշավակել մարմնի ծայրամասերում (ծոծրակին, դնչին, ականջներին), միայն հատուկ այդ նպատակի համար թողարկվող ներկերով: Եթե բրդի մեջ ճարպաքրտինքը քիչ է կամ անբավարար է, ապա բուրդը չորանում և կորցնում է ամրությունը: Չոր բրդի առկայությունը տոհմային աշխատանքի բացակայության և ոչխարների վատ կերակրման ու պահվածքի արդյունք է:

Մարկիրտային ոլորվածությունն ունեցող բուրդը առաջանում է ոչխարների ոչ համակարգային, առավելապես անբավարար կերակրման և նեղ ազգակցական բուծման ժամանակ: Մարկիրտային ոլորվածությունն ունեցող բուրդն ամբողջ երկարությամբ ունենում է ցածր ամրություն: Արատը բացառելու համար անհրաժեշտ է բուծել ամուր համակազմվածք ունեցող ոչխարներ:

ՈՋԽԱՐԵՆԻՆԵՐ ԵՎ ԳԱՌԵՆԻՆԵՐ

Ոչխարների սպանդից կամ ընկած ոչխարներից ստացված մաշկը բրդածածկի հետ միասին կոչվում է ոչխարենի: Կախված բրդածածկի բնույթից և օգտագործման նպատակից՝ տարբերում են երեք խմբի ոչխարենիներ՝ մորթե, մուշտակե և կաշվե:

Մորթեղենային ոչխարենիները ստացվում են նրբագեղմ, կիսանրբագեղմ և երբեմն կիսակոպտաբուրդ ոչխարների սպանդից: Այդ ոչխարենիների մշակումից ստացված կիսաֆաբրիկատներն օգտագործվում են բրդածածկը դեպի դուրս, իսկ մորթափառը՝ դեպի ներս: Այդ պատճառով էլ բրդածածկը պետք է լինի խիտ, միափավասար, իսկ մորթափառը՝ ամուր և համեմատաբար թեթև: Բարձր որակի մորթեղենային ոչխարենիներ են ստացվում ասկանիական, կովկասյան, սովետական մերինոսային, ցիգայան, հյուսիսկովկասյան, կուբիշկյան և այլ ցեղերի ոչխարների սպանդից:

Մուշտակային ոչխարենիները ստացվում են կոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարների սպանդից: Այդ ոչխարենիների վերամշակումից ստացված կիսաֆաբրիկատները օգտագործվում են բրդածածկը դեպի ներս, մորթափառը՝ դեպի դուրս: Մուշտակային ոչխարենիները պետք է լինեն թեթև, ամուր, տաք, մորթափառը՝ էլաստիկ: Ոչ-

խարենու ապրանքային հատկությունները կախված են բրդածածկի խտությունից, աղվամազի ու քստամազի հարաբերությունից, երկառությունից:

Մուշտակային ոչխարենիները բաժանվում են երեք խմբերի՝ ռոմանովյան, ռուսական և տափաստանային: Ռոմանովյան ոչխարենիները իրենց հատկություններով (թեթևությամբ, աղվամազի ու քստամազի հարաբերությամբ, գեղեցկությամբ) լավագույնն են աշխարհում: Ռուսական ոչխարենիները ստացվում են մյուս կոպտաբուրդ ցեղերի սպանդից՝ բացառությամբ դմակավոր ու կարակուլյան ցեղերի ոչխարների, որոնցից ստացված ոչխարենիները դասվում են տափաստանային ոչխարենիների խմբին:

Կաշվե ոչխարենիները կարող են ունենալ թերություններ (արատներ) բրդածածկում կամ մորթափառի վրա, կամ դրանց բրդածածկը շատ կարճ է (2,5 սմ-ից ցածր): Դրանք պիտանի չեն մորթեղենային կամ մուշտակային արտադրանքի համար և օգտագործվում են կաշվե իրերի արտադրության համար: Ոչխարի կաշին ունի ոչ բավարար խտություն և իր որակով զիջում է այժի կաշվին:

Ոչխարենիների դասակարգման հիմքում ընկած է բրդաթելերի երկարությունը: Մորթե ու մուշտակե ոչխարենիների շարքին են պատկանում բրդային, կիսաբրդային, կարճաբրդային ոչխարենիները (աղ. 10): Բոլոր տեսակի ոչխարենիների որակի վրա խիստ ազդում են ոչխարների կերակրման ու խնամքի պայմանները:

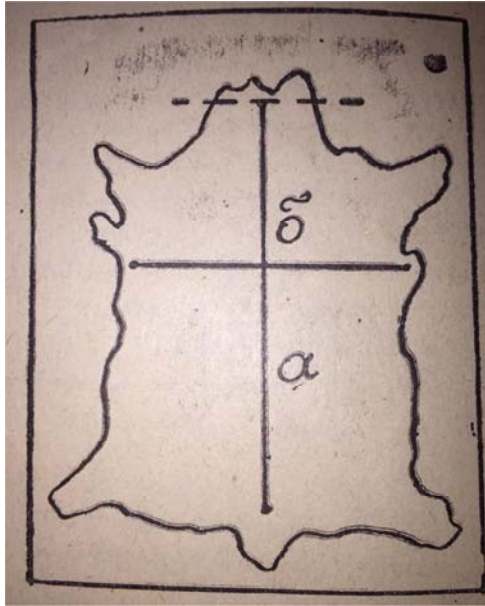
Աղյուսակ 10

Մորթեղենային և մուշտակային ոչխարենու բնութագիրը՝ ըստ բրդածածկի երկարության

Ոչխարենու անվանումը	Բրդածածկի երկարությունը, սմ		
	Բրդային	Կիսաբրդային	Կարճ բրդային
Մորթեղենային	5,1 և բարձր	2,1 - 5,0 նեռառյալ	1,1- 2,0 նեռառյալ
Մուշտակային	6,1 և բարձր	2,6-6,0 նեռառյալ	2,5 և ցածր

Բրդածածկի երկարությունը որոշում են ոչխարի կողքի հատվածում՝ քանոնով:

Ավելի շատ ուշադրություն պետք է դարձնել ոչխարենու՝ ժամանակին ու ճիշտ պահածոյացնելու վրա, քանի որ այն շուտ փչացող հումք է: Պահածոյացման հիմնական նպատակն է միկրոօրգանիզմների գործունեության դանդաղեցումը կամ վերացումը մաշկային հյուսվածքում, դրա ջրազրկումը, նեխման կանխարգելումը և այլն: Գոյություն ունեն ոչխարենու պահածոյացման մի քանի եղանակներ՝ խոնավ աղադրման, ամանց աղադրման չորացում, թթվաաղադրում, չոր աղադրում և այլն: Խոնավ աղադրման եղանակով պահածոյացնելու համար ոչխարենին մսեղիքից անջատելուց հետո փռում են և մորթափառի վրա լցնում աղ՝ մորթազանգվածի 30-50 %-ի չափով, և լավ տրորում: Աղին ավելացնում են նավթալին՝ 0,8 %-ի չափով: Աղադրած վիճակում թողնում են 10 օր 20°C-ում, օդի հարաբերական խոնավությունը՝ 65 %: Առանց աղի չորացումն իրականացվում է բնական պայմաններում 20-30°C ջերմաստիճանում, հարաբերական խոնավությունը պետք է լինի 30-50 %: Արգելվում է ոչխարենու չորացումը արևի ուղիղ ճառագայթների տակ և ջերմություն արձակող սարքերի մոտ: Ոչխարենու պահածոյացման եղանակների հիմնական խնդիրը պետք է լինի տեխնոլոգիական տարբեր փուլերում մորթափառի և բրդածածկի ամբողջականությունը, ոչխարենու կարևոր տնտեսական ու ապրանքային հատկությունները պահպանելը: Ոչխարենու մակերեսը որոշում են ոչխարենու երկարության և լայնության արտադրյալով (**Նկ. 8**):

Նկ. 8. Ոչխարենու մակերեսի չափումը:

Ոչխարենու արատները լինում են կենսական ու հետսպանդային: Կենսական արատները գոյանում են բրդածածկում և մաշկում՝ ոչխարի ոչ ճիշտ կերակրման ու խնամքի, հիվանդությունների, բրդածածկի և մաշկի մեխանիկական վնասվածքների, ինչպես նաև բրդաթափության հետևանքով: Կենսական արատներից են ճաղատությունը, մազակերների կողմից հասցրած վնասվածքները, քոսի հետքերը, մաշկի կեղանքները, գոնջուկները, մաշկախտները, պալարները, կղկղանքի կույտերը, կռատուկով աղբոտվածությունը, բրդի դեղնածությունը, քաղցի բարակությունը, ոչխարի նիհարությունը, չլուծվող ներկերով ներկված հատվածները, բրդի թաղիքացումը, նոսրաբրդությունը և այլն: Էտսպանդային արատները գոյանում են ոչխարների սպանդի, մորթազատման կանոնների, պահածոյացման, հումքի պահպանման, տեղափոխման պայմանների խախտման հետևանքով: Էտսպանդային արատներն են՝ մաշկի պոկվածությունը, անցքերը, ճարպի և մսի մնացորդները, նեխա-

ծությունը, կոշտացածությունը, ցեցակերությունը, մորթեկերությունը, վերնաշերտի շերտազատումը և այլն:

Ինչպես նշվել է, ոչխարենիս գնահատելիս պետք է հաշվի առնել արատների քանակը և դրանց տեղադրումը: Արատները սահմանվում են պայմանական միավորներով (1, 2), ընդ որում` որպես մեկ միավոր ընդունվում են` ըստ մակերեսի, գծային չափի, որոնք մուշտակային ոչխարենիների մոտ` 30 կամ 8 սմ են, մորթեղենային ոչխարենիների մոտ` 60 կամ 20 սմ: Արատների անվանումը և գնահատումը միավորներով ներկայացված է աղյուսակ 11-ում:

Աղյուսակ 11

Ոչխարենիների արատները և դրանց գնահատումը, միավորներ

Ոչխարենիների տեսակը	Արատների քանակը	
	Ոչխարենու հիմնական մասում	Ոչխարենու ծայրամասում
Առաջին	0	2
Երկրորդ	1	2
Երրորդ	5	1
Չորրորդ	Ոչխարենին չի համապատասխանում երրորդ տեսակի պահանջներին, ունի 35 %-ից պակաս օգտագործելի մակերես, սակայն պահպանում է ոչխարենու ընդհանուր տեսքը:	

Աղյուսակ 12

Ոչխարենու տեսակների բնութագրումը

Ոչխարենու արատը	Մորթեղենային	Մուշտակային
ճաղատություն, բրդածածկի անհարթություն և խուզված մակերես	1	1
Մորթափառի կտրվածքներ	1	1
Պալարներ, անցքեր	1	1
Բրդի և մորթափառի կապի թուլացում (բուրդը պոկվում է մորթափառից)	3	2
Բրդի սեղմվածքներ (քաղց բարակություն)	2	1
ճարպի և մսի մնացորդներ (20 սմ ² մակերեսից ավելի)	1	1

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱԿԱԶՄՎԱՃՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄԸ ԵՎ ՏԱՐԻՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՏԱՄՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

Ոչխարների արտակազմվածքը ուսումնասիրում են աչքաչափական, նկարագրական, չափելու և նկարահանման եղանակներով: Ոչխարների արտակազմվածքը աչքաչափով նկարագրելիս պետք է ուշադրություն դարձնել ոչխարի մարմնի ընդհանուր տեսքին ու ձևին (հաբիտուսին), դրա առանձին մարմնամասերի զարգացածությանը, ինչպես նաև տվյալ ցեղի մթերատվության ուղղության առանձնահատկություններին:

Գնահատման ժամանակ ուշադրություն պետք է դարձնել ոչխարի այս կամ այն մարմնամասերի թերությունների կամ առավելությունների վրա և կատարել համապատասխան գրանցումներ: Գրանցումները կատարվում են պայմանական նշումներով՝ ուղղանկյունների համակարգով: Ոչխարների արտակազմվածքը ուսումնասիրում են նաև չափումների միջոցով. այդ նպատակով խուզից հետո կատարում են 10 (տասը) չափում՝ չափաձողով, չափակարկինով և չափաժապավենով:

Չափաձողով չափում են մնդավի բարձրությունը՝ հատակից մինչև մնդավի ամենաբարձր կետը, իրանի թեք երկարությունը՝ ուսաթիակային հողից մինչև նստոսկրի թմբերը, կրծքի խորությունը՝ մնդավից մինչև կրծքի ներքևի մակերեսը, կրծքի լայնությունը՝ թիակների հետին մասում:

Չափաժապավենով որոշում են կրծքի փաթը՝ թիակների հետևում. նախադաստակի փաթը չափվում է նախադաստակի ամենաբարակ մասում:

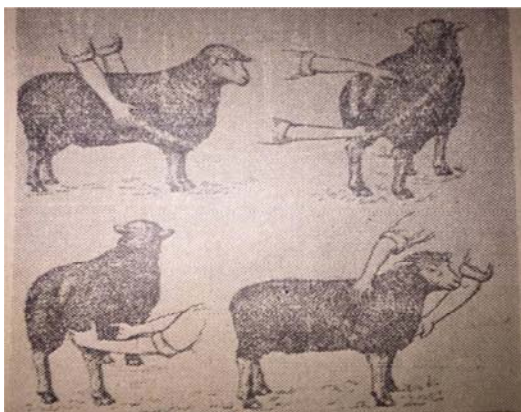
Չափակարկինով որոշում են զստոսկրների լայնությունը՝ զստոսկրների արտաքին ելուններում, գլխի երկարությունը՝ ականջների խեցիների հիմքը միացնող գծից մինչև քթի հայելին: Գլխի լայնությունը՝ ականջների խեցիների հիմքից:

Ոչխարների չափումները թույլ են տալիս ստանալ օբյեկտիվ պատկերացում կենդանու առանձին մարմնամասերի գծային մեծությունների մասին: Չափումները միայն կարող են լրացնել աչքաչափ-

փային գնահատմանը: Սակայն պետք է նշել, որ մարմնամասերի չափումները հնարավորություն չեն տալիս լրիվ ճանաչել արտակազմվածքը և պատկերացում կազմել օրգանիզմի ու նրա կառուցվածքի համաչափության մասին, որովհետև յուրաքանչյուր մարմնամասի չափում քննարկվում է ինքնուրույն կերպով՝ մյուսներից անկախ: Դրա համար չափումները կատարելուց հետո անհրաժեշտ է հաշվարկել մարմնամասային չափումների ինդեքսները: Մարմնամասի ինդեքս կոչվում է անատոմիապես իրար հետ կապված մարմնամասերի չափումների տվյալների հարաբերությունը: Ոչխարաբուծությունում այդ սկզբունքով կազմված ամենակարևոր ինդեքսներն են՝ լեցունության, ձգվածության, կրծքային, ոսկրոտության, բարձրատուության:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ և ԱՅՇԵՐԻ ՄՆՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՍԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Ոչխարների և այծերի սնվածության աստիճանը գնահատում են մնդավի, մեջքի, գոտկատեղի և պոչի հիմքի հատվածներում՝ մկանային և ճարպային հյուսվածքների զարգացածության աստիճանով: Ոչխարների սնվածությունը գնահատում են աչքաչափով՝ նշված հատվածներում շոշափելու միջոցով (**Նկ. 9**):

Նկ. 9. Սնվածության գնահատումը շոշափելու միջոցով:

Ներկայումս գործող ստանդարտների համաձայն (ՊՏՍՏ-5111-55)՝ ոչխարներին ու այծերին, ըստ սնվածության աստիճանի, բաժանում են երեք խմբի՝ բարձր, միջին և միջինից ցածր (աղ. 13):

Աղյուսակ 13

Ոչխարների և այծերի սնվածության աստիճանի բնութագիրը

Սնվածության աստիճանը	Սնվածության բնութագիրը (շոշափման միջոցով և աչքաչափով)
Բարձր	Մեջքի ու գոտկատեղի մկանները լավ են զարգացած, ողերի ելունները արտահայտված չեն, գոտկատեղում շոշափվում է ենթամաշկային ճարպի լավ կուտակում, մեջքի և կողերի վրա ճարպի կուտակումը համաչափ է:
Միջին	Մեջքի ու գոտկատեղի մկանները բավարար են զարգացած, գտտոսկրերը և գոտկատեղի ողերի ելունները արտահայտված են, մեջքի ողերի փշածև ելունները զգալի արտահայտված են, մեջքի և կողերի վրա ճարպի կուտակումը քիչ է:
Միջինից ցածր	Մկանակազմը թույլ է զարգացած, ողերի փշածև ելունները և կողերը արտահայտված են, ճարպի կուտակումներ չեն շոշափվում:

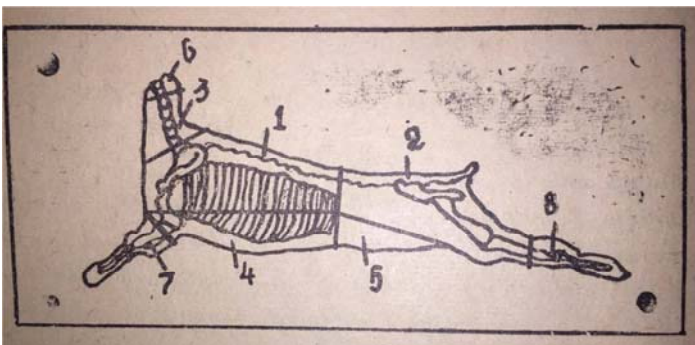
Եթե ոչխարները միջինից ցածր սնվածության աստիճանին չեն համապատասխանում, ապա դրանք համարվում են հյուժված: Ոչխարների իրացման (մթերման) ժամանակ հանձնող ու ընդունող ձեռնարկությունների միջև կարող է տեղի ունենալ տարաձայնություն սնվածության պատճառով: Այդ տարաձայնությունը լուծելու նպատակով կատարում են ոչխարների ստուգիչ սպանդ և սպանդից ստացված մսեղիքի տվյալների հիման վրա ճշտում են ոչխարների սնվածության աստիճանը: Մսեղիքի գնահատումը կատարում են համաձայն սահմանված պահանջների (աղ. 14): Մսի սննդային արժեքը որոշվում է մսեղիքի այս կամ այն կտորում մկանների, ճարպի, ոսկորների և շարակցական հյուսվածքի հարաբերություններով: Ինչքան բարձր է մսի կտորում մկանային և ճարպային հյուսվածքների բաղադրությունը, այնքան բարձր է գնահատվում դրա որակը: Հաշվի առնելով մսեղիքի տարբեր հատվածների որակը՝ ոչխարի մսեղիքը, համաձայն ՊՏՍՏ-7596-55-ի, բաժանվում է (կտրվում է) եր-

կու տեսակի (**Նկ. 10**): Մսեղիքի առաջին տեսակի մեջ առանձնացվում են մեջքաթիակային և հետևի մասերը, պարանոցը, (առանց սպանդի տեղի հատվածի) կրծքամիսը և հետևի աճուկային հատվածը: Երկրորդ տեսակի մեջ առանձնացվում են սպանդատեղի հատվածը, վերջավորությունների զինգերը:

Աղյուսակ 14

Ոչխարների և այծերի մսեղիքի որակական գնահատումը

Մնվածության աստիճանը	Մսեղիքի գնահատումը
Բարձր	Մկանները լավ զարգացած են, մնդավը արտահայտված է, մյուս ոսկորները արտահայտված չեն, մսեղիքը ծածկված է ենթամաշկային ճարպով՝ մնդավի հատվածում ավելի բարակ շերտով:
Միջին	Մկանները բավարար զարգացած են, մնդավի ու մեջքի հատվածի փշածն ելունները արտահայտված են, մեջքի և գոտկատեղի հատվածներում մսեղիքը ծածկված է ենթամաշկային ճարպի բարակ շերտով, կողերի վրա, գավակի և ազդրերի հատվածներում ճարպի կուտակումը բացակայում է:
Միջինից ցածր	Մկանները անբավարար են զարգացած, ոսկորներն արտահայտված են զգալի չափով, մսեղիքի մակերեսի վրա ճարպի կուտակում չկա:

Նկ. 10. Ոչխարների մսեղիքի տեսակները.

առաջին տեսակ՝ 1- մեջք-թիակային մաս, 2- հետևի մաս, 3- պարանոց, 4- կրծքի մաս, 5- աճուկային մաս, երկրորդ տեսակ՝ 6- սպանդատեղ, 7- դաստակ, 8- հետևի զինգ:

ԱՅԾԵՐԻ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կենդանաբանական դասակարգմամբ այծերը պատկանում են կաթնասունների դասին, ենթամբակավորների կարգին, որոճողների ենթակարգին, սևամեջ եղջերավորների ընտանիքին, այծերի և ոչխարների ենթաընտանիքին, այծերի տոհմին:

Այծերը մարմնի չափերով, կենդանի զանգվածով, ատամների կազմով, դրանց տարիքային փոփոխություններով, կյանքի և հղիության տևողությամբ, մաշկով, մազածածկով շատ նման են ոչխարներին: Սակայն դրանք առաջացել են տարբեր նախնիներից և բնական պայմաններում չեն տրամախաչվում:

Այծերն այլ տեսակի կենդանիներից տարբերվում են հատկապես լավ հարմարվողականությամբ. տունդրայի բոլոր բնակլիմայական գոտիներում բուծվում են այծերի բազմաթիվ ցեղեր: Դրանց բնորոշ առանձնահատկություններն են՝

- Լավ են օգտագործում արոտները, շատ շարժուն են, կերի համար կարող են անցնել 15-18 կմ տարածք: Ուտում են 547 տեսակի բույս, ինչը հնարավորություն է տալիս օգտագործել այնպիսի հողատարածքներ, որոնք պիտանի չեն այլ տեսակի կենդանիների արածեցման համար:

- Բավական վաղահաս են, արդեն 5 ամսական հասակում դառնում են սեռահասուն, իսկ տնտեսական հասունության են հասնում 18 ամսականում:

- Բարձր է բազմապտղությունը. շատ ցեղերի մոտ 100 կենդանու հաշվով՝ մինչև 200 ուլ, իսկ որոշների մոտ՝ 300-400 ուլ: Հղիությունը տևում է միջինը 150 օր:

- Լավ է արտահայտված հոտի բնազդը:

- Բավական զգայուն են ջերմաստիճանի կտրուկ տատանումների նկատմամբ. ցրտահարման հետևանքով զրանցվում են անկումներ:

- Չգայուն են. խոնավ արոտներում պահվածքի պայմաններում առաջացող կծղակային հիվանդությունների նկատմամբ, և ախտահարվում են նեկրոբակտերիոզով:

- Մարմնի հետևամասը նեղ է, կողերը տափակ են:
- Ի տարբերություն ոչխարների՝ եղջյուրները մոտ են դասավորված, դրանց ընդլայնական կտրվածքը եռանկյունաձև է. ոչխարների մոտ այն քառակուսի է: Այծերի եղջյուրները պարուրաձև են ոլորված, իսկ ոչխարներինը հորիզոնական են:
- Միջկճղակային գեղձերը բացակայում են, իսկ սմբակային նյութն ավելի ամուր է:
- Աղիները 27 անգամ գերազանցում են իրանի երկարությանը, ոչխարների համեմատությամբ այծերի ստամոքսի բաժիններն ավելի լավ են զարգացած, ինչը թույլ է տալիս օգտագործել առավել կոպիտ կերատեսակներ:
- Ենթամաշկային ճարպային շերտը թույլ է զարգացած, ճարպը կուտակվում է ներքին օրգանների վրա:
- Ոչխարների համեմատությամբ այծերից ստացված բրդի տեսականին աղքատ է, իսկ մաշկն ամուր է և էլաստիկ:
- Գրեթե չեն ախտահարվում քոսով, սակայն հաճախ հիվանդանում են տուբերկուլյոզով:
- Այծերի սեռական ցիկլը կազմում է 17-19, իսկ ոչխարներինը՝ 15-17 օր:
- Այծերի մոտ քրոմոսոմային հավաքակազմը 60 է, իսկ ոչխարների մոտ՝ 54:
- Բոլոր ցեղերի մոտ տեղի է ունենում մագաթափություն:
- Տարբերվում են ձայնով, մորուքով, ներքևի մասից մերկ կարճ պոչով և պարանոցին հաճախ հանդիպող գինդերով:
- Տնտեսական օգտագործման տևողությունը 7-10 տարի է, ատամների լավ պահպանվածության դեպքում՝ մինչև 15 տարի:
- Մեկ գլուխ կովի համեմատությամբ, այծից 1 կգ կաթ ստանալու համար 25-30 %-ով ավելի պակաս կեր է ծախսվում:
- Կճղակները, աղիները, գոմաղբն օգտագործվում են որպես երկրորդական հումք:
- Մաշկը համեմատաբար խիտ է և ամուր: Վերնամաշկը կազմում է մաշկի 2,5-4,0 %-ը, պտկիկային շերտը՝ 50 %-ը, ցանցաշերտը խիտ է: Լիատարիք կենդանիների մաշկը թարմ

վիճակում կշռում է 1,5-6,0 կգ, մակերեսը լինում է մինչև 90 դմ² և ավելի, հաստությունը՝ եզերինը՝ 1,8-2,5 մմ, արուններինը՝ 2,2-3,5 մմ: Ստացվող այծենին լինում է հացային, տափաստանային և վայրի:

Հացային այծենին ստացվում է կաթնատու և կաթնաաղվամազատու այծերի սպանդից: Այն ունի մեծ խտություն, ամրություն և միատարր հաստություն: Մազածածկը կարճ է, կոշտ, նոսր, տարբեր գույնի և թույրի, մակերեսը՝ մոտ 60 դմ²:

Տափաստանային այծենին ստացվում է բրդատու և բրդաաղվամազամսատու ցեղերի այծերի սպանդից: Համեմատաբար ավելի հաստ է, կոշտ, փուխր, լավ զարգացած ճարպաշերտով: Պատված է խիտ, երկար, միաթույր, մուգ բրդով:

Վայրի այծերի նաև այծյամների, ջեյրանների սպանդից ստացվող այծենու մազածածկույթը խիտ է, կոպիտ և կարճ, իսկ մաշկային հյուսվածքը՝ միջին խտությամբ: Վայրի այծենու մակերեսը 30-100 դմ² է, ջեյրանինը՝ 30-60, լեռնային այծինը և սայգակինը՝ 60-100դմ²:

Բուրդը ստացվում է բրդատու ցեղերի, ցեղախմբերի և խառնացեղ այծերից: Այն կազմված է երկար, կոպիտ, ուղիղ մազից և բարակ, փափուկ մետաքսանման աղվամազից: Որքան շատ է բրդում աղվամազը, այնքան բարձր է դրա արժեքը:

Այծի բուրդը լինում է միատարր և ոչ միատարր:

Միատարր բուրդը ստորաբաժանվում է երկու խմբի: Առաջին խմբի բուրդը կազմված է անցողիկ մազից, աննշան քանակությամբ քստամազից, չոր և մեռած մազերից: Սպիտակ է, արտահայտված (ջահային) փայլով, ալիքավոր ծամիկներով, ունի 10 սմ և ավելի երկարություն: Երկրորդ խմբի բուրդը բնորոշվում է աննշան (կիսաջահային) փայլով, ծամիկային կառուցվածքով: Բացի միջանկյալ մազից՝ կազմված է նաև կարճ քստամազից և աղվամազից, երբեմն էլ՝ չոր և մեռած մազերից՝ Լինում է ինչպես սպիտակ, այնպես էլ գունավոր: Ըստ հաստության՝ կիսանուրբ և կիսակոպիտ է: Միջազգային շուկայում հայտնի է մոիեր անունով:

Ոչ միատարր բուրդը ստորաբաժանվում է խառնացեղ և աղվամազային այծերից ու դրանց խառնացեղերից ստացված տեսակների:

խառնացեղ այծերից ստացված կիսակոպիտ բուրդն ունի աննշան փայլ, ծամիկային կառուցվածք, ալիքաձև է: Ծամիկները կազմված են երկար աղվամազից, միջանկյալ մազից և քստամազից: Պարունակում է աննշան քանակությամբ մեռած մազեր: Գույնն առավելապես սպիտակ է:

Աղվամազային ցեղերից և դրանց խառնացեղերից ստացվող կիսակոպիտ բուրդն առանձնանում է աղվամազի բարձր պարունակությամբ, առավելապես մոխրագույն է: Աղվամազը և անցողիկ մազն ավելի երկար են: Անցողիկ մազը հաճախ վերաճում է քստամազի: Տեսանելի են ոչ մեծ քանակությամբ մեռած մազեր:

Ոչ միատարր կոպիտ բուրդը կազմված է բոլոր տեսակի բրդաթելերից, պարունակում է մեծ քանակությամբ կոպիտ փայլուն քստամազ: Բաժանվում է կիսաաղվամազային (պարունակում է 25-40 % աղվամազ) խմբերի:

Աղվամազը բարակ մազաթել է, որը ստացվում է տարբեր ցեղերի և խառնացեղ այծերի բնական մազաթափության ընթացքում և սանրելու միջոցով: Այծերին սանրում են մի քանի փուլով:

Այծի աղվամազը ստորաբաժանվում է օրենքուրգյանի՝ նուրբ, փափուկ, էլաստիկ, մետաքսանման, միագույն, աղվամազայինի՝ առավել կոպիտ, օրենքուրգյանի համեմատությամբ նվազ փափուկ և էլաստիկ, անգորակոպտայինի՝ համեմատաբար կոպիտ, բարակ անցողիկ մազի պարունակությամբ:

Արժեքը սահմանելու և հետագա վերամշակման ուղղությունը որոշելու համար այծի աղվամազն ու բուրդը դասակարգվում են ըստ ստանդարտի:

Այծի աղվամազը դասակարգվում է (ՊՏՍՏ-2260-78) ըստ ցեղի, դասի, վիճակի (աղբոտվածության) և գույնի:

Ըստ ցեղի՝ ստորաբաժանվում է օրենքուրգյանի և անգորակոպտաբրդի:

Ըստ քստամազի պարունակության, ստացման ժամկետների և եղանակների՝ դասվում է չորս դասի.

1-ին դաս՝ առաջին սանրման աղվամազ. պարունակում է 10 %-ից ոչ ավելի քստամազ և հատուկենտ մեռած մազեր:

2-րդ դաս՝ երկրորդ սանրման աղվամազ. պարունակում է 20-40 % քստամազ, աննշան քանակությամբ մեռած մազեր և աղվամազի թաղիքացված փնջեր:

3-րդ դաս՝ սանրված կամ խուզված աղվամազ. պարունակում է քստամազ, աննշան քանակությամբ մեռած մազեր և աղվամազի թաղիքացված փնջեր:

4-րդ դաս՝ սանրված կամ խուզված աղվամազ. պարունակում է 40-60 % քստամազ:

Ըստ վիճակի՝ լինում է նորմալ (մինչև 1,5 % աղբի և թեփի պարունակությամբ) և աղբոտված (1,5 %-ից ավելի աղբոտվածությամբ):

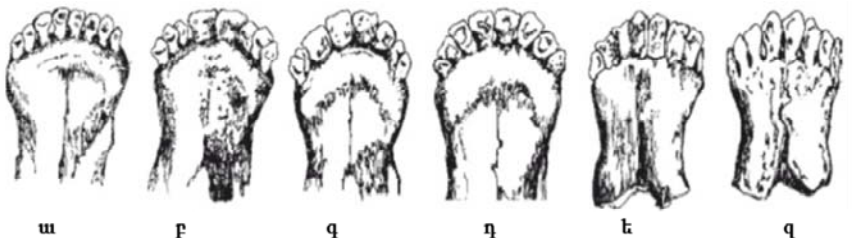
Ըստ գույնի՝ լինում է սպիտակ, մուգ մոխրագույն, բաց մոխրագույն, մուգ դարչնագույն և խառը (այլ երանգների և գույների):

Այծի բուրդը, ըստ ցեղի, ստորաբաժանվում է միատարր 1-ին և 2-րդ խմբերի, ոչ միատարր կիսակոպիտ (ստացվում է բրդատու խառնացեղերից), կիսակոպիտ (ստացվում է աղվամազային այծերից և դրանց խառնացեղերից) և տարանման (ստացվում է կոպիտ կիսաաղվամազային և քստամազային այծերից) տեսակների:

Ըստ գույնի՝ միատարր և ոչ միատարր բուրդը լինում է սպիտակ, բաց մոխրագույն և գունավոր:

**Ոչխարների և այծերի ատամների տարիքային
փոփոխությունները**

Ոչխարների և այծերի տարիքը	Կտրիչ ատամներ	Նախասեղան ատամներ և սեղան ատամներ	Ատամների քանակը
1 շաբաթական	Դուրս են գալիս բռնիչները	-	2
4 շաբաթական	Դուրս են գալիս մյուս կտրիչ ատամները	Դուրս են գալիս նախասեղան ատամների 1, 2, 3-րդ գույգերը	20
3 ամսական	-	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 1-ին գույգը	24
9 ամսական	-	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 2-րդ գույգը	28
1-1,5 տարեկան	Փոխվում են բռնիչները	Դուրս է գալիս սեղան ատամների 3-րդ գույգը	32
2 տարեկան	Փոխվում են ներքին միջին կտրիչ ատամները	Փոխվում են նախասեղան ատամները	32
2,5 տարեկան	Փոխվում են արտաքին միջին կտրիչ ատամները	-	32
3-3,5 տարեկան	Փոխվում են եզրային կտրիչ ատամները	-	32
5-6 տարեկան	Բռնիչները սկսում են մաշվել	-	32
7-8 տարեկան	Ատամները շատ մաշված են, դրանց միջև առաջանում են ճեղքեր, սկսվում են շարժվել կամ թափվել	-	32

Նկ. 11. Ոչխարների և այծերի ատամների տարիքային փոփոխությունները.
ա - կաթնային, բ - 1-1,5 տարեկան, գ - 2-2,5 տարեկան, դ - 3-3,5 տարեկան, ե - 5-6
տարեկան, զ - 7-8 տարեկան:

ՏՈՐՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅԾԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ոչխարների և այծերի մթերատվության բարձրացման, ցեղերի և ցեղախմբերի կատարելագործման համար անհրաժեշտ է իրականացնել տոհմային աշխատանքների հետևյալ համալիր միջոցառումները.

ա) կատարել ստեղծագործական, պլանավորված ընտրություն և զուգընտրություն, որոնք կնպաստեն ցանկալի ժառանգական հատկությունների և հատկանիշների կայունացմանն ու զարգացմանը,

բ) ապահովել մատղաշի նպատակադիր աճեցում, ստեղծել կերակրման, խնամքի և պահվածքի բարենպաստ պայմաններ՝ հաշվի առնելով տարբեր ցեղերի կենսաբանական առանձնահատկությունները և մթերատվության ուղղությունը,

գ) տոհմային աշխատանքի ընթացքում կիրառել ոչխարների և այծերի կատարելագործման այնպիսի եղանակներ, որոնք հնարավորություն կտան ստեղծել առավել մթերատու և տվյալ բնատնտեսական պայմաններին հարմարված հոտեր:

Ընտրությունը և զուգընտրությունը ոչխարների ու այծերի տոհմային և մթերատու հատկությունների բարելավման սելեկցիոն

գործընթացների հիմնական ու փոխկապակցված ամբողջական շղթայի օղակներն են: Ընտրությունը սելեկցիայի սկզբնական փուլն է, որի նպատակը հոտի վերարտադրության համար բարձրարժեք տոհմային կենդանիների առանձնացումը և ոչ ցանկալի ոչխարների ու այծերի խոտանումն է: Ընտրության խնդիրներից է նաև համալիր մթերատու, արտակազմվածքի և համակազմվածքի ցուցանիշների հիման վրա ոչխարների ու այծերի բաժանումն ըստ դասերի, խմբերի:

Ոչխարաբուծությունում և այծաբուծությունում ընտրությունը սովորաբար կատարվում է մթերատվության, համակազմվածքի ամրության և այլ ֆենոտիպային հատկանիշների գնահատման միջոցով, իսկ տոհմային տնտեսություններում հաշվի են առնվում նաև կենդանու ծագումն ու սերնդի որակը:

Մսաբրդատու ոչխարաբուծությունում և այծաբուծությունում ընտրություն կատարելիս հաշվի են առնվում կենդանու վաղահասությունը, կերատեսակների արդյունավետ օգտագործումը, հատուցումն ու բազմապտղությունը:

Գործնականում ավելի ճիշտ է ընտրությունը կատարել ըստ համալիր ցուցանիշների:

Ձուգընտրության հիմնական նպատակն է սերունդներում ամրացնել ու զարգացնել բարձրմթերատու կենդանիների ժառանգական հատկանիշները և կատարելագործել ցեղը:

Ոչխարների և այծերի ընտրությունը գործնականում իրականացվում է բոնիտավորման ժամանակ: Բոնիտավորման հիմնական նպատակն է ոչխարներին և այծերին գնահատել ըստ համակազմվածքի, արտակազմվածքի, մթերատվության ցուցանիշների և, առանձին խմբերի բաժանելով, որոշել դրանց տոհմային ճիշտ օգտագործումը:

Ամեն տարի բոնիտավորման է ենթարկվում մեկ տարեկանից բարձր, հոտի վերարտադրության համար պիտանի մատղաշը: Բոնիտավորումը կատարվում է զարնանը՝ մինչև խուզը սկսելը: Իրականացվում երկու եղանակով՝ անհատական և դասային:

Անհատական բոնիտավորումը հիմնականում կատարվում է տոհմային տնտեսություններում, իսկ դասայինը՝ բոլոր ապրանքա-

յին և տոհմային տնտեսությունների օգտագործական հոտերում: Անհատական բոնիտավորման ժամանակ հաշվի են առնվում և գնահատվում սեռը, տարիքը, ցեղը, կենդանու տիպը, բրդի խտությունը, երկարությունը, բարակությունը, փայլը, գույնը, գեղմի միատարրությունը, չոր և մեռած մազերի առկայությունը, կենդանու համակազմվածքը, արտակազմվածքը, խոշորությունը, մսային հատկությունները: Նշված ցուցանիշները հատուկ պայմանական նշաններով, մշակված բանալիով գրանցվում են բոնիտավորման մատյանում: Դասային բոնիտավորման ժամանակ գնահատման արդյունքները չեն գրանցվում. գրանցվում է միայն ոչխարի դասը:

Լրբագեղմ ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ գնահատման արդյունքները գրանցվում են հետևյալ կերպ. ցեղի անվանման երկու տառերը (ասկանիական-AC, կովկասյան-KA), ոչխարի տիպը և մաշկի ծալքավորվածությունը. տվյալ ցեղի ցանկալի տիպին բնորոշ համակազմվածք և մաշկի ծալքավորվածություն ունեցող կենդանիները գրանցվում են C նիշով, առավել ծալքավորվածություն ունեցողները՝ C+, համեմատաբար քիչ ծալքավորվածություն ունեցողները՝ C-, իսկ անծալք կենդանիները՝ C = նիշերով:

Բրդի խտությունը որոշվում է ոչխարի կողամասը շոշափելու միջոցով, ինչպես նաև մաշկի կարի լայնության ցուցանիշով. նշվում է հետևյալ կերպ. բուրդը շատ խիտ է՝ MM, բուրդը խիտ է՝ M+, բրդի խտությունը բավարար է և բնորոշ է տվյալ ցեղի ցանկալի տիպին՝ M, բրդի խտությունը ցածր է՝ M-, բուրդը շատ նոսր է՝ Mp:

Բրդի երկարությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում բրդի բնական երկարությունը 0,5 սմ ճշգրտությամբ չափելով, օրինակ՝ գրանցվում է D 8 սմ, իսկ արտադրող խոյերի բրդի երկարությունը՝ կողամասում, մեջքի, ազդրերի և փորի հատվածներում:

Բրդի ոլորվածությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում և նշանակվում է հետևյալ նիշերով. լավ արտահայտված ոլորվածություն, կիսաօղակաձև ոլորքներ՝ **II**, բարձր, պարզ արտահայտված ոլորվածություն՝ **II+**, թույլ արտահայտված ոլորվածություն՝ **II-**:

Բրդի բարակությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում և գրանցվում է բրդի որակն արտահայտող թվանիշը, օրինակ՝ 60 որակ:

Բրդի միահավասարությունը գեղմում և շտապելում որոշվում է ոչխարի կողամասում ու ազդրի հատվածում բրդի բարակության տարբերությամբ և նշվում Y տառով: Գեղմը միահավասար է, բրդի բարակության տարբերությունն ազդրի հատվածում և կողամասում չի գերազանցում մեկ որակը՝ Y : Գեղմն այնքան էլ միահավասար չէ, բրդի բարակության տարբերությունը գերազանցում է երկու որակը՝ Y :- Բրդի ոչ միահավասարությունը շտապելում կամ գեղմում նշվում է (կորնթարթով λ -ով):

Տվյալ ցեղի ոչխարների ճարպաքստիների նորմալ քանակությունը և որակը նշվում են $Ж$ տառով, ճարպաքստիների շեղումը նորմայից նշվում է «+» կամ «-» նշանով. ճարպաքստիների քանակությունը նորմայից բարձր է՝ $Ж+$, ճարպաքստիները բրդում պակաս է՝ $Ж-$, բոլորը գրեթե չի պարունակում ճարպաքստիներ, չոր է՝ $Ж =$:

Կենդանու խոշորությունը որոշվում է ընդհանուր զարգացվածության և կենդանու քաշի տվյալների հիման վրա: Գնահատումը կատարվում է 5 բալային համակարգով: Խոշոր կենդանիները գնահատվում են 5 բալ, կենդանի զանգվածով առաջին դասի պահանջը գերազանցող կենդանիները՝ 4 բալ, առաջին դասի պահանջը բավարարող կենդանիներինը՝ 3 բալ, իսկ մանր կենդանիները՝ 2 բալ: Ոչխարների և այծերի համակազմվածքն ու ոսկրակազմը նշվում են K տառով: Կենդանին ունի ամուր համակազմվածք և ոսկրակազմ, ոտքերի դրվածքն ուղիղ է, մաշկը՝ խիտ՝ K , նկատվում է, համակազմվածքի կոպտացում, ոսկրակազմը կոպիտ է, մաշկը՝ հաստ, փուխր՝ K_F , համակազմվածքը և ոսկրակազմը նուրբ են, գլուխ՝ նեղ, ձգված, մաշկը՝ բարակ և փուխր՝ K_H :

Ոչխարների արտակազմվածքը նկարագրվում է ուղղանկյունների միջոցով, որոնց վրա նշվում են մարմնակազմվածքի առավելությունները կամ թերությունները (նկ. 12):

Փորի, մեջքի և ոտքերի բրդակալվածությունը: Փորի բավարար բրդակալվածությունը հատուկ նիշով չի նշվում, առավելա-

գույն բրդակալվածությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի միջին գրոների կրկնակի ընդգծումով, լավ բրդակալվածությունը՝ մեկ ընդգծումով, անբավարար բրդակալվածությունը՝ ալիքային գծով: Մեջքի առավելագույն բրդակալվածության դեպքում ընդհանուր գնահատականի միջին գրոների վրա նշվում է 5 նիշը, լավ բրդակալվածության դեպքում՝ 4, բավարար բրդակալվածության դեպքում՝ 3, անբավարար բրդակալվածության դեպքում՝ 2 նիշերը: Ոտքերի նորմալ բրդակալվածությունը հատուկ նիշով չի նշվում: Առջևի ոտքերի լավ բրդակալվածությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի առաջին գրոյի, իսկ հետևի ոտքերինը՝ ընդհանուր գնահատականի վերջին գրոյի ընդգծումով:

Ընդհանուր գնահատականը տրվում է կենդանիների խոշորության, մարմնակազմվածքի, բրդատվության, բրդի որակի տվյալների հիման վրա. նշվում է 5 բալային համակարգով՝ գրոների միջոցով: Բարձր ցուցանիշներով կենդանիները գնահատվում են 00000, լավ ցուցանիշներով կենդանիները՝ 0000, բավարար ցուցանիշներով կենդանիները՝ 000:

Բոլոր նշված ցուցանիշների գնահատումից հետո կենդանիները դասվում են այս կամ այն դասին: Ոչխարների բոնիտավորումը կատարվում է համապատասխան որակավորմամբ, գործնական փորձ ունեցող անասնաբույծի կողմից:

Բոնիտավորման տվյալների հիման վրա կազմվում է զուգընտրության պլան: Բոնիտավորումն ավարտելուց հետո կազմվում են բոնիտավորման ակտ և հաշվետվություն:

ԿԻՍԱՆՐԲԱԳԵՂՄ ՄՍԱԲՐԴԱՏՈՒ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Կիսանրբագեղմ մսաբրդատու ոչխարների բոնիտավորման հիմնական նպատակն է կերի և աշխատանքի համեմատաբար քիչ ծախսումների պայմաններում մեկ միավոր մթերքի ու հումքի հաշվով ավելացնել ոչխարի մսի, կիսանուրբ կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդի ու կաթի արտադրությունը: Մթերքի և հումքի ավելացման հիմնական ուղիներն են մսաբրդակաթնատու ոչխարների

գլխաքանակի ավելացումը և մթերատվության բարձրացումը: Մթերատվության բարձրացման հիմնական միջոցներից մեկը համակարգված տոհմասելեկցիոն աշխատանք վարելն է: Տոհմային աշխատանքը պետք է իրականացվի ոչխարների մսային, բրդային և կաթնային հատկությունների բարելավման, վաղահասության, պտղատվության, կերի հատուցման բարձրացման նպատակով: Բուծման ժամանակ պետք հաշվի առնել տվյալ գոտու տնտեսական պայմաններին կենդանիների հարմարվածությունը: Տոհմային աշխատանք պետք է իրականացնել բոլոր այն տնտեսություններում, որտեղ բուծվում են տոհմային մսաբրդակաթնատու ոչխարներ:

Տոհմային կենդանիների շարքին են դասվում՝

ա) հայտնի ծագում, մթերատվության բարձր ցուցանիշներ ունեցող մաքրացել կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու ցեղի ոչխարները, որոնք իրենց հատկանիշները կայուն կերպով փոխանցում են սերունդներին և օգտագործվում են տոհմային կենդանիների վերարտադրության ու վաճառքի համար,

բ) հայտնի ծագում ունեցող մսաբրդակաթնատու նոր ցեղախմբերի ոչխարները, որոնք բավարարում են տվյալ ցեղախմբի համար սահմանված ցանկալի տիպի պահանջները, իրենց հատկանիշները փոխանցում են սերունդներին, օգտագործվում են տոհմային կենդանիների վերարտադրության, ինչպես նաև ցածր մթերատվություն ունեցող ոչխարների բարելավման համար,

գ) անգլիական մսաբրդատու ցեղերի խոյերից ստացված երկրորդ սերնդի և հայրենական մսաբրդատու ցեղերի խոյերից ստացված երրորդ սերնդի խառնածինները, որոնք բավարարում են ցանկալի տիպին ներկայացվող պահանջները, ունեն բարձր մթերատվություն և իրենց հատկանիշները փոխանցում են սերունդներին:

Խառնածին կենդանիների շարքին են դասվում այն կենդանիները, որոնք իրենց մթերատվության ցուցանիշներով, ծագումով և տոհմային արժեքով չեն բավարարում ցեղական տոհմային կենդանիների համար սահմանված պահանջները: Այդպիսի կենդանիները բուծվում են ապրանքային տնտեսություններում: Դրանց բուծման

հիմնական նպատակը մսի, բրդի և ոչխարաբուծական այլ մթերքների ու հումքի արտադրությունն է:

Տոհմային աշխատանքի սկզբնական շրջանում բոնիտավորման են ենթարկվում հոտի վերանորոգման համար պիտանի մեկ տարեկան և բարձր տարիքի բոլոր կենդանիները, իսկ հետագա տարիներին՝ 13-15 ամսական խոյիկներն ու շիշակները, արտադրող խոյերը, 3,5-4 ամսական գառները, ինչպես նաև, ըստ սերնդի որակի, ստուգվող խոյերից ստացված մատղաշը:

Կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու ոչխարների բոնիտավորումն իրականացվում է ցեղի, ցեղախմբի, տիպի, համակազմվածքի, ոսկրակազմի, մարմնակազմվածքի, խոշորության, մսային հատկությունների, բրդի զանգվածի (խտության), երկարության, ոլորվածության, բարակության (որակներով), գեղմում և շտապելում բրդաթելերի միահավասարության (ըստ բարակության ու երկարության), բրդի փայլի, ճարպաքրտինքի քանակության ու որակի, փորի, մեջքի և ոտքերի բրդակալվածության գնահատման հիման վրա: Ընտիր (Է-լիտա) և առաջին դասի մաքիները գնահատվում են նաև ըստ կաթնատվության: Կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու ոչխարաբուծությունում բոնիտավորումը նույնպես իրականացվում է անհատական և դասային եղանակներով, ինչպես նրբագեղմ ոչխարաբուծությունում:

Կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու ոչխարների անհատական բոնիտավորումը ժամանակ գնահատվող ցուցանիշները գրանցվում են համապատասխան պայմանական նշաններով, որոնք ընդհանուր կոչվում են բոնիտավորումը (ընտրասերման) բանալի:

Ցուցանիշների գրանցումները կատարվում են հետևյալ կերպ. ցեղը կամ ցեղայնությունը՝ ռոմսի-մարշ՝ PM, լինկոլն՝ Л, տյանշանյան՝ ТШ և այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում բուծվող կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու ոչխարները պայմանականորեն անվանվում են կորիդելի հայկական տիպի և նշանակվում АТК, բալբաս տիպը՝ Б և այլն:

Համակազմվածքը գնահատվում է կենդանու մարմնակազմվածքի առանձնահատկություններով՝ ոսկրակազմի ամրությամբ,

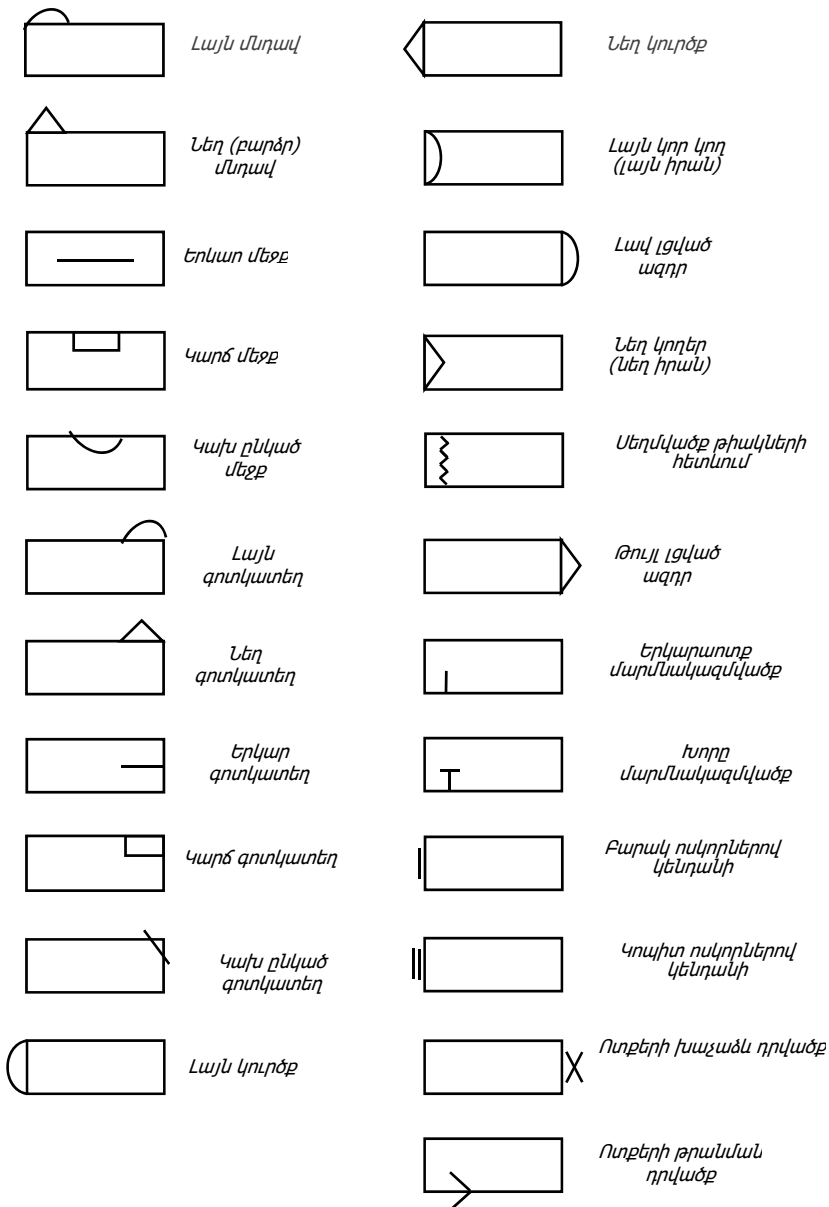
արտակազմվածքի առանձին հատվածների զարգացմամբ, մաշկի և ենթամաշկի հաստությամբ ու խտությամբ, բրդի և բրդածածկի համալիր հատկություններով:

Եթե կեղանին ունի ամուր համակազմվածք, համաչափ մարմնակազմվածք, լավ զարգացած ոսկրակազմ, մաշկի միջին հաստություն ու խտություն, գնահատումը կատարվում է K նշանակումով:

Եթե կենդանու համակազմվածքը և ոսկրակազմը կոպիտ են, մաշկը հիմնականում հաստ է ու փխրուն, գնահատումը կատարվում է K_r նշանակումով:

Եթե կենդանու համակազմվածքը նուրբ է, ոսկրակազմը ոչ բավարար է զարգացած, մաշկը բարակ է, գնահատումը կատարվում է K_h նշանակումով:

Ոչխարի արտակազմվածքի նորմալ զարգացումը բոնիտավորման բանալու մեջ գրանցվում է ըստ ուղղանկյունիների համակարգի (նկ. 12):

Նկ. 12. Նրբագեղ և կիսանրբագեղ ոչխարների արտակազմվածքի գնահատման ուղղանկյունիների համակարգ

Ոչխարի խոշորությունը նշվում է՝ շատ խոշոր կենդանի՝ K_p , միջին խոշորությամբ կենդանի՝ C_p , մանր կենդանի՝ M ո:

Մսային հատկությունները գնահատվում են կենդանու արտակազմվածքի առանձին հատվածների զարգացածությամբ՝ 5 բալային համակարգով. կենդանու մսային հատկություններն առավելագույնն են արտահայտված՝ 5, լավ են արտահայտված՝ 4, բավարար են արտահայտված՝ 3, անբավարար՝ 2: Մսային հատկություններն արտահայտող բալերը գրանցվում են կենդանու խոշորության գնահատման հետ, օրինակ՝ կենդանին շատ խոշոր է, մսային հատկություններն արտահայտված են առավելագույնը՝ K_p 5:

Բրդի խտությունը որոշվում է ոչխարի կողամասը շոշափելու միջոցով և շտապելները բացելիս առաջացած մաշկի կարի լայնությամբ: Նշվում է հետևյալ կերպ. բուրդը շատ խիտ է՝ MM , բրդի խտությունը բավարար է՝ M , բուրդը նոսր է՝ $M=$, բուրդը շատ նոսր է՝ M_p :

Բրդի երկարությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում բրդի բնական երկարությունը 0,5 սմ ճշգրտությամբ չափելով, օրինակ՝ գրանցվում է D 14 սմ:

Բրդի ոլորվածությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում և նշվում է N տառով. շտապելներն ամբողջ երկարությամբ ունեն լավ արտահայտված խոշոր ոլորքներ՝ N , շտապելները շատ պարզ արտահայտված ոլորքներով՝ են $N+$, շտապելներն ունեն թույլ արտահայտված ոլորքներ՝ $N-$, շտապելներն առանց ոլորքների են՝ $N=$, բուրդն ունի մարկիրտային ոլորվածություն՝ NM :

Բրդի բարակությունը որոշվում է ոչխարի կողամասում ըստ բրդի բրադֆորդյան դասակարգման, հաշվի է առնվում ամբողջ երկարությամբ բրդաթելերի բարակության աստիճանը: Բրդի բարակությունն արտահայտվում է ըստ տվյալ բրդին համապատասխանող որակի՝ 58-46:

Բրդի միահավասարությունը որոշվում է կողամասի և ազդրի հատվածի բրդի բարակության տարբերությամբ և նշվում է Y տառով. բուրդը միահավասար է՝ բարակության տարբերությունը կողամասում ու ազդրի հատվածում չի գերազանցում մեկ որակը՝ Y , կողամասում ու ազդրի հատվածում բրդի բարակության տարբե-

րությունը չի անցնում երկու որակից, բուրդն այնքան էլ միահավասար չէ՝ Y-, բրդածածկն անհավասար է՝ կողամասում և ազդրի հատվածում բրդի բարակության տարբերությունն ավելի է երկու որակից՝ Y=: Բրդաթելերի անհավասարությունը շտապելում նշվում է λ-ով: Օրինակ, եթե բրդածածկը միահավասար է, բայց շտապելի մեջ առկա են կոպիտ բրդաթելեր, քստամագ, մեռած կամ չոր մազեր, բրդածածկի միահավասարությունը նշվում է λ :

Բրդի փայլը նշվում է B տառով. լավ արտահայտված փայլ ունեցող բուրդ՝ B,

թույլ արտահայտված փայլով բուրդ՝ B-, շառավելագույն (ապակենման) փայլով՝ B+:

Ճարպաքրտինքը նշվում է Ж տառով. բուրդը չափազանց հարուստ է ճարպաքրտինքով՝ Ж+, ճարպաքրտինքի քանակությունը և որակը բրդի մեջ նորմայի սահմաններում են՝ Ж, նորմայից պակաս է՝ Ж-, բուրդը գրեթե չի պարունակում ճարպաքրտինք, չոր է՝ Ж=:

Փորի, մեջքի և ոտքերի բրդակալվածությունը: Ոչխարի փորի բավարար բրդակալվածությունը հատուկ նիշով չի նշվում:

Ոչխարի առավելագույն բրդակալվածությունը: Ոչխարի փորի վրայի բուրդն ունի շտապելային կառուցվածք, երկարությամբ քիչ է տարբերվում կողամասի բրդից: Երկու գծիկներով ընդգծվում են կենդանու ընդհանուր գնահատականի միջին գրոները:

Փորի լավ բրդակալվածությունը: Փորի վրայի բուրդը խտությամբ և երկարությամբ զիջում է կողամասի բրդին, բայց պահպանված է շտապելային կառուցվածքը: Այս դեպքում կենդանու ընդհանուր գնահատականի միջին գրոներն ընդգծվում են մեկ գծիկով:

Փորի անբավարար բրդակալվածությունը: Բուրդը նոսր է, արատավոր: Կենդանու ընդհանուր գնահատականի միջին գրոների վերևում նշվում է λ :

Մեջքի գերազանց բրդակալվածությունը: Եթե մեջքի բուրդը երկարությամբ և խտությամբ չի զիջում կողամասի բրդին, ընդհանուր գնահատականի միջին գրոների վրա նշվում է 5 նիշը: Մեջքի լավ բրդակալումը նշվում է 4, բավարար բրդակալումը՝ 3, վատ բրդակալումը՝ 2 նիշերով: Ոտքերի նորմալ բրդակալումը հա-

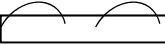
տուև նիշով չի նշվում: Առջևի ոտքերի լավ բրդակալվածության դեպքում ընդգծվում է ընդհանուր գնահատականի առաջին զրոն, իսկ հետևի ոտքերի լավ բրդակալվածության դեպքում՝ վերջին զրոն: Ոչ բավարար բրդակալվածության դեպքում համապատասխան զրոյի վերին մասում նշվում է λ :

Ոչխարի մսային հատկությունների, արտակազմվածքի, բրդի որակական ցուցանիշների, մարմնի համաչափ զարգացման ընդհանուր գնահատումը կատարվում է հինգ բալային համակարգով՝ զրոների միջոցով:

Առավելագույն զարգացած մարմնակազմվածքով, մսային, բրդային և կաթնային բարձր մթերատվությամբ կենդանի՝ 00000, լավ զարգացած մարմնակազմվածքով,

մսային, բրդային և կաթնային լավ մթերատվությամբ կենդանի՝ 0000, բավարար զարգացած մարմնակազմվածքով, մսային և բրդային բավարար մթերատվությամբ կենդանի՝ 000:

Որպես օրինակ՝ ստորև ներկայացված է բերվում հայկական կորիդելի տիպի մսաբրդակաթնատու ոչխարի անհատական բոնիտավորման բանալու գրանցման կարգը:

АТК К_р 5 МД14И50УБЖ + - ընտիր դաս

ԴՄԱԿԱՎՈՐ ԵՎ ՃԱՐԿԱԿՈՉԱՎՈՐ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ

Դմակավոր և ճարպապոչավոր ոչխարների բուծման հիմնական նպատակը՝ կոպիտ, կիսակոպիտ բրդի, մսի, ոչխարենու ու կաթի արտադրությունն ավելացնելն է:

Ոչխարների մթերատվության բարձրացման կարևոր մեթոդներից մեկը տոհմասելեկցիոն աշխատանքի համակարգված վարումն է:

Ճարպապոչավոր ոչխարաբուծությունում տոհմային աշխատանքը պետք է իրականացնել ոչխարների վաղահասության և մսա-

յին հատկությունների, ինչպես նաև ստացված հումքի ու մթերքի բարելավման նպատակով: Ոչխարների մթերատվության բարելավման հիմնական միջոցներից մեկը լավագույն կենդանիների ընտրությունն է, որը կատարվում է բոնիտավորման և մթերատվության տվյալների հիման վրա: Քանի որ ՀՀ-ում ճարպապոչավոր ոչխարներից բուծվում են բալբաս, հայկական կիսակոպտաբուրդ, մագեխ, բոգախ և դարաբաղյան ցեղերի ոչխարները, սույն աշխատանքում ներկայացվում են բալբաս ու հայկական կիսակոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարների բոնիտավորման առանձնահատկությունները:

Բալբաս և հայկական կիսակոպտաբուրդ ցեղերի ոչխարների բոնիտավորումը կատարվում է գարնանը՝ խուզից առաջ, անհատական կամ դասային բոնիտավորման եղանակով:

Անհատական բոնիտավորման ժամանակ հաշվառվում և գնահատվում են հետևյալ ցուցանիշները. ցեղը, սեռը, տարիքը, կենդանու տիպը, համակազմվածքը, արտակազմվածքը, բրդի խտությունը, երկարությունը, ոլորվածությունը, հաստությունը, բրդի միահավասարությունը կողամասում ու ազդրի հատվածում, փայլը, գույնը, մեռած և չոր մագերի առկայությունը, ճարպաքրտիկները, բրդի դասը, փորի ու ոտքերի բրդակալվածությունը, ճարպապոչի խոշորությունը, ձևը, ընդհանուր գնահատականը: Բոլոր այս ցուցանիշները գրանցվում են բոնիտավորման բանալու կարգով:

Ցեղը գրանցվում է տվյալ ցեղի անվանման առաջին տառերով՝ Բ, ՀԿ և այլն:

Ոչխարների տվյալ ցեղի համար նորմալ տիպը գրանցվում է A, մսային ուղղվածություն ունեցող տիպը՝ B, բրդային ուղղվածություն ունեցող տիպը՝ C տառերով:

Համակազմվածքը գնահատվում է ըստ մարմնակազմվածքի, մաշկի հաստության և բրդածածկի: Եթե կենդանին ունի ամուր համակազմվածք, լավ զարգացած, բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմ, խիտ, միջին հաստությամբ մաշկ, գնահատումը կատարվում է K նշանակումով:

Եթե կենդանու համակազմվածքը կոպիտ է, ոսկրակազմը՝ զանգվածային, կոպիտ, մաշկը՝ հաստ, փուխր, գնահատումը կատարվում է K₂ նշանակումով:

Եթե կենդանին ունի նուրբ համակազմվածք, բարակ և թույլ զարգացած ոսկրակազմ, նեղ զլուխ, բարակ և փոխոր մաշկ, գնահատումը կատարվում է K_H նշանակումով:

Եղջուրների առկայությունը գրանցվում է հետևյալ կերպ. եղջուրները փոքր են՝ P_M , եղջուրները խոշոր են՝ P_B , եղջուրները բացակայում են P_0 : Արտակազմվածքի զարգացածությունը գրանցվում է ուղղանկյունիների միջոցով՝ ընդունված ձևով և նշաններով (ուղղանկյուն սանդղակ):

Կենդանու խոշորությունը գրանցվում է 5 բալային համակարգով. խոշոր կենդանի՝ 5 բալ, միջին խոշորությամբ կենդանի՝ 4 բալ, մանր կենդանի՝ 3 բալ:

Բրդի խտությունը որոշվում է կողամասը շոշափելու միջոցով. շատ խիտ բուրդ՝ MM, բավարար խտությամբ բուրդ՝ M, նոսր բուրդ՝ Mp:

Բրդի երկարությունը ոչխարի կողամասում քստամազի, աղվամազի և անցողիկ մազի շերտերի համար որոշվում է առանձին-առանձին՝ 0,5 սմ ճշգրտությամբ և գրանցվում է կոտորակի ձևով. համարիչում գրանցվում է քստամազի երկարությունը, հայտարարում՝ աղվամազի ու անցողիկ մազի երկարությունը:

Բրդի հիմնական դասի հաստությունը որոշվում է կողամասում՝ համաձայն կիսակոպիտ բրդի արդյունաբերական ստանդարտի և գրանցվում է հետևյալ կերպ.բարձր դաս՝ $n/r-B$, առաջին դաս՝ $n/r-I$, երկրորդ դաս՝ $n/r-II$:

Բրդի փայլը նշվում է 5 տառով բավարար փայլով բուրդ՝ 5, լավ արտահայտված փայլով բուրդ՝ 5+ , թույլ արտահայտված փայլով բուրդ՝ 5 - :

Գեղմի միահավասարությունը որոշվում է ազդրի հատվածի ու կողամասի բրդի հաստության տարբերությամբ և գրանցվում է հետևյալ կերպ. գեղմն այնքան էլ միահավասար չէ, կողամասի և ազդրի հատվածի բուրդը տարբեր տեսակի է՝ Y, գեղմը միահավասար չէ, պարանոցի ու թիակի հատվածներում առաջին տեսակի է, կողամասի ու մեջքի հատվածում՝ երկրորդ տեսակի, իսկ ազդրի հատվածում՝ երրորդ տեսակի՝ Y=:

Բրդի գույնը նշվում է հետևյալ կերպ. սև՝ Կ, մոխրագույն՝ C, բաց մոխրագույն՝ CC, սպիտակ՝ Ե, այլ գույների՝ Ռ:

Բրդի մեջ միջին քանակությամբ չոր և մեռած մազերի առկայությունը նշանակվում է $M_C -$, մեծ քանակությունը՝ $M_C +$, փոքր քանակությունը՝ $M_C =$:

Փորի բրդակալվածությունը գրանցվում է ընդհանուր գնահատականի միջին զրոների ընդգծումով: Բավարար բրդակալվածությունը չի նշվում (ընդգծվում), լավ բրդակալվածությունը նշվում է ընդհանուր գնահատականի միջին զրոների ընդգծումով, անբավարար բրդակալվածության դեպքում ընդհանուր գնահատականի միջին զրոների վրա նշվում է λ :

Ճարպապոչի խոշորությունը և ձևը գրանցվում են հետևյալ կերպ. մեծ ճարպապոչ՝ B_x , փոքր ճարպապոչ՝ M_x , սեպածն ճարպապոչ՝ X:

Ընդհանուր գնահատումը կատարվում է 5 բալային համակարգով՝ զրոների միջոցով: Առավելագույն զարգացած մարմնակազմվածքով, բացառիկ խոշորությամբ, մսայնությամբ և բրդայնությամբ կենդանիները գնահատվում են 00000, լավ զարգացած մարմնակազմվածքով, լավ արտահայտված մսային և բրդային հատկություններով կենդանիները՝ 0000, բավարար զարգացած մարմնակազմվածքով, հատկություններով, բավարար բրդային և մսային հատկություններով կենդանիները՝ 000:

Ոչխարների բռնիտավորման դասերի համալիր բնութագիրը

Ոչխարների մթերատվությունը	Դասերը		
	առաջին	երկրորդ	երրորդ
Նրբագեղմ (ընտիր, 1-ին, և 2-րդ դասերի)	Խոշոր կենդանիներ են, ամուր համակազմվածքով, ցեղի ստանդարտին համապատասխան, բուրդը խիտ է, միահավասար, երկարությունը՝ 8 սմ և ավելի, բարակությունը՝ 60-80 որակ, փորը լավ է բրդակալված:	1-ին դասի պահանջներն ապահովող կենդանիներ են: Բրդային մթերատվության ցուցանիշներով չպետք է զիջեն 1-ին դասի կենդանիներին: Կարող են դասվել նաև երկարաբուրդ, մանր կենդանիները:	3-րդ դասի փոխարեն առանձնացվում են խոտան խմբի կենդանիները, որոնք չեն բավարարում դասային կենդանիների պահանջները:
Կիսանրբագեղմ (ընտիր, 1-ին, 2-րդ և 3-րդ դասերի)	Խոշոր կենդանիներ են, ամուր համակազմվածքով, լավ արտա-հայտված մսաբրդա-կաթնային մթերատվությամբ, բուրդը երկար է, խիտ, միահավասար:	Համեմատաբար փոքր կենդանիներ են, մարմնակազմությամբ զիջում են 1-ին դասի կենդանիներին: Բրդային մթերատվությունը 1-ին դասի մակարդակի չէ:	Կենդանիները մարմնակազմվածքի չափերով ու մթերատվությամբ չեն բավարարում 1-ին և 2-րդ դասերի պահանջները:
Ճարպապոչավոր, (1-ին, 2-րդ և 3-րդ դասերի)	Ամուր համակազմվածքով, լավ զարգացած ոսկրակազմով կենդանիներ են, իրանը համեմատաբար երկար է, կուրծքը՝ խորը, լավ զարգացած, ոտքերը երկար են, ուղիղ դրվածքով: Ճարպապոչը երկու բարձիկանի է, լավ ճարպակալած, բուրդը երկար է, փափուկ, փայլուն, քստամազը բարակ է, չի պարունակում մեռած մազ: Գեղմի հիմնական մասերում բուրդը 1-ին և 2-րդ դասերի է: Փորը լավ բրդակալված է, կուրծքը՝ լավ զարգացած:	Մսային ուղղության կենդանիներ են, խոշորությամբ չեն զիջում 1-ին դասի կենդանիներին: 1-ին դասի կենդանիների համեմատությամբ բրդում աղվամազի քանակը քիչ է, քստամազը՝ կոպիտ: Թույլատրվում է մեռած մազի առկայություն: Մարմնակազմվածքն առանց որևէ թերությունների է: Ճարպապոչը լավ է զարգացած:	Խոշորությամբ զիջում են 1-ին և 2-րդ դասերի կենդանիներին: Դասվում են նաև թույլ մսային հատկություններ ունեցող կենդանիները: Բուրդը փափուկ է, աղվամազը՝ շատ բարակ, մեռած մազն ավելի շատ է, քան 2-րդ դասի կենդանիների մոտ: Փորի բրդակալվածությունը բավարար է:

Աղյուսակ 16-ում ներկայացված ցուցանիշների գնահատման և մթերատվության հաշվառման տվյալների հիման վրա բոնիտավորման ենթարկված կենդանիները բաժանվում են 1-ին, 2-րդ և 3-րդ դասերի. 1-ին դասի համար պահանջվող ցուցանիշները 10-15 %-ով գերազանցող կենդանիները դասվում են ընտիր դասին: Նշված դասերի պահանջները չբավարարող կենդանիները խտտանվում են:

Բոնիտավորման ենթարկված (ընտրասերված) ոչխարների աջ ականջին ունելիի միջոցով կատարվում է նշադրում. ընտիր դասի դեպքում՝ մեկ հատում աջ ականջի ծայրին, 1-ին դասի դեպքում՝ մեկ հատում աջ ականջի ներքևի եզրին, 2-րդ դասի դեպքում՝ երկու հատում ականջի ներքևի եզրին, 3-րդ դասի դեպքում՝ մեկ հատում ականջի վերևի եզրին:

Բոնիտավորման տվյալների (աղ. 17, 18, 19) հիման վրա կատարվում է ոչխարների հոտերի ձևավորում և կազմվում է զուգընտրության պլան: Բոնիտավորումն ավարտելուց հետո կազմվում են ակտ և հաշվետվություն:

Աղյուսակ 17

**Կիսանրբագեղմ մսաբրդակաթնատու կորիդելի տիպի
ոչխարների առաջին դասի մթերատվությանը
ներկայացվող պահանջները**

Սեռատարիքային խմբերը	Կենդանի զանգվածը, կգ	Բրդատվությունը, կգ		Բրդի երկարությունը, սմ	Բրդի հաստությունը, որակ
		անլվա	լվացած		
Արտադրող խոյեր	80	6	3,6	14	48-56
13-15 ամսական խոյիկներ	55	4	2,4	12	50-56
Մաքիներ	55	3,5	2.1	11	50-58
13-15 ամսական շիշակներ	40	2,5	1,5	12	50-58
5 ամսական էգ գառներ	28	1,4	1,0	7	50-58
5 ամսական արու գառներ	32	1,5	1,0	8	50-56

**Ճարպապոչավոր ոչխարների 1-ին դասին ներկայացվող
նվազագույն պահանջները**

Սեռատարի- քային խմբերը	Կենդանի զանգվածը, կգ	Բրդատվությունը, կգ		Բրդի երկարությունը, սմ	
		անլվա	լվացած	քստամազ	աղվամազ
Արտադրող խոյեր	80	4,5	2,75	20,0	13,5
13-15 ամսական խոյիկներ	60	3,5	2,3	17,0	12,0
Մաքիներ	55	3,0	1.95	14.5	10,0
13-15 ամսական շիշակներ	37	2,7	1,7	13,0	10,0
5 ամսական եգ գառներ	30	1,0	0,7	8,5	5,5
5 ամսական արու գառներ	32	1,2	0,84	9,0	6,0

**Մաքրդատու տարբեր ցեղերի ոչխարների ընտիր (էլիտա) և առաջին դասերին
ներկայացվող նվազագույն պահանջները**

Ցեղը և ցեղախումբը	Տարիքը	Կենդանի զանազվածը, կգ				Բրդատվությունը (մաքուր քաշով), կգ				Բրդի երկարությունը (բնական), սմ			
		խոյեր		մաքիներ		խոյեր		մաքիներ		խոյեր		մաքիներ	
		ընտիր	1-ին դաս	ընտիր	1-ին դաս	ընտիր	1-ին դաս	ընտիր	1-ին դաս	ընտիր	1-ին դաս	ընտիր	1-ին դաս
Անգլիական լինկոլն	12-ամսական	53	48	44	40	2,5	2,3	2,1	1,9	14	13	12	10
	լիատարիք	100	90	66	60	4,9	4,5	3,3	3,0	20	17	14	12
Արգենտինա- կան լինկոլն	12-ամսական	46	42	38	35	2,5	2,3	2,0	1,8	17	15	15	13
	լիատարիք	94	85	60	55	4,4	4,0	3,3	3,0	20	18	16	14
Լիսկինյան	12-ամսական	52	47	42	38	2,1	1,9	1,6	1,5	15	14	14	13
	լիատարիք	100	90	60	55	3,8	3,5	2,7	2,5	15	14	15	11
Կուլբիշկյան	12-ամսական	50	45	42	38	2,6	2,4	2,0	1,8	12	11	11	10
	լիատարիք	100	90	63	57	3,6	3,3	2,3	2,1	15	14	13	11.5
Հյուսիս- կովկասյան	12 - մսական	52	47	44	40	2,6	2,4	2,0	1,8	13	12	12	11
	լիատարիք	94	85	60	55	4,9	4,5	3,0	2,7	12	11	11	10
Տյանշանյան	12-ամսական	52	46	43	41	2,6	2,4	2,0	1,8	12	11	11	10
	լիատարիք	100	90	60	55	4,4	4,0	2,5	2,3	15	14	13	11
Կորիդելի հայկական տիպ	12-ամսական	50	45	50	38	3,5	2,1	2,5	1,5	14	12	13	11
	լիատարիք	90	80	60	55	3,6	3,4	4,0	2,4	16	15	14	12

ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅՇԵՐԻ ՏՈՐՄԱՅԻՆ ՈՒ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ

Տոհմային և արտադրական հաշվառումը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է ոջխարներին համարակալել:

Համարակալումը կատարվում է գառան ծնվելուց հետո 24 ժամվա ընթացքում՝ ականջների կտածման և ականջողերի միջոցով: Կիրառվում են մետաղից, պոլիէթիլենից, տարբեր ձևի և գույնի ականջողեր: Սպիտակ ականջներով ոջխարների համարակալումը կատարվում է կտածման եղանակով, սև ականջներով ոջխարներինը՝ համարանիշի (ականջողերի) միջոցով:

Կտածման եղանակով համարը դրվում է ականջի ներսի հայելաձևման մակերեսին՝ կտածման ունեղի և հատուկ ասեղնավոր թվանշանների միջոցով: Համարի առաջին նիշը ցույց է տալիս ոջխարի ծննդյան տարեթիվը, իսկ հաջորդ նիշերը՝ անհատական համարը: Օրինակ՝ 6155 համարը նշանակում է, որ ոջխարը ծնվել է 2016 թվականին, անհատական համարը 155 է: Ունեղու վրա հավաքվում է համապատասխան համարը, ապա ականջի հայելաձևման մակերեսին քսվում է մրի, գլիցերինի և սպիրտի խառնուրդով պատրաստված, թթվասերի պնդությամբ մածուկ: Համարը դնելուց հետո անհրաժեշտ է անմիջապես բուրձ մատով լավ տրորել, որպեսզի մածուկը լցվի ծակած անցքերի մեջ: Համարակալելուց 10-15 օր հետո կարելի է համարը կարդալ:

Անհատական համարակալվում են ընտիր և առաջին դասի մաքիներից ծնված, ըստ սերնդի որակի՝ խոյերի ստուգման համար առանձնացրած մայրերից ստացված գառները, որոնց ձախ ականջին դրվում է մոր համարը, իսկ աջ ականջին՝ անհատական համարը: Մյուս դասերի մաքիներից ստացված գառների ձախ ականջին դրվում է հոր համարը (նեղ ազգակցական բուծումից խուսափելու համար), իսկ աջ ականջին՝ հերթական համարը:

Հերթական համարն ամեն տարի նշվում է քառանիշ կամ հնգանիշ թվով. սկզբից նշվում է տարեթիվը, հետո՝ հերթական համարը՝ մեկով (օրինակ՝ 6001 կամ 60001):

Չուզավորման, սերմնավորման և ծնի ժամանակ ոչխարների վրա կատարում են տարբեր նշադրումներ: Այդ նշադրումները պետք է կատարել հեշտ լվացվող հատուկ ներկով (լանոլինով):

Ոչխարաբուծական տնտեսություններում ոչխարների տոհմային և մթերատու հատկությունները հաշվառելու, ինչպես նաև սերնդի որակը ստուգելու համար անհրաժեշտ է համապատասխան մատյաններում, տոհմային քարտերում ու վկայականներում կատարել համապատասխան գրանցումներ:

Մաքիների զուգավորման և ծնի մատյաններում գրանցվում են յուրաքանչյուր մաքու զուգավորման օրը, որ խոյով է (համարը) ծածկված, ստացված գառան (գառների) սեռը, անհատական համարը, կենդանի զանգվածը, բրդի որակը, գույնը և այլն:

Մատղաշի աճեցման մատյանում գրանցվում են անհատական համարը, սեռը, ծնողների անհատական համարները, ծնված օրվանից մինչև մեկ տարեկան հասակը, կենդանի զանգվածի և բրդատվության տվյալները:

Բոլոր տոհմային կենդանիները պետք է ունենան համապատասխան գրառումներով տոհմային քարտեր: Այդ քարտերն օգտագործվում են ոչխարների ծագումնաբանությունը որոշելու, ինչպես նաև ըստ ցեղայնության, սերնդի որակի և մթերատվության գնահատելու համար:

Տոհմային վաճառքի համար նախատեսված ոչխարներին (մատղաշին) տրվում է տոհմային վկայական:

ԽՈՅԵՐԻ ԵՎ ՆՈՒՍԱՉՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՍԵՐՆԴԻ ՈՐԱԿԻ

Ներկայումս, քանի որ արհեստական սերմնավորումը և ձեռնքաշ զուգավորումը ոչխարների վերարտադրության հիմնական մեթոդներն են, զգալիորեն բարձրացել է արտադրող խոյերի նշանակությունը ոչխարների ցեղային ու մթերատու հատկությունների բարելավման գործում: Հայտնի է, որ երկու ծնողներն էլ հավասարա-

չափ են ազդում սերնդի ժառանգական հատկանիշների ձևավորման վրա: Սակայն արտադրող խոյերն ընտրվում են ավելի խիստ ընտրության միջոցով: Դրանց մոտ սելեկցիոն դիֆերենցիալը, ըստ հիմնական մթերատու հատկությունների, ավելի բարձր է, քան մաքիների մոտ, ուստի սերունդների վրա առավել ազդեցություն են գործում, քան մաքիները: Տարվա ընթացքում յուրաքանչյուր խոյից ավելի շատ սերունդ է ստացվում, քան մաքիներից: Ոչխարի հոտի ցեղայնության և մթերատվության բարելավման գործում 80-90 %-ը բաժին է ընկնում արտադրող խոյերին, իսկ 10-20 %-ը՝ մաքիներին: Սակայն չպետք է թերազնահատել մաքիների ցեղային և մթերատու հատկությունների նշանակությունը: Խոյերի ընտրությունը կատարվում է ըստ ծագման, մթերատվության և ստացված սերնդի որակի: Խոյերի ստացման համար խոյիկներն ընտրվում են այն խոյերի սերնդից, որոնց տոհմային հատկանիշները բարձր գնահատական են ստացել սերնդի որակը գնահատելիս: Ստուգման համար ընտրված խոյիկների մայրերը պետք է պատկանեն այն խմբին, որում ընդգրկված են բարձր տոհմային և մթերատու հատկանիշներով մայրեր: Հավասար պայմաններում առավելությունը տրվում է այն խոյիկներին և արու ուլերին, որոնք զույգ են ծնվել: Լավ տոհմագրականը հավաստում է, որ ընտրված խոյը կարող է արժեքավոր բարելավող լինել: Կարևորվում է խոյերի և նոխազների ընտրությունն ըստ սելեկցիոն հատկանիշների, քանի որ դրանց ժառանգելիության գործակիցը հիմք է ենթադրելու, որ բարձր մթերատու հատկանիշներով բնութագրվող արտադրողը հետագայում կարող է բարձրարժեք լինել նաև տոհմային առումով:

Ոչխարաբուծության և այծաբուծության բնագավառում կատարված գիտական ու տոհմային աշխատանքների համաձայն՝ խոյերի և նոխազների ընտրությունը, ըստ ծագման ու մթերատվության, այնքան էլ արդյունավետ չէ առանց ժառանգականության գնահատման, քանի որ կենդանու ֆենոտիպը ոչ միշտ է արտացոլում գենոտիպը: Այն արտադրողները, որոնց արժեքը հաստատված է սերնդի որակի ստուգմամբ, իսկ բրդային մթերատվությունը՝ մաքուր բրդի քանակով և որակով, կարևորվում են ոչխարների ու այծե-

րի ժառանգական հատկությունների բարելավման և մթերատվության բարձրացման գործում:

Տոհմային խոյիկներն ընտրվում են մայրերից անջատելուց հետո՝ 4-5 ամսականում, բռնիտավորումը կատարվում է ըստ կրճատված բռնիտավորման բանալու: Դրանց գլխաքանակը պետք է 4-5 անգամ գերազանցի պահանջվող գլխաքանակը: Հոտի նորոգման համար ընտրված խոյիկների գլխաքանակից ծագմամբ և մթերատվությամբ լավագույններն առանձնացվում են սերնդի որակի հիման վրա գնահատելու համար: Դրանց կենդանի զանգվածը 20 %-ով, իսկ բրդատվությունը 25 %-ով պետք է գերազանցեն ցեղի համար սահմանված ստանդարտի նվազագույն պահանջները: Սերնդի որակի՝ հիման վրա խոյերի վերջնական գնահատումը կատարվում է 1,5 տարեկանում: Դրա համար մինչև զուգավորման (սերմնավորման) սկիզբը՝ 1,5-2 ամիս առաջ, բոլոր ընտրված խոյերը և նոխազները կշռվում են և ենթարկվում գնման (ըստ արտակազմվածքի ու համակազմվածքի):

Սերնդի որակի հիման վրա գնահատման համար խոյերին ու նոխազներին ամրացնում են այնքան մաքիներ և այծամայրեր, որ հնարավոր լինի յուրաքանչյուր խոյի ու նոխազի հաշվով մինչև 1,5 տարեկանն աճեցնել և պահպանել 30–40 գլուխ շիշակ: Յուրաքանչյուր փորձարկվող խոյի սերմնահեղուկով նույն ժամկետում պետք է զուգավորվեն միննույն գլխաքանակի և դասի մաքիներ (առանց հատուկ ընտրության): Այն խոյերն ու նոխազները, որոնք պետք է ստուգվեն որպես գծի շարունակող, ամրացվում են այնպիսի մաքիներին և այծամայրերին որոնցով ստուգվում են նաև ոչ գծային խոյերը: Այն խոյերին ու նոխազներին, որոնցից ստացված սերունդն ունի համապատասխան գծին բնորոշ հիմնական սելեկցիոն հատկանիշներ, ստուգիչ զուգավորման համար ամրացնում են նույն գծին պատկանող 20-30 գլուխ մաքիներ ու այծամայրեր: Հետագայում լավագույն գենոտիպով խոյերը դասվում են որոշակի գործարանային գծերի: Ստուգվող խոյերի ու նոխազների սերնդի մոտ կարևոր սելեկցիոն հատկանիշների արտահայտվածության աստիճանը կարևոր ցուցանիշ է խոյերին ու նոխազներին սերնդի որակի հիման վրա գնահատելու համար: Սերնդի դասային կազմը, որպես տնտեսական

օգտակար հատկությունների գումարային ցուցանիշ, ստուգվող խոյերի ու նոխազների տոհմային արժանիքների հիմնական չափանիշն է:

Ստուգվող խոյերի ու նոխազների սերնդում որքան շատ է ընտիր և առաջին դասերի (ցանկալի տիպի) կենդանիների գլխաքանակը, այնքան բարձր են գնահատվում ստուգվող խոյերը:

Բրդային մթերատվությունը գնահատելիս հատուկ ուշադրություն է դարձվում գեղմի կառուցվածքին, բրդի խտությանը, բրդաթելերի երկարությանն ու բարակությանը, գեղմում և շտապելում միահավասարությանը, ինչպես նաև ճարպաքրտինքի քանակությանը, որակին և այլ հատկանիշներին: Ստուգվող խոյերից ու նոխազներից ստացված սերնդի կենդանի զանգվածն առաջին հերթին բնութագրում է գառների ընդհանուր զարգացածությունը և բրդային մթերատվությունը: Գառներին և ուլերին մայրերից անջատելու ժամանակ կենդանի զանգվածը վաղահասության ու մսային հատկության կարևոր ցուցանիշ է հատկապես մսաբրդային ուղղության ոչխարների համար: Այն որոշվում է յուրաքանչյուր խոյից ստացված սերնդի կենդանի զանգվածի միջին ցուցանիշի, ինչպես նաև մեկ զուգավորված մաքուր և այծամայրից ստացված գառան և ուլի հաշվով՝

$$Ա = Բ \cdot Դ,$$

որտեղ Ա-ն մեկ մաքուր հաշվով ստացված գառների և ուլերի միջին զանգվածն է, Բ-ն՝ մեկ գառան և մեկ ուլի միջին զանգվածը, Դ-ն՝ մեկ մաքուր կամ այծամայրից ստացված գառների կամ ուլերի գլխաքանակը:

Նշված ցուցանիշները որոշվում են տվյալ մայրական հոտում յուրաքանչյուր խոյի և նոխազի, միջին հաշվով նաև բոլոր ստուգվող խոյերի համար: Ստացված մատղաշի վաղահասությունը և մսային մթերատվությունն ավելի ճիշտ որոշելու համար պետք է կազմակերպել ստուգիչ բտում ու սպանդ: Արու գառները և ուլերը ստուգիչ բտման են ենթարկվում մորից անջատելուց անմիջապես հետո: Յուրաքանչյուր ստուգվող խոյի ու նոխազի սերնդից ընտրվում է հինգ գլուխ արու գառ և ուլ, որոնց միջին կենդանի զանգվածը պետք է հավասար լինի այդ խոյից ու նոխազից ստացված սերնդի բոլոր արու գառների և ուլերի միջին կենդանի զանգվածին: Բտման համար

ընտրված գառների տարիքային տարբերությունը չպետք է լինի 10 օրից ավելի, իսկ կենդանի զանգվածի տարբերությունը չպետք է գերազանցի 15 %: Բուժման տևողությունը պետք է կազմի 60 օրից ոչ պակաս: Բուժման ընթացքում որոշվում է գառների և ուլերի կենդանի զանգվածի միջին օրական քաշաճը: Բուժումից հետո կատարվում է մատողաշի ստուգիչ սպանող, որոշվում են սպանողային ելուսքը, մսեղիքի զանգվածը, կարգը և տեսակային կազմը:

Ստուգվող խոյերից ու նոխազներից ստացված բոլոր էգ գառները և ուլերը մորից անջատելուց հետո մինչև 1,5 տարեկանը պահվում են մեկ հոտում՝ կերակրման ու խնամքի միևնույն օպտիմալ պայմաններում: Քանակական ու որակական ցուցանիշների միջին տվյալների հաշվարկը կատարվում է կենսաչափական եղանակով, որոշվում են միջին թվաքանականը (M), դրա սխալը (m), միջին քառակուսու շեղումը (σ), փոփոխականության գործակիցը (C) և ցուցանիշի տարբերության հավաստիության աստիճանը (td): Առանձին խոյերի ու նոխազների սերնդի և բոլոր ստուգվող խոյերի ու նոխազների սերնդի միջին ցուցանիշների տարբերությունը հավաստի է այն դեպքում, երբ միջին թվաքանականը երկու անգամ գերազանցում է իր սխալը (m), այսինքն՝, երբ td-ի արժեքը կազմում է 2 և ավելի: Ըստ տոհմային արժեքների, այսինքն կարևոր սելեկցիոն հատկանիշների ժառանգման աստիճանի՝ արտադրող խոյերը և նոխազները բաժանվում են հետևյալ կարգերի. բարելավող, երբ td-ն հավասար է 2-ի կամ բարձր է դրանից, միջին (չեզոք), երբ td-ն տատանվում է + 1,9 - ից մինչև - 1,9 և վատացնող, երբ td-ի արժեքը լինում է 2,0 և ավելի ցածր: Քանի որ սելեկցիոն հիմնական հատկանիշների մինչև առկա է դրական համահարաբերակցական կապ (4-5 ամսական և մեկ տարեկան մատողաշի մոտ), ստուգվող խոյերի և նոխազների սերնդի մոտ այդ ցուցանիշների զարգացածության մասին կարելի է եզրակացություն կատարել մատողաշի 4-5 ամսականում, ինչը հնարավորություն է տալիս ավելի վաղ ի հայտ բերել բարելավող խոյերին և նոխազներին, ինչպես նաև ավելացնել դրանց օգտագործման ժամկետը: Որպես բարելավող՝ արտադրող խոյերի և նոխազների գնահատումը չպետք է բավարարվի մեկ տարվա տվյալների վերլուծությամբ. սերնդի որակին պետք է հետևել դրանց օգտագործման

ամբողջ ընթացքում և զուգընտրության ժամանակ կատարել համապատասխան ճշգրտումներ:

Գառներին և ուլերին մայրերից անջատելիս, ոչխարների և այծերի բոնիտավորման ժամանակ համեմատվում են յուրաքանչյուր խոյից ու Նոխազից ստացված սերնդի (ըստ սեռով պայմանավորված) միջին ցուցանիշներն ըստ կենդանի զանգվածի, բրդատվության, բրդի երկարության, դասայնության:

Խոյերի ու Նոխազների սերունդների համեմատությունը կարելի է կատարել տարբեր եղանակներով՝ ըստ խոյերի և Նոխազների «ռանգի» (տեղի), սերնդի մթերատվության ցուցանիշների, ընտիր և առաջին դասերում դասվող կենդանիների հարաբերակցության, յուրաքանչյուր խոյից ու Նոխազից ստացված սերնդի և բոլոր ստուգվող խոյերի ու Նոխազների սերնդի միջին ցուցանիշների համեմատության: Խոյերի ու Նոխազների որակի գնահատումն ըստ «ռանգի» կատարվում է յուրաքանչյուր խոյի ու Նոխազի սերնդի բոլոր ցուցանիշների գնահատման և միջին ցուցանիշի «ռանգի» որոշման միջոցով:

Այդուսակ 20-ում ներկայացված է, սերնդի որակի հիման վրա խոյերի ու Նոխազների գնահատման, արդյունքների վերլուծությունն ըստ «ռանգն»: Ամենաբարձրն առաջին «ռանգը» է:

Այդուսակ 20

Սերնդի որակի հիման վրա խոյերի գնահատման արդյունքներն ըստ <<ռանգերի>>

Խոյերի անհատական համարը	Կենդանի զանգվածը, կգ		Բրդատվությունը, կգ		Բրդի երկարությունը, սմ		Ընտիր և առաջին դասերի սերունդը, %		Խոյի ու Նոխազի միջին ռանգը
	միջինը	ռանգը	միջինը	ռանգը	միջինը	ռանգը	միջինը	ռանգը	
5115	39,0	4	4,4	4	7,1	4	57,0		3,75
5226	44,0	1	5,0	1	8,0	1	94,3		1
5341	39,6	3	4,5	3	7,5	2	60,0		2,5
5346	40,1	2	4,8	2	7,3	3	45,0		2,75
5118	38,0	5	4,2	5	7,0	5	30,0		5,0

Աղյուսակ 20-ի տվյալներից երևում է, որ, ըստ «ռանգի», լավագույնը 5226 համարի խոյն է, դրան հաջորդում է 5341 համարի խոյը, իսկ վերջին տեղում 5118 համարի խոյն է:

Խոյերի ու նոխազների գնահատումը ընտիր և առաջին դասերին դասվող սերնդի հարաբերակցությամբ կատարելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ընտիր և առաջին դասերին դասվող կենդանիների տոկոսային հարաբերակցությունը, որի համաձայն՝ խոյը և նոխազը կարող են գնահատվել գերազանց, լավ, բավարար կամ անբավարար: Այս հարաբերակցությունը պայմանավորվում է տնտեսությունում իրականացվող տոհմային աշխատանքով և ոչխարների մթերատվության մակարդակով: Լավ կազմակերպված տոհմային տնտեսություններում խոյերն ու նոխազները գնահատվում են գերազանց, եթե դրանց սերնդի 70 %-ից ավելին դասվում է ընտիր և առաջին դասերին, լավ, եթե դասվում է 60- 69 % բավարար, 50-59 % եթե դասվում է: Եթե այդ տոկոսը 50-ից ցածր է, ապա խոյը գնահատվում է անբավարար և չպետք է օգտագործվի զուգավորման (սերմնավորման) համար: Սերնդի որակի գնահատման ժամանակ պետք է ուշադրություն դարձնել նաև որակական ցուցանիշներին (բրդի որակ, մարմնակազմվածք, խոյի (նոխազի) ու իր սերնդի նմանության և այլն):

Խոյերն ու նոխազները, ըստ ծագման, մթերատվության, մարմնակազմվածքի և սերնդի որակի, վերջնական գնահատվում են երեք տարեկանում: Հետագայում ամեն տարի պետք է իրականացնել յուրաքանչյուր խոյի ու նոխազի մթերատվության ցուցանիշների և սերնդի որակի հսկողություն:

ՈՋԽԱՐԱԲՈՒՃԱԿԱՆ և ԱՅՃԱԲՈՒՃԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔԻ ՈՒ ՀՈՒՄՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ

Գիտականորեն հիմնավորված և փոխկապակցված անասնաբուժական, ինժինեռատեխնիկական ու կազմակերպատեխնիկական միջոցառումներին

ապահովում են անհրաժեշտ քանակի, համեմատաբար ցածր ինքնարժեքով բաժրորակ արտադրանքի արտադրությունը:

Ժամանակակից ոջխարաբուծությունում և այծաբուծությունում, որպես ցանկացած տեխնոլոգիայի հիմնական տարրեր, կարելի է առանձնացնել տոհմային աշխատանքի համակարգումը, հոտի վերարտադրության, մաքիների և այծամայրերի զուգավորման և ծնի աշխատանքների կազմակերպումը, կեղանիների լիարժեք կերակրումը, պահվածքը, հիվանդությունների վերացումը, ինֆեկցիաների տարածման կանխումը, շրջակա միջավայրի պահպանումը, մատղաշի աճեցումը, հոտի ձևավորումը և վերարտադրության համար ոչ պիտանի մատղաշի բուծումը, արոտագիրացումը, մսի իրացումը և այլն:

Ցանկացած տեխնոլոգիա որոշվում է իր արդյունավետությամբ: Կատարելագործված, ինտենսիվ տեխնոլոգիաներն ավելի արդյունավետ կլինեն միայն այն դեպքում, երբ ամենօրյա արտադրությունում ներդրվում և ճշգրիտ օգտագործվում են գիտական առաջընթացի ու արտադրական առաջադեմ պրակտիկայի ոչ միայն առանձին տարրեր, այլ նաև համալիր միջոցառումներ:

Արտադրական արդյունավետության բոլոր հնարավոր ցուցանիշներից ամենակարևորն օգուտն է, այսինքն՝ արտադրված արտադրանքի արժեքի և դրա համար կատարված ծախսերի տարբերությունը: Ճիշտ ընտրված և օգտագործվող տեխնոլոգիան արտադրության շահավետության նախապայման է: Ճյուղի վարման այս կամ այն տեխնոլոգիայի կիրառումը պայմանավորված է մի շարք տնտեսական և սոցիալական նախապայմաններով:

Համապատասխան տեխնոլոգիայի կիրառման գործում չափազանց կարևոր, կանխորոշիչ նախապայման է անհրաժեշտ մի-

ջոցների ամկայությունը: Դրանց ամկայության դեպքում միայն հնարավոր կլինի օգտագործել բարձր արտադրողականությամբ սարքավորումներ, ոչխարանոցներում պահպանել օպտիմալ միկրոկլիմա, ինչպես նաև ապահովել աշխատանքի բարձր արտադրողականություն և բարձրորակ մթերքի ու հումքի ստացում: Ընդ որում՝ այդ գործընթացները փոխկապակցված են որակյալ կադրերի ամկայության ու արտադրության համակարգչավորման հետ:

Տեխնոլոգիաները, որպես արտադրության եղանակներ, մշտապես կատարելագործվում են: Արդյունաբերական տեխնոլոգիաներն այնուամենայնիվ չեն կարող լրիվ ապահովել ոչխարների և այծերի մթերատվության գենետիկական պոտենցիալ բարձր հնարավորությունների դրսևորումը:

Ներկայումս անասնաբուծությունում, մասնավորապես՝ ոչխարաբուծությունում և այծաբուծությունում կարևորվում է արդյունաբերական տեխնոլոգիաների կենսաբանացումը: Արտադրության տեխնոլոգիական մեթոդներն արտադրությունում ներդնելով՝ հնարավորություն է ստեղծվում ճյուղը ինտենսիվացնել հիմնականում ոչխարների և այծերի արտադրական պոտենցիալի բարձրացմամբ: Նշանակում է, որ տեխնոլոգիան ոչ միայն պետք է լինի էժան, այլև՝ կենսաբանորեն նպատակահարմար, քանի որ միայն այս դեպքում կստացվի լավ արդյունք: Շատ կարևոր է նաև էկոլոգիական խնդիրների լուծումը, ինչը հնարավորություն կտա արտադրություն իրականացնելիս որքան հնարավոր է քիչ վնաս հասցնել շրջակա միջավայրին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	5
ԲՐԴԱԹԵԼԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՎ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	9
ԲՐԴԱԹԵԼԻ ԲԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ	11
ԲՐԴԱԹԵԼԻ ՄՈՐՖՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԵՎ ՀՅՈՒՄԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ (ԲՋՋԱՅԻՆ) ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ	23
ՈՋԽԱՐԻ ՄԱԾԿԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԱՃԸ	25
ԲՐԴԱԹԵԼԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ	28
ԲՐԴԻ ԳԵՂՄԸ ԵՎ ԴՐԱ ՏԱՐՐԵՐԸ	33
ԲՐԴԻ ՄԱՔՈՒՐ ԵԼՈՒՆՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ	35
ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԽՈՒԶԻ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ ՈՒ ԴՐԱ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ	38
ՈՋԽԱՐԻ ԲՐԴԻ ՏԵՍԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	40
Նուրբ բրդի դասակարգումը	40
Կիսանուրբ, կրոսբրեդային և կրոսբրեդային տիպի բրդի դասակարգումը	44
Կիսակոպիտ և կոպիտ գեղմային բրդի դասակարգումը	49
Բրդի արատներն ու թերությունները, պայքարը դրանց դեմ	55
ՈՋԽԱՐԵՆԻՆԵՐ ԵՎ ԳԱՌՆԵՆԻՆԵՐ	57
ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱԿԱԶՄՎԱԾՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄԸ ԵՎ ՏԱՐԻՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԱՏԱՄՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ	62
ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ և ԱՅԾԵՐԻ ՄՆՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՍԱՅԻՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ	63
ԱՅԾԵՐԻ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	66
ՏՈՐՄԱՅԻՆ ԱԾԽԱՏԱՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՈՋԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅԾԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	72

ԿԻՍԱՆՐԲԱԳԵՂՄ ՄՍԱԲՐԴԱՏՈՒ ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	76
ԴՄԱԿԱՎՈՐ ԵՎ ՃԱՐՊԱՊՈԶԱՎՈՐ ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	83
ՈՋԽԱՐՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅԾԵՐԻ ՏՈՐՄԱՅԻՆ ՈՒ ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱԾՎԱՌՈՒՄԸ	91
ԽՈՅԵՐԻ ԵՎ ՆՈԽԱՁՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՍԵՐՆԴԻ ՈՐԱԿԻ	92
ՈՋԽԱՐԱԲՈՒԾԱԿԱՆ և ԱՅԾԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՄԹԵՐՔԻ ՈՒ ՀՈՒՄՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ	99

**Փամբուխչյան Սարգիս Արշալույսի
Մարմարյան Յուրի Գիգուլի
Փամբուխչյան Չորի Սլավիկի
Ոսկանյան Իրինա Կարապետի**

ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՅԾԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2019

**Памбухчян Саркис Аршалуйсович
Мармарян Юрий Гиголович
Памбухчян Зорик Славикович
Восканян Ирина Карапетовна**

ОВЦЕВОДСТВО И КОЗОВОДСТВО

Ереван 2019

Ստորագրված է տպագրության 27.02.2019թ.
Թղթի չափսը $60 \times 84 \frac{1}{16}$, 6,5 տպ. մամուլ, 5,2 հրատ. մամուլ
Պատվեր 55: Տպաքանակ 60:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74